

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

**DAR ZAMANLAR ÜÇLEMESİNDEKİ KADIN PROBLEMATİĞİNİN
AYSEL KARAKTERİ ÜZERİNDEN SOSYOLOJİK YANSIMALARI
ÜZERİNE BİR İNCELEME**

Yüksek Lisans Tezi

Menekşe UÇAR

Danışman:

Yrd. Doç. Dr. Şeyma BÜYÜKKAVAS KURAN

Samsun - 2015

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

**DAR ZAMANLAR ÜÇLEMESİNDEKİ KADIN PROBLEMATİĞİNİN
AYSEL KARAKTERİ ÜZERİNDEN SOSYOLOJİK YANSIMALARI
ÜZERİNE BİR İNCELEME**

Yüksek Lisans Tezi

Menekşe UÇAR

Danışman:

Yrd. Doç. Dr. Şeyma BÜYÜKKAVAS KURAN

Samsun - 2015

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans Tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığını taahhüt ederim.

05/03/2015

Menekşe UÇAR

TEZ KABUL VE ONAY

Menekşe UÇAR tarafından hazırlanan Dar Zamanlar Üçlemesindeki Kadın Problematığının Aysel Karakteri Üzerinden Sosyolojik Yansımaları Üzerine Bir İnceleme adlı bu çalışma, 05.03.2015 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan: _____

Üye: _____

Üye: _____

Yukarıda imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

//_____

Enstitü Müdürü

ÖZET

Dar Zamanlar Üçlemesindeki Kadın Problematığının Aysel Karakteri Üzerinden
Sosyolojik Yansımaları Üzerine Bir İnceleme

Menekşe UÇAR

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans, Mart/2015

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Şeyma BÜYÜKKAVAS KURAN

Adalet Ağaoğlu'nun *Dar Zamanlar Üçlemesi*'nde Cumhuriyet devrimleriyle büyüyen bir neslin zaman içerisindeki değişimi konu edilmiştir. Atatürk devrimleri doğrultusunda yetiştirilen, İkinci Dünya Savaşı'nın siyasal ve ekonomik çalkantıları içinde büyüyen, kültürel ikilemde kalarak bocalayan Aysel ve kuşağının 1938'den 1980'lere değin süren hikâyesi anlatılır. Bu nedenle sosyolojik okuma açısından incelenmeye değer olan bu romanlar, dönemin pek çok sosyal ve bireysel problemine de ayna tutmaktadır. Cumhuriyet dönemi Türk romanı örnekleri arasında, ideolojik bilgi ve sorgulama içermesinin yanı sıra biçimsel olarak farklı tarza da sahiptirler. Ağaoğlu, roman karakterleri ile toplumsal çerçevenin dışına çıkmamaya özen gösterir ve kendisini var eden toplumla hesaplaşan karakterlerin kimlik sorgulamalarını ön planda tutar.

Anahtar Sözcükler: Edebiyat sosyolojisi, kimlik, yabancılaşma, ideoloji, Türk aydını, Türk kadını.

ABSTRACT

Studying Woman Problematic Cases Sociologically Over Aysel Character Appearing
In The Short Time Series

Menekşe UÇAR

Ondokuz Mayıs University, Institute of Social Sciences

Department of Turkish and Literature Department, Masters Degreee, March/2015

Advisor: Yrd. Doç. Dr. Şeyma BÜYÜKKAVAS KURAN

The changes of generation in time which grows up with republic revolutions has been subjected in Adalet Ağaoğlu's trilogy of *Narrow Times* from 1938 to 80's the story of Aysel and her generation who grown up in line of the revolutions of Atatürk has been told about their lives during politic and economic turbulence in the World War II and wavering staying in cultural dilemma. For this reason, that novels which are worth to examine according to cultural sociology, are the works that holds mirror to a lot of social and individual problems of term. Among the examples of the Republican Turkish novels, they are the novels which includes different style as formal with including ideological knowledge and inquiry. Ağaoğlu takes care not to come out of social frame with her novel characters and keeps in the forefront the questionare of character identities who came to terms with the society that calls in to being herself.

Key words: Literature sociology, identity, alienation, ideology, Turkish intellectual, Turkish woman.

ÖNSÖZ

Yazar, içinde yaşadığı toplumun ruhunu, kendi ruhunun süzgecinden geçirip sanatsal olarak ifade eder. Bu noktada sosyoloji devreye girer ve eserin edebî hâle gelmeden önceki hâlini sorgular. Sanatsal olanı sosyolojik olarak ifade eder. Edebiyat sosyolojisi, hem sosyolojiye hem de edebiyata farklı yaklaşılmasını sağlar. Sanat ve edebiyat sosyolojisine ait eser ortaya konulduktan sonra, sanatçının/ yazarın kişiliği/ eserleri/ edebî düşünceleri/ edebiyat kavramı gibi sorunlar genel bir çerçevede alınır. Edebiyat sosyolojisi, edebiyatın fizikî, psikolojik, felsefî ve toplumsal yönlerini ele alan edebiyat biliminin bir parçası olarak gösterilir.

Bu çalışmada sosyolojik okuma yöntemiyle, toplumsal gerçeklik hakkında bilgi edinme olasılığının yüksek olduğu, *Ölmeye Yatmak*, *Bir Düşün Gecesi*, *Hayır* romanları incelendi. Eserlerde doğrudan ya da dolaylı olarak verilmiş olan mesajlar ortaya konmaya çalışıldı.

Çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, yazarın hayatı ve edebî kişiliği ortaya konulmuştur. Eserlerin ele alındığı ikinci bölümde, sözü edilen yöneme uygun olarak, yapıtların edebî ve sosyal haritası ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmalarım boyunca, bıkmadan beni dinleyen ve her zaman yol gösteren danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Şeyma BÜYÜKKAVAS KURAN'a, tezin ortaya çıkmasında, yapmış olduğum çalışmanın her aşamasında desteğini esirgemeyen Prof.Dr. Şaban SAĞLIK'a, önerileriyle teze yön veren Prof. Dr. Yavuz DEMİR'e sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

04.03.2015

Menekşe UÇAR

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	vii
GİRİŞ.....	1

I.BÖLÜM

ADALET AĞAOĞLU, HAYATI, SANATI, ESERLERİ, EDEBİYAT YAŞAMI VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

1.1. Doğumu	19
1.2. Çocukluğu ve Gençliği	20
1.3. Evliliği ve Çalışma Hayatı	21
1.4. Edebiyat Yaşamı ve Edebî Kişiliği	22
1.5. Edebiyatla İlgili Düşünceleri.....	25

II.BÖLÜM

ÖLMEYE YATMAK, BİR DÜĞÜN GECESİ, HAYIR ROMANLARINDA SİYASÎ VE SOSYAL DURUMLARIN BİREYSEL VE TOPLUMSAL AÇIDAN İNCELENMESİ

2.1. Dar zamanlar I-Ölmeye Yatmak	30
2.2. Aydın Kadın Bunalımı	31
2.3. Öğrenim Hakkı	37
2.4. Modern – Geleneksel Hayat İkilemi	41
2.5. Kadın Sorunsalı -Geç Fark Edilen Kadınlık	43
2.6. Kendini Gerçekleştirememişlik	47
2.7. Yabancılaşma	48
2.8. Dar Zamanlar II-Bir Düğün Gecesi	50
2.9. 12 Mart Bağlamında Bir Düğün Gecesi	52
2.10. Devrimci Solun Eleştirisi	55
2.11. Sanatçı ve Aydının Zor Koşullar Karşısında Direnişi	58
2.12. Bir Düğün Gecesinde “Militarizm”	60
2.13. Aşk	62
2.14. Yabancılaşmanın Arka Planında Ayşen	64
2.15. Dışlayan Sol	66
2.16. Dar Zamanlar III - Hayır	67
2.17. İntihar	69
2.18. Başkaldırı	71

2.19. Hayır’da ‘‘Militarizm’’	73
2.20. Ötekileşme	74
2.21. Yalnızlık-Sevgisizlik ve Umutsuzluk	76
2.22. Hayır’daki Otobiyografik Yansımalar	77
SONUÇ	80
KAYNAKÇA	84
ÖZGEÇMİŞ	89

KISALTMALAR

C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DP.	: Demokrat Parti
s.	: Sayfa Sayısı
ss.	: Sayfadan Sayfaya
S.	: Sayı
TDEA	: Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi
vb.	: Ve Benzeri
vd.	: Ve Diğerleri

GİRİŞ

Edebiyat Kavramı

Edebiyat tek bir tanımla ifade edilemeyecek çok yönlü bir sanat dalıdır. Sanat eserinin üretiminden anlaşılmasına kadar geçen sürecin “edebiyat” kavramıyla adlandırılması edebiyatın sınırlarını genişletir. Her yazar, her şair edebiyattan ne anlıyorsa buna uygun tanımlar geliştirebilir. Berna Moran, edebiyatın kapalı bir kavramı ifade etmediğinden tanımlanmasının zor olduğunu söyler¹. Edebiyatın taşıdığı özellikler değişebileceğinden yapılan edebiyat tanımı da değişiklik gösterir. Dolayısıyla böylesine karmaşık ve uzun bir geçmişi olan kavramı kapsayabilecek tam ve bitmiş bir tanım bulunamayacaktır. Ancak yapılan tanımları edebiyatın bazı özelliklerine dikkat çeken yarım tanımlar olarak kabul etmek yararlı olabilir.

Edebiyat eseri ise belli bir sanatkarın kaleminden çıkmış olması sebebiyle öncelikle bireyseldir. Doğal olarak bir topluma mensup olan sanatkar; içinde yetiştiği toplumun, sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel şartları içinde kimlik ve kişiliğini bulur. Ayrıca, sanatını şekillendirirken de kendinden önceki çağların sanatının tesiri altındadır. Dolayısıyla edebiyat eseri, var olduğu toplum, devir ve edebî gelenekle iç içedir. Edebiyatın ana konusu insandır. Köksal Alver bunu şöyle ifade eder:

İnsan ilişkilerini anlatan edebiyat "insanca" bir yaklaşımla yine insana yönelir. Edebiyatta insan, doğal ve sosyal çevresiyle ele alınır. Bu yönüyle edebiyat belli bir çağın ve toplumun ifadesidir. Edebiyat, güzel

¹ Bir kavramın uygulama şartları değiştirilip düzeltilebilir şartlarsa o kavram açık dokuludur. Bir örnekle bunu anlatalım. Otomobil karada giden bir taşıttır. Yarın öbür gün aynı zamanda yüzebilecek bir otomobil yapılırsa buna ne diyeceğiz? Eğer yine otomobil demeye karar verirsek otomobil için bugün kullandığımız tanıma yeni bir özellik katarak tanımı genişleteceğiz. ‘Karada ve suda giden’ diyeceğiz. Daha sonra aynı zamanda su altından da giden bir otomobil yapılırsa belki tanımımızı genişleteceğiz ya da artık bu taşıta yeni bir ad vereceğiz. Yeni özellikler gösteren bazı otellere ‘motel’ dedikimiz gibi. Böylece otomobil sözcüğünü kullanma şartları yeni durumlara göre düzeltilebilir şartlardır. Bundan ötürü doğru ve gerçek tanımı diye bir şey söz konusu olamaz, çünkü tanım yeni durumlara göre değişebilir. Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, ss.303-304.

sanat dallarından biridir. Bu sanatın malzemesi dildir. İnsanı diğer varlıklardan ayıran özelliklerin başında düşünmesi, düşündüğünü ifade etmesi gelir. İnsan bunu dil aracılığıyla yapar. Yani insan, edebiyatla aslında kendini anlatır, ifade eder. Bu nedenle edebiyat, insan için vazgeçilmez sanatlar arasında yer alır. Edebiyat sosyo-kültürel ortama ait bir gerçekliktir. Edebiyatın güzeli anlatma ve onun etki oluşturma özelliğini kabul edip onun doğrudan toplum ve insan sorunları üzerine yapılandığını kabul eden bu yaklaşım, edebiyatı dar bir çerçeve ile değil toplum bütünlüğünde değerlendirmeyi sağlar. Bu yönüyle de toplumsal kitleye dâhil olmaktadır².

Böylece edebiyat, hem kendi değerlerinin hem de diğer kültür değerlerinin saklanması, korunması ve geleceğe taşınmasında büyük sorumluluk üstlenir. Edebiyatın ömrü, milletlerin ömründen uzun olabilir. Dolayısıyla, geçmişten geleceğe ulaşan kıymetli eserler, örnek teşkil ediyorsa edebiyat tarihinde yer alırlar.

Edebiyat Tarihi

Edebiyat tarihi, geçmişten geleceğe ulaşan ve değerini yitirmeyen eserlerin, aynı zamanda edebî şahsiyetlerin ilim, kültür, sanat ve edebiyat dünyasında tanıtılmasını sağlar. Geçmişte veya içinde yaşadığı zamanda kendi milletinin sahip bulunduğu değerlerden habersiz olan sanatkarın, gelecek nesiller için kalıcı eserler bırakması düşünülemez. Asılsız, taklitten ileri gitmeyen edebiyat metnlerinin topluma kalıcı bir şeyler vermesi de mümkün değildir. Her milletin kendine ait bir tarihi ve hayat tarzı vardır ve edebiyat tarihi bu farklı milletlerin edebî ürünlerini, eserlere yansıyan dünya görüşlerini, örf ve âdetlerini, estetik bir anlayışla yeni nesillere karşılaştırmalı olarak ulaştırmaktadır. Fuat Köprülü bunu şöyle ifade eder:

Edebiyat tarihi, umumiyetle tarihin, daha sahih bir ifade ile medeniyet tarihinin çok sahih bir kısmıdır. Bir milletin uzun asırlar esnasında geçirdiği fikrî ve hissî tekâmülü gösteren bütün fikir mahsullerini tetkik ederek, onun manevî hayatını şe'niyetle olduğu gibi –yahut ona en yakın bir şekilde – yaşatmaya çalışan canlı bir tarih şubesidir³.

Konusunu eser ve insan yaşamından alan edebiyat tarihi, edebî eserde anlatılan döneme, yaşanan gerçek olaylara, toplumsal değişimlere ışık tutar. Edebiyat tarihçiliğinin amacı, yazar ve eserin kendi tarihsel konumları içerisinde anlaşılmasını sağlamaktır.

Edebiyatın Diğer Bilimlerle İlişkisi

² Köksal Alver, *Edebiyat Sosyolojisi*, 2. Baskı, Ankara: Hece Yayınları, 2006, s. 11.

³ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 7. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları, 2009, s.27.

Edebiyatın diğer bilim dallarıyla olan ilişkisi, edebiyat ürünlerinin toplumu yansıtmaya ve aydınlatmaya işlevini daha da genişletir. Bir sanatçının ortaya koyduğu eser psikoloji, sosyoloji, felsefe ve tarih gibi bilimlerden beslenir. Sanatçı ele aldığı eserde, kişisel duygu, düşünce ve izlenimlerini anlattığı gibi toplumun gelenek, görenek, inanç gibi değerlerini de yansıtabilir. Bir sanatçının yaşamı da ortaya konan eser kadar önemlidir. Örneğin Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Huzur* adlı romanı incelendiğinde; yazarın içinde bulunduğu ruhsal durumu belirlerken psikolojiden, sanatçının yetiştiği sosyal çevreyi incelerken sosyolojiden; yazarın etkilendiği akımları ve dünya görüşünü belirlerken felsefeden yararlanır. Eserin yazıldığı dönemi incelerken de tarih biliminden yararlanır.

Yazarın eserini ortaya koyarken içinde bulunduğu ruhsal durumun tespit edilmesinde yararlanan psikoloji bilimini edebiyatla buluşturan ortak nokta ise her ikisinin insan doğasını irdeliyor olması ve bireyden bahsetmesidir. Yani gerek davranış gerekse zihinsel işleyişlerini inceleyerek insanın bütününe göndermelerde bulunmaları bu iki bilim dalını ortak noktalarda buluşturur. Bazı edebî eserlerde yazarın yarattığı karakterler psikoloji bilimi için birer “vaka” değer taşımaktadır. Edebî eserler, insanlar tarafından oluşturulur ve dolayısıyla birebir yazarların hayatlarını, duygularını yansıtmaları da onlardan izler taşır. Bir araştırmacı, bilimsel bir incelemeyle mevcut eserden yazarın psikolojisine dair ipuçları yakalayabilir.

Edebiyatın yalnızca psikoloji ile değil madde ve hayatı çeşitli yönleriyle inceleyen bir bilim dalı olan felsefeyle de yakından ilişkisi vardır. Ama bu ilişki, edebiyat felsefedir ya da felsefe edebiyattır anlamına gelmez. Berna Moran *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi* adlı eserinde: “Edebî eserler de felsefî eserler de bireysel çabanın ürünleridir. Edebî eser estetik bir özellik taşıırken, felsefî eser böyle bir amaçla uğraşmaz. Ancak her iki eser de evrensele hitap eder ve bu yönüyle ortaktır”⁴ cümleleriyle felsefe ve edebiyatın ortak yönünün toplum olduğunu söyler. Başka bir ifadeyle Ali Osman Gündoğan da felsefenin temellendirme, gerekçelendirme, sonuca gitme zorunda olduğunu, edebiyatın sadece çağrışımlarla, betimlemelerle ve dili estetik açıdan zevke hitâp edecek biçimde kullanmakla

⁴ Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1994, s. 154.

yetinebildiğini söyler⁵. Ancak her ikisinin toplumu etkileme gücünün farklı olduğunu belirtmek gerekir. Edebî metinlerin arka planında bazı düşünceler yer alır. Toplumlara etkileyen bu düşünceler, felsefî metin yalınlığıyla değil, değil, yazarın bakış açısı niyeti ve seçimleriyle anlatılır. Bir edebî metnin arkasında bir iki cümlelik bir düşünce yer alabilir. Edebî metin bu yönüyle felsefî metinden ayrılır. Kullandıkları yöntem açısından birbirinden ayrılan felsefe ve edebiyat bir düşünceyi ve sorgulamayı içerdiği noktada birbiriyle ilişkilidir⁶. Yani toplumu ilgilendiren her türlü düşünce, felsefe ve edebiyatı birbirine yakınlaştırır.

İnsanı ilgilendiren her şey tarihte de vardır. Ancak bu ortak nokta her iki bilim dalının aynı yöntemi kullandığını göstermez. Tarih toplumların geçmişteki yaşamını inceler. Çevre, kültür, ekonomi, güzel sanatlar gibi, insanı ilgilendiren her şey ilgi alanına girer. Tarih geçmişten bahseder ancak edebiyat hâlâ fiziksel olarak varlığını sürdüren eserleri ele alır.

Orhun Âbidelerinde geçen olaylar bitmiştir. Ancak edebî eser olarak hâlâ vardır⁷. Edebî metinler gerçek bir olaya dayansa bile temelde kurgusaldır. Onu ortaya koyan kişinin duygularını, düşüncelerini de yansıtır. Gerçek olmayan unsurlar da barındırabilir. Destanlarda olduğu gibi olağanüstü olaylar, kişiler anlatılabilir. Tarih ise, insanlığın toplumsal, kültürel, ekonomik gelişmesini belgelere dayandırarak anlatır. Dolayısıyla tarihî eserlerde gerçek dışı unsurlara rastlamak mümkün değildir.⁸.

Edebî eserlerin önemli unsurlarından biri de mekân/yerdir. Uygarlıklar sabit bir mekâna ve buna özgü olarak da bir coğrafyaya bağlıdır. Bir medeniyet ait olduğu coğrafi mekânla bir arada değerlendirilir. Edebî metinlerle coğrafya bu anlamda bağlantılıdır. Sözelimi bir edebî eser bazen sadece bir coğrafya parçasını anlatmak için yazılmış olabilir. Evliyâ Çelebi'nin '*Seyahatname*'si hem tarih, edebiyat hem de coğrafya açısından önemli bir örnektir. Bu iki bilimin ilişkisini gösteren birçok eserden bahsedilebilir. Ahmet Hamdi Tanpınar, İstanbul'un coğrafyasından ve

⁵ Ali Osman Gündoğan, “ Edebiyat ve Felsefe İlişkisi Üzerine”, *Anadolu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27, 2003, ss.195-203.

⁶ Jean Paul Sartre, *Edebiyat Nedir?*, Bertan Onaran (çev.), İstanbul: Can Yayınları, 2011, ss.45-70.

⁷ Zeynep Uysal, *Edebiyatın Omzundaki Melek*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s. 25-96.

⁸ Şükran Kurdakul, *Çağdaş Türk Edebiyatı 4*, İstanbul: Evrensel Basım Yayım, 2000, s. 257-283.

mimarîsinden beslenen bir yazardır. Eserlerinde yarattığı olayları ve karakterleri bu şehirle özdeşleştirdiği görülür:

Mümtâz için bu güvercinler, İstanbul'un sevilen kadınlarda bizi kendilerine o kadar bağlayan zaaflar cinsinden bir nevi vice'i idi...⁹Mümtâz için kadın güzelliğinin iki şartı vardı. Biri İstanbullu olmak, öbürü de Boğaz'da yetişmek¹⁰...

Huzur romanında yer alan karakterleri İstanbul'un mimarî, tarihsel ve coğrafi nitelikleriyle özdeşleştirildiğini söylemek mümkündür. Belli bir bölgeden hareketle kahramanlarını anlatan yazarların o bölgeyi iyi tanıdığını ya da o bölgeye ait olduğunu söylemek mümkündür. Mekânı algılama, yazarın duygu, düşünce dünyasını harekete geçirir. Bu anlamda yazar yetiştiği çevrenin izlerinden kaçamaz. Yazarın söz düzeninin coğrafyadan, yerel dilden, insan tiplerinden, yerel müzikten, yerel geçmişten, tümüyle bağımsız olabildiği şüphelidir. Emel Kefeli, edebiyatın toplumların sosyal, siyasî, ekonomik hayatını, gelişme ve değişmelerini nesilden nesile aktaran önemli bir kaynak olduğunu, bir milletin edebiyatını anlamak için o milletin gelenek ve göreneklerinin geliştiği coğrafyaya eğilmek gerektiğini, coğrafyanın insanların fizyolojileri ve psikolojileri üzerinde etkili olduğunu dile getirir¹¹. Bu bağlamda coğrafyadan beslenen yazarlar coğrafyaya da bir şeyler katarlar. Doğanın sahip olduğu güzellik yazarların kaleme almasıyla başka bir boyuta geçer.¹²

Edebiyatın ilişkili olduğu alanlardan biri de siyasettir. Edebiyat ve siyaset insanlık tarihi boyunca birbirini etkileyen ve birbirini geliştiren iki alan olmuştur. Edebiyatın siyasete ihtiyacı olduğu gibi siyasetin de edebiyata ihtiyacı vardır. Emre Kongar sanat, edebiyat ve siyasetin kaynağının ortak olduğunu şöyle ifade eder:

İnsanoğlunun tüm etkinliklerinin iki kaynağı vardır: Doğa ve toplum. İnsan kendisi ise, hem doğanın hem de toplumun bir parçası olarak, tüm etkinliklerin odak noktasıdır. Üreten de odur, algılayan ve yorumlayan da. Sanat, edebiyat ve siyaset arasındaki ilişkiler, her şeyden önce, bunların aynı kaynaktan doğmasına bağlıdır. İnsanın doğa ile ilişkisi teknolojiyi, toplum ile ilişkisi ise ideolojiyi doğurur. Doğa ile toplum, sürekli bir etkileşim içinde bulunduklarından, teknoloji ile ideoloji de kimi zaman uyumlu, kimi zaman diyalektik bir biçimde

⁹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000, ss. 43-44.

¹⁰ Tanpınar, *Huzur*, s.73.

¹¹ Emel Kefeli, *Edebiyat Coğrafyasında Akdeniz*, İstanbul: 3F Yayınevi, s.11.

¹² Sezai Coşkun, “Sezai Karakoç ‘un Şiirleri Üzerinde Edebiyat- Medeniyet-Coğrafya İlişkisi Bağlamında Bir İnceleme”, 2010, <http://www.turkishstudies.net>, (20.01.2015), s. 846.

*birbirlerini izler. Sanat, edebiyat ve siyaset, yalnızca aynı toplum ve aynı doğadan etkilendikleri için değil, hepsi, ideolojik planda etkinlikler oldukları için de birbirlerini belirler ve biçimlendirir*¹³.

Bu nedenle milletlerin edebiyatları, sosyal ve siyasî yapılarının bir yansımasıdır. Sosyal ve siyasî yapıdaki değişme ve gelişmeler edebî ürünlerle dile getirilir. Düşünceler evrensel olabilir fakat duygular toplumlara özgüdür. Bir insanın mevcut dünya görüşü, bakış açısı değişebilir. İnsanın bir birey olarak, sosyal hayattan kendini soyutlaması nasıl mümkün değilse, edebî eserler de toplumun sosyal yapısından ayrı düşünülemez. Bazı şair ve yazarlar, milletlerinin en zor anlarında onları yönlendirir ve geleceğe ümitle bakmalarını sağlarlar. Sözgelimi Nâzım Hikmet'in şiirleri bu bağlamda örnek teşkil eder. Mehmet H. Doğan, Nâzım Hikmet'in şiirlerindeki siyasî ve sosyal boyutu şöyle dile getiriyor:

*Yani Nâzım her zamankinden daha çok gündemde bugün. Zaten, 1920'lerin son yarısında yeni tarz şiirlerini yayımlamaya başladığı günlerden beri Türkiye'nin ne sanat ne politika gündeminden (hiçbir) zaman in(me)di ki! Bunu büyük ölçüde kendi kişiliğine, bir şair olarak yaratıcı gücüne borçlu hiç kuşkusuz. Dürüst, baskılardan yılmayan, özüsözü bir kişilikte bir insan olmasaydı; düzenle uzlaşma yolunu seçseydi, yılsaydı, yıldırabilseydi, yılmasa bile yazdığı şiirleri yazamayacak nitelikte bir şair olsaydı çoktan unutulmuş, yazın tarihimizin bir sayfasında öylece duruyor olurdu*¹⁴.

Nâzım Hikmet gibi Türk edebiyatından pek çok isim verilebilir. Yazar ve şairler yazdıkları eserlerle belli bir anlayışın benimsenmesinde rol oynarlar. Bu nedenle her gelen yeni nesil, kendi anlayışını edebî eserlerle topluma aktarır. Topluma yön verir ve toplumun şekillenmesine katkıda bulunur. Toplumsal gerçekliği üç ayrı düzeye indiren ve belli bir yaklaşımı benimseyen Louis Althusser, edebiyata sadece bir üretim aracı olarak bakılmasının dışında, ekonomik, politik ve ideolojik düzeylerle ele alınması gerektiği görüşündedir.¹⁵ Althusser'in yaklaşımını benimseyen bir başka düşünür Terry Eagleton, edebiyatın ideolojik unsurlar içerdiğini “İdeoloji insanların gerçek dünyayı yaşayıp tanıdıkları hâyâlî yolları gösterir; işte edebiyatın bize aktardığı deneyimlerdir. Edebiyat belirli koşulların kavramsal bir çözümlemesini yapmaktan çok bu koşullarda yaşamının nasıl

¹³ Emre Kongar, *Kültür Üzerine*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2008, ss.142-143.

¹⁴ Mehmet H. Doğan, “Nazım Hikmet ve Şiiri”, *Hece*, 121, 2007, ss.174-175.

¹⁵ Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Yusuf Alp, Mahmut Özışık (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 1989, s. 26.

olacağını anlatır’’¹⁶. cümleleriyle aktarır. Edebiyatın toplumsal işlevi, sosyal ve siyasî gerçekleri ve bunların sonuçlarını, yazarın bakış açısından okuruna sunmaktır. Berna Moran da yazarın okuyucuya vermek istediği düşünceyi, tarihî gerçekliği ile birlikte sunması ve geleceğe yönelik gerçeklerden de bahsetmesi gerektiğini söyler¹⁷. Toplumda olup bitenler edebiyata aktarıldığında yeniden üretilerek ideolojik bir perspektifte verilir. Yazar kendi ideolojik belirlenimleri doğrultusunda eserini oluşturur. Bu noktada edebiyat toplumsal olaylarla siyasî gerçekleri yazarın bakış açısıyla okuyucuya aktarır. Yazarı, eseri ve okuru toplumsal koşullar çevrelemiştir. Sanatla ilgili koşulları açıklamak için bir sosyolog tavrıyla esere eğilmek gerekir. Eserin yaratıcıları, ülkenin iklimi, fiziksel, politik ve sosyal koşullarından etkilenmişlerdir¹⁸. Edebî eserin oluşması da böyle etkileşimlerle mümkündür. Geniş alanda ortaya konan eserleri tek bir açıdan değerlendirmenin mümkün olmayacağı açıktır. Bir edebî eserin geçtiği yer okuyucuyu coğrafyaya, bahsedilen bireyler psikolojiye, hayat anlayışı ve bakış açısı felsefeye, ideolojisi siyasete yönlendirir. İnsanı merkeze almak bakımından ortak bir noktaya sahip olan sosyal bilim alanları birbirlerinden beslenirler. Bu nedenle edebiyat ve sosyoloji ilişkisini ayrıca belirtmek yararlı olacaktır.

Edebiyat - Sosyoloji İlişkisi ve Edebiyat Sosyolojisi

Edebiyat ile sosyoloji arasındaki ilişki öncelikle edebiyatın sosyolojik araştırmalara katkısı, sosyolojinin edebiyata kaynaklık etmesi gibi somut göstergelerle birlikte, yöntem, etkileşim ve ölçütler açısından birbirleriyle paraleldir. Sosyolojinin temelini oluşturan unsurlar, toplumsal temele dayanan edebiyat metnine anlam katar. Köksal Alver, ‘‘Edebiyat, toplumdaki muhtemel insan eyleminin hayal gücüyle bilinçli bir şekilde araştırılmasıdır’’¹⁹ derken edebiyat ve sosyoloji ilişkisini açıkça belirtir. Sosyolojinin konusunu toplumlar, toplum sorunları, toplumlar arası çatışma ya da toplum içi çelişkiler meydana getirir. Edebiyat ise toplumdan aldığı verileri kendi içerisinde seçme ve birleştirmeye tabii tutarak ortaya çıkarır. Her iki

¹⁶ Terry Eagleton, *Edebiyat Eleştirisi Üzerine*, Handan Gönenç (çev.), İstanbul: Eleştiri Yayınevi, 1990, s. 29.

¹⁷ Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1991, s. 67.

¹⁸ Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, s. 74-76.

¹⁹ Köksal Alver, *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*, Ankara: Hece Yayınları, 2004, ss. 7-9.

disiplin de toplumsal etkenlerden hareketle ortaya çıkma, toplumu yansıtırma, topluma biçim verme açılarından ortaklık arz eder²⁰.

Edebiyat ile toplum arasındaki karşılıklı etkileşim, ayrı bir disiplin olarak değerlendirilen “‘edebiyat sosyolojisini” meydana getirir. Edebiyat sosyolojisi toplumsal hayatta edebiyatın fonksiyonunu ve edebiyat sanatının toplumsal koşullardan nasıl etkilendiğini araştırma konusu yapan bir disiplindir²¹.

Edebiyat sosyolojisi; yazarın hayatını, koşullarını, yaşadığı dönemi, dünya görüşünü, eğitim durumunu, toplumun yazarlara, eserlere ilgisini, yazarın başarılı olmasında toplumun etkisini inceler. Edebiyatın toplumsal durum, ekonomi ve siyaset ile olan ilişkisinden hareketle toplumun edebiyat üzerinde etkisini ve edebiyatın toplum içindeki yerini belirlemeye çalışır. Kemal Karpat bu işlevi şöyle ifade eder:

Sosyal çevre edebiyatın sosyal içeriğini belirleyen temel faktördür. Başka bir deyişle, somut toplumsal gerçekliğin edebî düşünce ve ifadeye yansımaları, edebiyatın sosyal içeriğini meydana getirir. Ancak bu yansıtırma fotoğraf çekmek gibi mekanik bir süreç değildir. Toplumsal gerçekliğin ne ölçüde ve nasıl edebiyata yansıtılabileceği sorunu daha ziyade akademik bir sorundur. Sosyal edebiyatın en gerçekçi kısımları bile esasında birtakım şartlar hakkında yazarın yorumunu yansıtır. Sonuç olarak sosyal çevrenin “‘objektif koşulları” hakkında her tartışma özünde yazarın bu koşulları nasıl algıladığını yansıtır. Gerçek toplumsal şartlar objektif bir durumdur. Buna karşılık yorum ise yazarın değerlendirilmesini şekillendiren geçmiş deneyimler, eğitim ideolojisi, sosyal statü, benzeri sayısız etkiyi yansıttığından her zaman sübjektiftir²².

Gerçeğin edebî esere nasıl yansıdığı konusuna açıklık getiren Karpat, toplumsal gerçekliğin esere olduğu gibi değil; sübjektif bir çerçevede esere yansıdığını ifade eder. Ayrıca edebiyat sosyolojisi incelemelerinin, toplumun bütün meselelerine dokunmak gibi bir üstünlüğü olduğunu da belirtmek gerekir. Yine Şaban Sağlık : “‘Edebiyat bir anlamda milletin günlüğüdür. Onun geçmişinin, şimdisinin ve geleceğinin hikâyesini anlatır”²³ diyerek edebiyatın toplumsal işlevine vurgu yapar.

²⁰ Guy Michaud, “Bir Disiplin Olarak Edebiyat Sosyolojisinin Kurulması”, Hilmi Uçan (çev.), *Edebiyat Sosyolojisi*, Köksal Alver (drl.), Ankara: Hece Yayınları, 2006, ss.53-54.

²¹ Ahmet Cuma, “Edebiyat Sosyolojisi ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi – Sanat ve Sınır Ötesi Etkileşimi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 2009, ss. 82-94.

²² Kemal Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Edebiyat ve Toplum*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, ss.171-172.

²³ Şaban Sağlık, “Popüler Romanlar ve Edebiyat Sosyolojisi”, *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*, Köksal Alver(ed.), Ankara: Hece Yayınları, 2004, ss. 183.

Edebiyat sosyolojisi, yazarın sosyal çevresi, statüsü ve ideolojisi, yazarlık mesleği, eserlerin sosyal konusu ve edebiyatın topluma etkisi üzerinde durur. Robert Escarpit, eserde yer alan toplumsal olayların ve eserin oluşum sürecinin incelenmesinin, okuyucuyu belirlemek ve okuyucuyu elde etme yollarını öğrenme açısından yararlı olduğu görüşündedir²⁴ Bununla birlikte edebiyat sosyolojisinin edebiyata ve sosyolojiye katkısı hakkında Nesîme Ceyhan, edebiyat sosyolojisinin, sosyoloğa, esere, okuyucuya ve yayımcıya istatistikler sunduğunu, edebiyata da toplum-eser-yazar birlikteliğini tespit etmekte kolaylık sağladığını ifade eder²⁵.

Edebî eserde yer alan toplumsal olayları açıklayabilmek için seçilen eserlerin sosyolojik okumayla incelenmesi faydalı olacaktır. *Dar Damanlar Üçlemesi'ndeki Kadın Problematığının Aysel Karakteri Açısından Sosyolojik Yansımaları Üzerine Bir İnceleme* adlı çalışmada, romanda merkeze alınan şahısların tarihsel cephesi ve yazarın hayatı belirli başlıklar çerçevesinde ele alınmıştır. Böylece toplumsal-ekonomik-siyasî ilişkiler ve burjuva ideolojisinin romanlardaki yansımaları incelenmiştir.

1920-1980 Yılları Arası Siyasî-Sosyal Ortam ve Roman

Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla sonuçlanması ve Cumhuriyet'in ilânı Türk toplumunda radikal bir değişikliğe yol açar. Laik ve ulusal devlet yapısı bu dönemde hayata geçirilir: 1922'de saltanat, 1924'te halifelik, şer'i mahkemeler, şeyhülislamlık kaldırılır, medreseler kapatılır. 1925'te tekkeler ve zaviyeler yasaklanır, şapka giyme mecburiyeti getirilir, miladî takvim kabul edilir. 1934'te kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilir. 13 Ekim 1923'te Ankara başkent olur ve 16 gün sonra 29 Ekim'de Cumhuriyet ilân edilir²⁶. Bu devrimlerin genel ve belirleyici hedefi, akla dayanan, pozitif bilimlerden yola çıkan bir Avrupa devleti olmaktır.

Atatürk, 1938'de ölünce yerine İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçilir. Kongar:

Cumhurbaşkanı olur olmaz İnönü, Atatürk'ün siyaset dışı bırakılmış olan yakın arkadaşlarını önemli siyasal ve yönetsel görevlere getirdi. Fakat Atatürk'ün büyük liderlik imgesine sahip olmadığı için, ülkeyi eskisi gibi

²⁴ Robert Escarpit, *Edebiyat Sosyolojisi*, Ali Türkay Yazıcı (çev.), İstanbul: Remzi Kitabevi 1993, s.16.

²⁵ Nesîme Ceyhan Akça, *Edebiyat Sosyolojisi Açısından 12 Eylül Şiiri*, Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları, 2013, s.24.

²⁶ Emre Kongar, *Tarihimizle Yüzleşmek*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006, ss. 165-170.

yönetebilmek amacıyla, toplumsal, siyasal ve hukuksal denetimleri sıkılaştırdı. Her ne kadar bu önlemlerin kimisi Atatürk'ün ölümünü izleyen günlerde alındıysa da İkinci Dünya Savaşı ve bu savaş sırasında Türkiye'nin yansızlığının korunması, baskı yönetiminin gerekçesi olarak kullanıldı²⁷.

Bundan sonra, Atatürk'ün ölümü ve sonrasında yaşanan İkinci Dünya Savaşı yılları Türkiye için çok güç bir dönem olur. Taner Timur bu dönemi şöyle tasvir eder:

Bu dönemde savaşa katılmamasına rağmen savaşın tüm iktisadî yükünü çeken bir ülkeyi, kuzeybatı sınırlarına dayanmış Nazi Orduları'nın yarattığı korku ve kaygı dalgası da sarmıştı. Bu koşullarda Türkiye'nin savaştan hemen önce İngiltere ve Fransa ile imzaladığı anlaşmaları savsaklamak zorunda kalması ve Nazilerin ortalığı kasıp kavurduğu bir sırada onlara şirin görünmeye çalışan bir sürü davranışta bulunması, ülkeyi savaştan uzak tutmuş ve yüz binlerce hayatın kurtarılmasını sağlamıştır. Fakat dostlukların ve ortaklıkların sarsılması her zaman belli bir faturaya mal olur ve bizde de bu faturayı ödemek, Milli Şef İsmet İnönü'ye düşmüştür. İsmet Paşa bu faturayı, iktidardan düşmek suretiyle ödemiştir.²⁸

İsmet İnönü'nün iktidardan uzaklaşmasından sonra Türkiye'de çok partili rejime geçiş bir halk hareketi olarak değil, aşamalı bir şekilde işler. Bu ilerleyişi destekleyen ve ileride Demokrat Parti'yi iktidar yapacak unsurlardan biri de savaş yıllarındaki toplumsal durum olur. Atatürk dönemindeki yenilik hareketlerinin İnönü döneminde kesintiye uğraması, kalabalık bir orduyu her an savaşa hazır tutmanın yarattığı yokluklar, laiklik ilkesinin uygulamalarda din karşıtı çabalar olarak görülmesi, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun parti tabanını güçlendirme olarak bilinmesi, devam eden Cumhuriyet muhalifliği, yeni bir partinin kurulmasına zemin hazırlar. Diğer taraftan 1930'larda tarımda görülen ilk endüstrileşmeyle oluşan işsizlik, köyden kente göç, Ermeni ve Rumlardan kalma malları ele geçirenlerin zenginleşmeleri, sosyal farklılıkların görülmesi, Demokrat Parti'nin kurulmasının en büyük zeminini oluşturur. Bununla birlikte dünyada Doğu (Polonya, Romanya, Bulgaristan, Doğu Almanya, Macaristan) ve Batı (Amerika) Bloğu olarak ikiye ayrılan ülkeler arasında komünizm karşıtlığına dayalı yaşanan Soğuk Savaş²⁹,

²⁷ Emre Kongar, *21. YY'da Türkiye*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2002, s.144.

²⁸ Taner Timur, *Osmanlı Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, İstanbul: İmge Kitabevi, 2002, s.97.

²⁹ Soğuk Savaş Yılları; Doğu Blok'u ülkeleri ile Batı İttifakı (NATO) arasında 1947'den 1991'e kadar devam etmiş olan uluslar arası siyasî ve askerî gerginliktir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Doğu ve Batı bloklarının zaman zaman savaş çıkarma tehditleri; bütün dünyada gerginlik yaratmıştır. Bu dönemde, insanlarda nükleer kıyamet paranoyası doğmuş, dünya devletleri ise bu iki bloktan birinin yanında yer

Türkiye’de çok partili sürece geçişte etkili olur. Türkiye’nin Amerika’nın önderliğinde Batı Bloğu’nda yer almasıyla Türkiye’de yaşanan gelişmeleri Emre Kongar şu sözleriyle değerlendirir:

Türkiye Soğuk Savaş’ın etkilerini en çok hisseden ülkeldi. Türkiye’nin Batı’da yer almasının üç nedeni vardı: Birinci neden, Sovyet tehdidi: İkinci neden, askerî ve ekonomik: Üçüncü neden, siyasal ve ideolojiktir. Türkiye’nin istekleri ile Amerika’nın gereksinimleri buluştu ve Türkiye Soğuk Savaş’tan en çok etkilenen ülke oldu. İşte bu Soğuk Savaş ile Türkiye’deki çok partili düzenin başlaması aynı zamana rastlar. Dolayısıyla çok partili düzene geçiş, Soğuk Savaş’ın sonucu olmuştur³⁰.

Bu dönemde İsmet İnönü, Atatürk’ün devrimlerini devam ettirmek aynı zamanda Batı ile yakın ilişkiler kurmak istemiştir. Ancak 1940’lar, savaş politikalarının uygulandığı, çalışan kesimlerin bu politikaların etkisiyle yoksullaştığı ve burjuvanın ortaya çıktığı dönemdir. Burjuva sınıfının talepleri daima Amerika’nın politikaları ile örtüşür. Bununla beraber çok partili hayata geçilmesinden sonra iktidara gelen Demokrat Parti yönetimi de Amerika ile yakın ilişki içinde olur hatta iktidar tarafından Türkiye’yi “Küçük Amerika”³¹ yapma fikri uygulamaya konulur. Mehmet Narlı, Türkiye’yi değiştirme planının topluma yansımalarına şu sözlerle dikkat çeker:

Türkiye’nin iç göç tarihi, kültürel ve sosyo-ekonomik çalışmalar, esas itibarıyla bu yıllarda başlar. Gümrüklerin açılması, dışarıdan bol ve ucuz mal gelmesi, yeni teknik imkânlarla seri üretime geçilmesi, birçok zanaatkar ailenin yok olmasına da neden olur. Dur durak bilmeyen bir yarış başlamıştır. İnsanlar daha fazla kazanmak için gerekirse değerleri bile hiçe saymaktadır³².

DP, kendilerini iktidara taşıyan demokratik sürecin önemini kavrayamamış ve geçmiş dönemin tek parti uygulamaları geleneğinden kurtulamamıştır. Bu dönemle ilgili bir başka değerlendirmeyi ise yine Kongar şu şekilde yapar:

Ekonomik açıdan, devletin kamu yatırımları içindeki yeri pek de azaltılmakla birlikte “devlet eliyle özel kesimin desteklenmesi” olayı

almaya çalışmışlardır. Emre Kongar, *Tarihimizle Yüzleşmek*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006, ss.175-188.

³⁰ Kongar, *Tarihimizle Yüzleşmek*, ss. 184-185-186.

³¹ Demokrat Parti iktidara geldikten sonra Türkiye’yi “Küçük Amerika” yapma hayali uygulama sahasına konulur; Marchall yardımları imzadan pratiğe geçer ve “dinamik ziraat” başlamış olur. Bunun sonucu olarak köylerde küçük toprak parçalarıyla yetinen çiftçiler, yeni makinelere sahip olamaz, buna bağlı olarak üretimi artıramaz ve geçim sıkıntısına düşer. Köyde ırgatlık azalınca insanlar geçimlerini temin etmek için şehir çevresindeki büyük arazilere, fabrikalara, inşaatlara akın ederler. Mehmet Narlı, *Roman Ne Anlatır?*, İstanbul: Akçağ Yayınları, 2010, s.44.

³² Mehmet Narlı, *Roman Ne Anlatır?*, s.44.

hızlandırıldı. Böylece hem ‘‘yeni zenginler’’ yaratılarak, burjuvazinin gelişmesi hızlandırıldı. Sermaye sınıfından Demokrat Parti’ye destek veren yeni bir taban oluşturuldu. Gecekondulaşma olayı, beraberinde, hem kentsel toprakların yağmasını, hem kentsel planlamanın rafâ kaldırılmasını, hem de kentsel rantın paylaşılmasında yasadışı örgütlenmelerin toplumsal ve ekonomik egemenliğini getirdi³³.

Yasadışı toprak yağması ve plansız kentleşme, Türkiye’de büyük kentlerdeki yaşamı zorlaştırır. Bu dönemde kültürel açıdan feodaliteden, endüstriyel topluma geçiş aşamasında toplum, akıldan çok duyguya, kentten çok kasabaya, fırsatçılığa dayalı olan bir kültür geliştirir. Bu gelişmelerden sonra silâhlı kuvvetler, 27 Mayıs 1960 sabahı yönetime el koyar. 27 Mayıs askerî darbesi, Cumhuriyet tarihinde yeni bir dönem açar. 1960 darbesi getirdikleri ve götürdükleriyle bu çalışmada ele alınan romanların da temel temalarından biridir. Darbenin sebeplerinin tüm ayrıntılarına değinilmeksizin anlatılması, bir edebiyat çalışmasında zemini yoklamak amacıyla olduğu için, normal karşılanabilir.

Gelişen siyasal ve sosyal ortamın Türk edebiyatını etkilemesi kaçınılmazdır. Örgütlü bir eylem içinde bulunan grupların geniş kitleleri etkileyecek yönlendirmelerinden Türk edebiyatı da payını alır: 1960’dan 1970’li yılların başına kadar geçen dönemde sosyalist aydınların çıkardığı sanat ve edebiyat dergilerine göz atıldığında, siyasal ve sosyolojik boyuttaki yazılar, sosyalizmin ilkeleri ile çelişir. Bu çelişki ülkenin hızlı bir geçiş süreci yaşadığının göstergesidir. Darbenin hemen arkasından Yön Dergi’si³⁴ çıkar. Yön’cüler halkçılık ve devletçilik ilkelerini sol bir bakış açısıyla yorumlar. Aynı zamanda, Yön dergisi dönem romanının düşünce arka planını da belli ölçüde belirler. Almanya’ya göç bu yıllarda başlar ve işçi hareketleri yükselir. Bu yıllar işçi romanlarının yaygınlaştığı yıllardır. 1970’lerin sonuna kadar en çok okunan romanlar köy ve işçi romanlarıdır³⁵. Sosyal olayların yer aldığı, eleştirel, gerçekçi bir üslûp kazanan Türk sineması da bu yıllarda oluşur. Bu dönemde çekilen filmler, sosyal gerçekçi romanı da besler. 1965’lerde ‘‘ölkücölük’’³⁶ ortaya çıkar. Ölkücüler kendilerini, devletin ve milletin kültürel

³³ Emre Kongar, *21. YY’da Türkiye*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2002, s. 151.

³⁴ Ankara’da 20 Aralık 1961’de yayına başlayan ve 27 Mayıs darbesi sonrası sol muhalif hareketin sözcülüğünü yapan eski, haftalık dergi. Fahrettin Altun, ‘‘Kemalist Bir Modernleşme Yorumu Olarak Yön Dergisi’’, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2004, 2, 1, www. ttk.gov.tr (10.01.2015), ss.439-474.

³⁵ Mehmet Narlı, *Roman Ne Anlatır?*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2012, ss.48-49.

³⁶ Devrin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, Nihal Atsız ve arkadaşlarının fikirlerini tehlikeli görerek mahkemeye verir. O devirde Nihal Atsız’ın yanına gelip gitmekte olan genç bir üsteğmen olan Alpaslan Türkeş de tutuklananlar arasındadır. 3 Mayıs 1944 günü Nihal Atsız ve arkadaşlarının

değerlerini savunmaya adanlar. Bundan sonra Türkiye; gazetecileri, şairleri, romancıları ile iki ayrı kutba bölünmeye bu arada, Marksistler³⁷ de Osmanlı'yı tartışmaya başlar. Siyasal ve sosyal alanlardaki bu tartışma ve eleştiriler romana da sıçrar. “Ulusal Marksizm” temelli romanlar yazılır. Bu olayların sonucunda 1968 yılı Türkiye’de gençliğin, isyan ettiği yıl olur. Üniversitelerde boykot ve işgaller başlar. Eylemler silâhlı çatışmaya kadar gider. Bugün bu hareketler Amerika ve Rusya geriliminin bir sonucu olarak değerlendirilir. 12 Mart 1971 tarihinde ordu, parlamento ve hükümetin, ülkeyi anarşiye sürüklediği gerekçesiyle muhtıra yayınladı. Eğer hükümet, işlerine çeki düzen vermezse, yönetime el koyacağını bildirir. On yıl sonra yeniden yönetime el koyar. Anarşi ve terör yerini sıkıyönetime bırakır.

12 Mart darbesi, “Atatürkçülük adına baskıcı bir uygulamaya” yol açar³⁸. Bu dönemde, ekonomide köklü değişiklikler aşama aşama uygulamaya konulur. Devalüasyonların³⁹ getirdiği yüksek zamlar uygulanır, bir taraftan da aile ve sosyal ilişkilerin zayıfladığı görülür. 12 Mart, toplumsal hayatı sarsan bir olay olarak edebiyat dünyasında da etkilerini gösterir ve pek çok esere konu olur. Türkiye’de politik roman yeni bir aşamaya yükselir. Bu dönemin belli başlı özelliklerinden olan işkence, romanlarda sıkça yer alır ve bu haliyle romanlar, dönemin kamuoyu tarafından algılanmasında rol oynar. Murat Belge, 12 Mart olaylarının romanlarda yoğun bir şekilde işlenmesine şu cümleleriyle açıklık getirir:

12 Mart döneminin olaylarında, Türkiye de var olan düzene karşı çıkan insanlar önemli bir rol oynadılar. Olayın bütünü, egemen sınıfların iç hesaplaşmalarına bağımlıydı ama devrimciler de, bu hesaplaşmayı yürüten güçlerden bazılarının kuklalarından ibaret değildiler. Türkiye’de rejimi ciddi bir şekilde tehlikeye sokacak bir köklü örgütlenme o günlerde yoktu. Devrimciler çoğunlukla altından kalkamayacakları işlere girmişlerdi. Bunun böyle olduğu sonuçlardan da bellidir. Ama sosyalizmin kendisi, Türkiye’deki egemen sınıfların azımsanamayacağı bir güç ve bir tehlikeydi. Dolayısıyla sorun baştan sona bir provokasyonla açıklanamazdı. Bu, 1960 sonrası ortaya çıkan ve 70’lere yaklaştıkça derinleşen bir sorunsaldı. Türkiye’nin bugünkü düzeninin

tutuklanmasını protesto eden, binlerce gençten oluşan büyük bir grup, Ankara adliyesinden Ulus Meydanı’na kadar yürür. Ülkücülük hareketinin kitlesel bir fikir haline gelmesi bu olayla başlar, Cihan Özdemir, *Atsız Bey*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007, ss.22-33.

³⁷ Marksizm özgün bir siyasal felsefe akımı olup, tarihin diyalektik materyalist bir yorumuna dayanan ekonomik ve toplumsal bir dünya görüşüdür. Marksist, Kapitalizmin Marksist açıdan çözümlenmesini savunan ve bir toplumsal değişim teorisine dayanan öğretiyi benimseyenlerdir. Kenan Somer, *Ve Marksizm*, İstanbul: Doruk Yayınevi, 1996, ss. 10-33.

³⁸ Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2002, s. 151.

³⁹ Devalüasyon, bir devletin resmî para biriminin diğer ülke dövizleri karşısında değer kaybetmesidir. Saruhan Özel, *Türkiye’de Enflasyon, Devalüasyon ve Faiz*, İstanbul: Alkım Yayınevi, 2001, s.8.

ötesinde, bir model anlayışından hareket ettiği için, 1960'a kadarki bütün sorunsallardan farklıydı. Yani, "Klasik Jön Türk Devrimciliği"ni aşan bir yanı vardı ve asıl belirleyici olan özelliği de buydu. Öyle sanıyorum ki bu durum, 12 Mart üstüne yazılmış ister teorik, ister sanatsal, bütün eserlerin başlangıç noktası, temeli olmalıdır⁴⁰.

Belge, 12 Mart'ın toplumda yarattığı karmaşıklığa ve sorunlara değinerek, bu dönemle ilgili yazılan eserlerin bu sorunları ele alması gerektiği düşüncesindedir.

A. Ömer Türkeş 12 Mart'ı konu edinen eserleri şöyle değerlendirir:

Cumhuriyet tarihinin etnik bir kökene dayanmayan bu ilk toplumsal patlamasını siyasî bir bakış açısı ile gerçekçi biçimde ele almaya çalışan yazarların niyetleri ile verdikleri ürünlerin yansıttıkları ne yazık ki örtüşmez. Gerçek, sol hareketin içinden gelenlerde politik bakışla, gençlere sevgi duyanlarda ise romantik duygularla yer değiştirir. Genellikle de insanî boyut öne çıkar. Sonuçta da romana yansıyan eylemler ve isyan değil, isyanın öznesi olan 68 Kuşağı'nın yenilgi ardından düştüğü durum, en çok hapishane işkence anlatıları olmuştur⁴¹.

Romanlarda anlatılan kişilerin daha çok etken değil, edilgen olması bu açıdan değerlendirilebilir. Diğer taraftan Berna Moran, romanlarda, tarihsel tematiğin oldukça baskın olduğunu şöyle ifade eder:

12 Mart romanları gerçek yaşamı olduğu gibi aktarmak peşindedir. Masal, halk hikâyesi, destan gibi türlerden yararlanmaya bakmaz. Yazarın okur açısından yeni olan çarpıcı bir dünyayı ona açması, onu pek bilmediği çıplak gerçeklerle yüz yüze getirmesi, 12 Mart romanlarının o dönemde çok okunmasının nedenlerinden biri olsa gerek. Ne ki bu sınırlı konu yeniliğini yitirmeye mahkûmdur. Ayrıca estetik yönünün ikinci plana atılması, 12 Mart romanlarını belli bir dönemde ilgiyle ama sonra ancak tarihsel değeri için okunan sosyolojik romanlar sınıfına kattı⁴².

Bundan sonra 70'li yıllar, toplumla birlikte edebiyatın da siyasî cephelere ayrıldığı yıllar olur. Artık herkes, kendi ideolojisinin yazarını okumaya başlar.

On yıl sonra ordu, aynı gerekçelerle bir daha devlet yönetimine el koyar. Basın ve yayına kısıtlamalar getirilir. Medya iktidarı; kitap, sohbet, geleneksel törenler gibi birçok kültür kanalını kapatır. Malların standartlaştırılması gibi insanların standartlaşmasını düzenleyen post modern dünya, en çok kitle "ileti" araçlarını kullanır. Nesîme Ceyhan 12 Eylül 1980 darbesini şöyle değerlendirir:

⁴⁰ Murat Belge, *Edebiyat Üstüne Yazılar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s.118.

⁴¹ A. Ömer Türkeş, "Romanda 12 Mart Suretleri ve 68 kuşağı", *Birikim Dergisi*, 132, 2000, s.80.

⁴² Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, ss.16-17.

*12 Mart'a nazaran, çok daha uzun bir dönemi kapsamayı, bir dönemin siyasal alanda suskun bir nesil yetiştirmesine sebep olmuştur. Hemen 13 Eylül sabahından itibaren basında kavga şiirlerinin yerini Atatürk şiirlerine, tabiat ve kahramanlık şiirlerine, aşk şiirlerine terk etmesi ya da şiir yayımından vazgeçilmesi dikkate değerdir*⁴³.

Dönemin yarattığı değişikliğe dikkat çeken Ceyhan, 13 Eylül sabahı ve sonrasında yayımı durdurulan gazete ve dergilerle basının ciddi bir takibâta uğradığını aktarır.

Türkiye’de siyasal tarihle edebiyat tarihinin aynı anda ilerlediği görülür. İncelenecek olan *Dar Zamanlar*’ın kapsadığı tarihsel süreç, Cumhuriyet’in kuruluşundan 12 Eylül 1980 yıllarına kadar uzanır. Adalet Ağaoğlu’nun yaşadığı dönemin Türkiye’yi ve insanları gözlemleyerek yaptığı değerlendirmelerin yansıması olan *Ölmeye Yatmak*, *Bir Düğün Gecesi*, *Hayır* romanları, kişisel, tarihsel, sosyal ve kültürel olguları yansıtır niteliktedir. *Ölmeye Yatmak*’ta 1938-1968 yılları arasındaki Cumhuriyet dönemine ilişkin eleştiriler, hayata aynı noktada başlayıp farklı yerlere giden karakterlerin öyküleriyle yansıtılır. Romanda ifade edilen öykü, bir kişinin ya da kişilerin değil, bir neslin öyküsü olarak yorumlanabilir. Aysel, “toplum içinden kardeşimiz, ablamız, sınıf arkadaşımız, içimizden biri”dir. Hilmi Yavuz bahsi geçen nesli şöyle değerlendirir:

*Aysel, geleneksel ideoloji ile Batı’cı Cumhuriyet ideolojisi arasındaki bu uyumsuzluğu bütünüyle yaşarken Dünder Öğretmen somut gerçekliğin bir yanını, Batıcı Cumhuriyet ideolojisini; Sâlim Efendi de somut gerçekliğin öteki yanını, geleneksel ideolojiyi yaşarlar. Bu iki çelişik ideolojinin belirlediği durumu tek yanlı olarak algılayan ve öteki yanını görmezlikten gelen tiplerin okul ve ailede otoriteyi simgeleyen “öğretmen” ve “baba” olarak belirlenmesi, daha romanın başında, içeriğin dayandığı yapısal ikililiği, kesin çizgilerle ortaya koyar*⁴⁴.

Sâlim Efendi ve Dünder Öğretmen tipleri toplumun birbiriyle çelişen modern ve geleneksel yanlarını simgeler. Ağaoğlu; tarih, politika ve toplumsal yaşamı, Aysel ve diğer roman kişilerini toplumun belli kesimini yansıtan “tip”lerden oluşturur. Tip’ler “çoğul”u ifade eder ve bu nedenle romanda “çoğul” olarak kullanılan her şey “sosyolojik okuma”dır. Yazar, 1938’den 1980’lere değin uzanan toplumsal değişimi, özellikle politik bir okumaya tabii tutar. Bu nedenle Ağaoğlu’nun Türkiye Cumhuriyeti tarihî koşullarına hangi ideolojik yaklaşımla tavır aldığını tespit etmek mümkündür.

⁴³ Nesime Ceyhan, *Edebiyat Sosyolojisi Açısından 12 Eylül Şiiri*, Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları, 2013, s.58.

⁴⁴ Hilmi Yavuz, *Roman Kavramı ve Türk Romanı*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1977, ss.156-157.

Üç ayrı dönemi, Cumhuriyet'in kuruluşu, devrimler, çok partili düzene geçiş, 27 Mayıs 1960 darbesi ve 12 Mart 1970 muhtırası ile devam eden süreci merkeze alarak, toplumsal yaşama ayna tutan *Dar Zamanlar Üçlemesi*, özellikle aydın tabakanın ilişkilerine dikkat çeker. Romanın altyapısını oluşturan kavramlar: Aydın, kadın, cinsellik, ideoloji, kimlik'tir. Sosyolojik okumada, kavramlarla ilişkilendirilen olay ve zaman, çalışmada ayrıca önem teşkil etmektedir.

Aydın kavramı, romanın ana unsurdur. Selim İleri, Aysel'in "aydın" olma yönünde mücadelesine dikkat çeker:

Ölmeye Yatmak'ta başka aile tiplerine rastlasak da, asıl sorun Aysel kimliğinde bir "aydın"ın bireysel ve toplumsal mücadelesinde billûrlaşır. Aysel'in sürekli kendini sorguya çekmesi, her an bilincini uyanık tutuşu çok ilginçtir. Hoş, yazar, ölçülü bir kara yerginin görüngesinden aydınları da eleştirmektedir; yine de Aysel'in amansız mücadelesi yadsınamaz. Ve Aysel mücadelesinde yapayalnızdır⁴⁵.

Otuz yılın Türkiye'si ve dünyada olup bitenlerin Türkiye'ye etkisi, Aysel'in yaşadığı bunalımın merkezini oluşturur. *Ölmeye Yatmak*, bir aydının ölüm anında ve kısa bir zaman diliminde kendini sorguya çekmesi olarak algılanabilir. Aysel'in ölmeye yatışında, bireysel sorunları kadar, toplumsal baskı ve düzenin ağırlığı da vardır.

Cinsellik kavramı, *Ölmeye Yatmak'ta* bireyi eleştirmekten çok, toplumsal düzeni irdelemek için bir tahlil aracıdır. Bireylerin namuslu olup olmadığı sorgulanmaz. Burada cinsellik, toplumsal yaşamla sıkı sıkıya ilişkilidir. Aysel, kocası Ömer'i, öğrencisi Engin'le aldatmış olmasının yarattığı suçlulukla intihara sürüklenir. Jale Parla, Aysel'in suçluluk duygusunun, toplumsal değerlere ihanetle ilintili olduğunu ifade eder:

Cinsel yaşamla ulusal ideallerin Cumhuriyet kadınının bilincinde nasıl karmaşık bir yumak halinde durduğunu Aysel'in öğrencisiyle yattıktan sonra ne yaptığına ilişkin anısı gösterir. O gecenin sabahında Aysel, yataktan kalkıp pencereden Anıt Kabir'e bakar ve kocasını aldatmış olmanın suçluluk duygusu, iyi bir vatandaş olarak misyonuna ihanet etmişliğin uyandırdığı duygusuyla örtüşür⁴⁶.

Bu nedenle Aysel, Engin'le ilişkisini, iki insanın beraberliği olarak değerlendiremez. Cumhuriyet kuşağından gelen Aysel, 60'lı yılların özgürlükçü anlayışı ile çelişki

⁴⁵ Selim İleri, *Çağdaşlık Sorunları*, İstanbul: Günebakan Yayınları, 1978, s.187.

⁴⁶ Jale Parla, *Don Kişot'tan Bugüne Zaman*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s. 306.

yaşar. Romanda “aydın” kimliği ile yaşadığı bu çelişki “cinsellik” kavramı ile belirginleşir.

Dar Zamanlar Üçlemesi’nde Kadın kavramı, 1938’lerden 1980’lere değin uzanan süreçte yer alan kuşağın yaşadığı bunalımı gösterme işlevine sahiptir. Cumhuriyet’le birlikte kadın, aktif konuma geçer ve toplumda erkekle yan yana yer alır. Ancak kadına birçok hak ve sorumluluk verilmiş olması, kadınları toplum içinde tamamen özgür kılmamıştır. Kadınlara verilen yüksek sorumluluk bilinci, Cumhuriyet’in ilk nesil kadınlarında, cinselliği dahi görev duygusuyla yaşamalarına sebep olmuştur. *Ölmeye Yatmak*’ta da geleneksel ailede yetişen Aysel’in tercihini eğitimden yana kullanması beraberinde sorunlar getirdiği gibi romanın temel çatışma noktasını oluşturur.

İdeoloji, çalkantılı ve hızlı bir dönemin özelliğidir. Şerif Mardin, ideolojinin siyaset ile yakından ilgili olduğunu ve aynı zamanda toplumdaki çalkantılarla ilgili sembolleştirme türü olduğunu vurgular⁴⁷. Siyasal ve toplumsal hayatın çalkantılı dönemlerinden biri olan 12 Mart süreci, *Bir Düğün Gecesi*’nde yansımaları bulur. *Kimlik* edinilmesi için kişinin birey olması ve düşünsel olgunluğa erişmesi gerekir. Berna Akkıyal, Aysel karakterini “topluma adanmış yurttaş” kimliği ile eşleştirerek, Aysel’in kadınlığına ilişkin yargıları bağlamında, bu kimlikten kurtulma çabasında olduğuna dikkat çeker⁴⁸. Bu çabanın Cumhuriyet ideolojisi ile geleneksel ideolojinin çelişkisinden doğduğunu vurgulamak gerekir. Aysel ne “aydın” olarak, ne “kadın” olarak özgürdür.

Edebiyatla toplum arasındaki ilişkileri incelemede en çok kullanılan yöntemlerden biri, toplumsal değişiklikleri tespit etmektir. Bu bağlamda *Dar Zamanlar Üçlemesi*, toplumsal yaşamdaki olaylar ve kişilerle temel kavramlar arasında köprü kurarak *çoğul* okumaya izin vermektedir.

⁴⁷ Şerif Mardin, *İdeoloji*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 119.

⁴⁸ Berna Akkıyal, “‘Dar Zamanlar Üçlemesi’nde ‘Kimlik’ Sorunsalı”, (*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Bilkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005), s.81., www.yok.gov.tr, (02.01.2013).

1. BÖLÜM

ADALET AĞAOĞLU, HAYATI, SANATI, ESERLERİ, EDEBİYAT YAŞAMI VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

1.1. Doğumu

Adalet Ağaoğlu, 23 Ekim 1929'da Ankara'nın Nallıhan ilçesinde dünyaya gelir. Babası Mustafa ve annesi İsmet Sümer çiftinin ikinci çocuğudur. Nüfus kayıtlarında yer alan tarih aslında onun gerçek doğum tarihini vermez. Bu tarihin kesinlik belirtmediğini söylemek gerekir.

Adalet Ağaoğlu, ortaokula başlayana dek, isminin nüfusta Fatma İnâyet olduğundan habersizdir. Ortaokula başladığında, okul müdiresinin ismini okumaması üzerine, ağlayarak eve gelen Ağaoğlu, gerçek ismini annesinden öğrenir. Ağaoğlu bu isim karışıklığını *Göç Temizliği* adlı hatıra kitabında şöyle aktarır:

Sen doğunca baban göbek adının Fatma olmasını istemişti. Ebe de kulağına İnayet diye fısıldamış. Tevhid teyzen Ankara'dan mektup yazmış. Aklıma Adalet'i koydu. Böylece ben sana artık hep "Adalet" dedim, böyle alışıldı. Baban nüfus kâğıdını çıkartmayı savsaklamış. Sen ilkokula başlarken çıkarttırdı. Bilirsin, unuttuğunu unuttur. Unutmadığına sabırsızdır. Her şeyi de o an aklına estiği gibi yapar, çıkar. Nüfus memuru adını soruyor. O da göbek adını ve ebenin verdiği adı esas sayıp "Fatma İnayet" diyor. Nüfusa böyle geçiyorsun. Annemin dudağının kıyısındaki ince alay çizgisi biraz daha belirginleşiyor. Hatta kıs kıs gülüyor: sen oradaki doğum gününe, yılına da inanma, diyor. İşte orada, öyle, kafadan atıvermiş baban⁴⁹!

Üniversite 2. Sınıfı kadar Fatma İnâyet ismini kullanan Ağaoğlu, daha sonra mahkeme kararı ile Adalet ismini alır. Evlendikten sonra da Ağaoğlu, soyadını alır.

⁴⁹Ağaoğlu, *Göç Temizliği*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008, s.67.

1.2. Çocukluğu ve Gençliği

Adalet Ağaoğlu çocukluk ve gençlik dönemine dair bilgilere bazı deneme ve söyleşilerinde sıkça yer vermiştir. *Göç Temizliği* adlı eserinde konuyla ilgili açıklamaları şöyledir:

Üç erkek kardeşimin özgürlüklerine karşın gün batarken beni eve kapatmalarına öfke duyardım. Haksızlıktı bu. Babam başta, dördünün de bulaşıklarını ben yıkıyor, gömleklerini, pantolonlarını ben ütülüüyordum. Annem tek başına hepsiyle başa çıkamazdı ki... Fakat erkek kardeşlerim hep hazırda konuyorlardı! Bizim onlara verdiklerimize karşın onlar bize hiçbir şey vermiyorlardı. Babam hiç değilse işe gidiyordu. Ortanca kardeşim biraz ona yardım ederdi, ama öteki ikisi eve girer, çıkar, ‘bugün ne yemek var?’ diye sorarlar, biri de pabuçları kapı önüne neden daha iyi dizmediğimizi, terlikleri neden ayaklarına doğru çevirmediğimizi anlamak isterdi. Yoksa onu sevmiyor muymuşuz? Yoksa başımıza ağır mı geliyorlarmış? İşte okula gidiyorlar, onlar da derslerini çalışıyorlarmış ya! Böyle özürleri vardı. Herhalde ben de salt, böyle bir özürüm olsun diye okula gitmek istedim. Çünkü evde kimse bana okumanın, kitaplardan da öğrenmenin iyi bir şey olduğunu söylemedi. Okula gitmenin, ders çalışmanın tek somut yararı, o zamanlarda görebildiğim kadarıyla insanı o sıkıcı ev işlerinden kurtarmasıydı⁵⁰.

Ağaoğlu, içinde bulunduğu aile ve çevresel faktörler sebebiyle kız çocuğu olmanın geleneksel aile yapısındaki zorluklarını ve erkek çocuklar karşısında ikinci planda olduğunu gözlemlemiştir⁵¹. Yine *Göç Temizliği* adlı eserinde aile ve çevresindekilerle ilgili şu bilgileri aktarır:

Gece yarısından sonraki saatlerde birkaç kez ya abim ya babam tarafından basılırdım. Genelevde baskına uğramışlık halini yıllar boyu kim bilir kaç kez yaşadım. Böyle böyle, çok genç yaşında, yitirmekten korkabileceği hiçbir şeyi kalmamış birinin içsel özgürlüğüne kavuştum galiba. Benim sokak tanımış, pencereden bakmakla yetinmeyip dış hayatı yaşamış genç erkeklerime gelince; bu dış hayat onlara sadece bir açık hava özgürlüğü bağışlamış görünüyordu. O özgürlükle, daha ilk adımda, ağızlarının kıyısında bir sigara yerleştiriyor, ceketi de bir omuza atıp, sere serpe dolaşıyorlardı. Eminim şimdi böyle şeyler olmuyordur⁵²!

Ağaoğlu’nun yetiştiği bu çevre daha sonra yazacağı romanlarında yoğun bir biçimde “kadın” sorunu ile ilgili konuları işlemesinde etkili olur. Çocukluk ve gençlik döneminde yaşadığı tecrübeler çoğunlukla romanlarının konusunu belirler. Hatta bazı unsurların değişmeden ele alındığı da söylenebilir. Örneğin; *Ölmeye Yatmak* romanında Aysel’in yaşadıkları, Adalet Ağaoğlu’nun başından geçenlerle aynı

⁵⁰ Ağaoğlu, *Göç Temizliği*, ss.22-23.

⁵¹ Yüksel Topalaoğlu, *Romancı Yönüyle Adalet Ağaoğlu*, İstanbul: Kesit Yayınları, 2012, s.32.

⁵² Adalet Ağaoğlu, *Göç Temizliği*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008, s.23.

gibidir. Çocukluk döneminde ailede yaşanan sorunlar, bir üst okula gitmek için babanın ve ağabeyin çıkardığı engeller Adalet Ağaoğlu ile Aysel arasındaki ortak noktalardır. Bununla birlikte yazarın hayatı ile kahramanın hayatının zaman açısından da paralellik gösterdiği söylenebilir. Her ikisi de orta halli bir aileye mensuptur. Köyden gelen çocuklarla oluşan bir sınıfta öğrencidirler. Ağaoğlu'nun öğrenim hayatı Nallıhan'da başlamış ve ağabeyi Cazip Sümer de aynı okula devam etmiştir. Nallıhan İlkokulu'nda köylerden gelen öğrenciler de öğrenim görmüştür. Ağaoğlu, bu durumun kendisine kültürel anlamda bir zenginlik kattığını ifade eder. Ağaoğlu, 1938 yılında ortaokula yazılır. Bitirdikten sonra babasının engellemelerine karşın, gizlice Ankara Kız Lisesine kaydını yaptırır⁵³. Lise bitirme sınavlarında, hasta yatağında olan dedesine, üniversiteye gideceğine söz verir⁵⁴. Baskılara rağmen üniversiteye gider. Ayrıca o dönemde Ulus Gazetesinde Akşam Haberleri Servisi'nde çalışan Ağaoğlu, ekonomik bağımsızlığına da kavuşmuş olur. Bu mutluluğu şöyle ifade eder:

Babam midece beslenmemize önem verir, kafaca beslenmenin gereğini ve önemini aklına bile getirmezdi. Fakülteye giriş ücretimi, Ulus Gazetesi, Akşam Haberleri'ne yazdığım yazıların parasıyla ödemiştin. O ilk iki buçuk lira, sanki benim kurtuluşumdu. Babamı bana vereceği para için sevmekten kurtuluşumdu. Annemi, o parayı babamdan alabilmek için üzmekten kurtuluşumdu⁵⁵.

Ekonomik bağımsızlığına kavuşan Ağaoğlu, Ankara Üniversitesi, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı bölümüne girer. Burada iyi bir eğitim alır. 1950 yılında mezun olur⁵⁶.

1.3. Evliliği ve Çalışma Hayatı

Adalet Ağaoğlu 1951 yılında üniversiteden mezun olduktan sonra Ankara Radyosunda işe başlar. Çalışmayı seven Ağaoğlu, hem sanatsal faaliyetlerini hem işini bir arada sürdürür. Ankara Radyosunda yoğun bir şekilde kendini geliştirme fırsatlarını bulur. Yazarın edebî bir yol çizmesinde etkisi olan *Hatay Sokağı*'nda tanıdığı ve ona daima rehberlik edecek olan Refik Ahmet Sevengil de onun radyoda

⁵³ Feridun Andaç, *Adalet Ağaoğlu Kitabı*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2005, s.201.

⁵⁴ Adalet Ağaoğlu, *Göç Temizliği*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s.71.

⁵⁵ Ağaoğlu, *Göç Temizliği*, s. 52.

⁵⁶ Feridun Andaç, *Adalet Ağaoğlu Kitabı*, İstanbul: iş bankası kültür yayınları, 2005, s.202.

çeşitli görevlerde rol almasını desteklemiştir. Yazar bu faaliyetlerini sürdürdüğü sırada 1955 yılında Halim Ağaoğlu ile tanışır ve evlenir⁵⁷.

Bununla beraber, daha çok çiftlerin birlikteliğine inanan Ağaoğlu, nikâha karşı olduğunu söylemekten de çekinmemiştir. Ağaoğlu *Göç Temizliği* adlı eserinde evlilikle ilgili şu düşüncelerini paylaşır:

Nikâha karşıydım. Halim'e gittiği sürece kendisiyle birlikte olabileceğimi söylemiştim. Bu birlikteliğe izin yalnız onunla benden çıkmalıydı. Hayatımda, çevreden önce aile baskısına karşı duramadığım tek olgu. Halim, “ Benim için sorun değil, ama babana inme inebilir” demişti. Herkes kendi konumuna göre, bir noktada eli kolu bağlı kalıyordu. Bağlı kalınan o noktadan çıkmak, oradan öte anlamlı bir hayat yaratmak, kendine acımadan, sevecenliği bol sevinçsiz yüreklere güneşi doğdurmak⁵⁸...

Ağaoğlu, çalıştığı Ankara radyosundan ayrılarak iki yıllığına eşi Halim Ağaoğlu ile birlikte Amerika'ya gider. Bu sırada, Halim Ağaoğlu'nun master tezini daktilo eder. Yazar 1952 yılında evlenmeden önce *Bir Piyes Yazalım* adlı oyunu yazar. Daha sonra, 1961 yılında, Ankara'nın ilk özel tiyatrosu olan Meydan Sahnesi'nin kurucuları arasında yer alır. Burada yönetim, çevirmenlik, dramaturg gibi görevler alır. Yazar burada daha popüler eserlerin oynanmasından yana olmuştur. Ancak bazı zorluklardan dolayı 1963 yılında Meydan Sahnesi kapanır. Ağaoğlu 1964 yılında TRT'de program uzmanı olarak görev alır bir yandan da tiyatro çalışmalarına devam eder. TRT'de bir programda komünizm propagandası yaptığı gerekçesiyle mahkemeye verilir ve görevden alınır⁵⁹. 1970 yılında görevinden ayrılan Ağaoğlu için bundan sonrası yeni bir başlangıç olur.

1.4. Edebiyat Yaşamı ve Edebî Kişiliği

Yazarın Ankara'da başlayan zorlu eğitim yolculuğu, kararlı adımları ve gençlik dönemini yaşadığı *Hatay Sokağı*, onun edebî yoluna ufuk açmış ve ilerideki eserlerinin temelini atmıştır. Bunun yanında yazarlık yönüne en büyük katkı sağlayan *Çalikuşu* romanının kahramanı Feride'yi, daima örnek almıştır. Hatta *Çalikuşu*'nun Feride'si yüzünden her üç gecede bir roman yazmak girişiminde bulunduğunu söyler.

⁵⁷ Andaç, *Adalet Ağaoğlu Kitabı*, s.202.

⁵⁸ Adalet Ağaoğlu, *Göç Temizliği*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, Ekim 2008, s.130.

⁵⁹ Feridun Andaç, *Adalet Ağaoğlu Kitabı*, İstanbul: Türkiye İş bankası Yayınları, 2005, ss.202-203.

Yazarın edebî hayatının başlangıç yeri olan *Hatay Sokağı* onun hayatında ayrı bir anlam taşır. Bu sokakta sık sık gördüğü Orhan Veli, Oktay Rıfat gibi şairler onun şiire ilgi duymasını sağlamıştır. Daha ortaokul yıllarında ilk edebiyat denemelerine başlayan yazarın edebî hayatında Hatay Sokağı'ndan tanıdığı ve daha sonra da desteğini gördüğü Refik Ahmet Sevengil'in desteği önem taşır:

Feride ile tanıştıktan sonra hemen sekiz yıl sonra, onun gönül ateşiyle babacan koruyucusu yaşlı askerî doktora duyduğu derin saygı ve sevgi, kendi adıma tek kişide odaklanmış olarak tecelli etti. Refik Ahmet Sevengil'e âşık olmuştum. Babam yaşındaydı; ama yüreği coşkularla doluydu. Daha önemlisi, Refik Ahmet Bey, benim yazdıklarımla alay etmiyordu. Beni yüreklendiriyordu. O yıllar buna öylesi gereksinim duyuyordum ki⁶⁰...

Refik Ahmet'e olan sevgisini bu sözleriyle dile getiren Ağaoğlu, hayatında ayrı bir anlamı olan *Hatay Sokağını* ise şu sözleriyle anlatır:

Tutucu bir sokaktı Hatay Sokağı. Bir türlü açılıp serpilmedi. Ama belki de tutucu değildi. Damat adayı yapı müteahhitlerinin uzun süre ilgisi dışında kaldı da ondan, oturduğu yerde olduğu gibi yaşlandı. Aslında ne o, ne bu; dörderden yapışık nizam sekiz apartmanlık bu sokağı bütünüyle, bir ada olarak ele geçirmek gerekiyordu. O sekiz apartman öylesine küçük, öylesine iç içe ki, her biri tek başına büyük yatırımlara olanak vermemiş olmalı⁶¹.

Yazarın bu sokakta yaşıyor olması erken yaşlarda edebiyat dünyasına girmesini kolaylaştırır. Yazar ilk roman denemelerini lise yıllarında defterine yazmıştır ve bu ilk roman çalışmalarını, arkadaşları Fahire, Hazin, Sevim, Leman adlı arkadaşlarına okumuştur⁶².

Ağaoğlu, üniversiteye başladığı dönemde Ulus Gazetesinde tiyatro eleştirileri yazar. İlk roman denemesi, 1947 yılında yayımlanan *Kâmil* adlı eseridir. Bunun yanında birçok dergide şiirlerini yayımlatmaya da başlamıştır. Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yeni Öğrenci Derneği'nin şiir yarışmasında başkanlığını Nurullah Ataç'ın yaptığı jüriden birincilik kazanarak kitap ödülü alır⁶³. Adalet Ağaoğlu'nun, edebiyata ilgisi ilk olarak şiir denemeleri ile başlamış ancak şiirin önemini kavradıktan sonra şiir yazmayı bırakmıştır. Ortaokul ve lise yıllarını şiir ve roman denemeleri yazarak geçiren Ağaoğlu 1951'de Ankara Radyosu'na

⁶⁰ Adalet Ağaoğlu, *Göç Temizliği*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008, s. 41.

⁶¹ Adalet Ağaoğlu, *Karşılaşmalar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s. 75.

⁶² Feridun Andaç, *Adalet Ağaoğlu Kitabı*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, ss. 38-39.

⁶³ Andaç, *Adalet Ağaoğlu Kitabı*, s.201.

girmesiyle tiyatro türüne yönelir. Kişisel olarak kendini bu türde geliştiren Ağaoğlu *Vakitsiz Misafir*(1951), *Aşk Şarkısı*(1951), *Bir Piyas Yazalım*(1952), *Evimizin Saatleri*(1956), *Yaşamak*(1956), *Babaları Adına*(1958), *Karabataklar*(1960) tiyatro eserlerini kaleme alır⁶⁴. Bu eserler resmi ve özel tiyatrolarda sahneye konur. Bu türde eleştirmenlik de yapan Ağaoğlu, birçok eser yazdıktan sonra tiyatrodan değil romana yoğunlaşmaya başlar. Ağaoğlu romana geçiş süreci ile ilgili şu bilgileri aktarır:

Oyun yazarı, zaten sahneye öylesine bağımlı, bu nedenle de ipleri elinde öyle sıkı tutmak zorunda ki, oyunun olay örgüsü bir yana, kişiler de yazarına hiç başkaldırmıyorlar. Kimlikleri her an, her yönüyle ele vermek için yarıp tutuşuyorlar ama salt oyun yazarı değil; sahne sınırları da buna pek olanak tanımıyor. Çünkü oyunun gerçek zamanı da sınırlı ve oyun yazarı bu sınırı daha da baştan ortalama iki saatte çizmeye koşullu. İşte tiyatrodan görünür, görünmez bu sınırlar, özellikle de kişilendirme temeli direği sayılan konuşmaların zamanda ve uzamda özgürce devindirilmesine, şimdiden, geçmişten şu ana ve geleceğe uzanılmasına; böylece o kişilerin gerçek kimliklerinin bütünüyle görülmesine büyük engel⁶⁵.

Tiyatrodan romana geçiş sürecini bu şekilde aktaran yazar, 1950’li yıllardan 1960’lı yılların sonuna kadar tiyatro türü ile ilgilenmiş. 1970’li yıllardan sonra roman türüne geçer ve ilk romanı *Ölmeye Yatmak*’ı yazar. Romanı 1960’lı yılların sonuna doğru yazmaya başlamasına rağmen, yayımlatma sürecinde sorun yaşar. Yayınevi bulamaz. Bir yayınevi basabileceğini söylemesine karşın aradan uzun süre geçer ve yayınevi dosyayı kaybeder⁶⁶.

Yazar romanını bir tesadüfle Oğuz Atay’da bulur. Eser değerlendirilmek üzere Oğuz Atay’a verilmiştir. Daha sonra roman Remzi Kitabevi tarafından bastırılır. Yazar romanda “‘Aysel” adında bir karakterle Türk edebiyatında bir “kadın idoli” yaratmıştır. Ağaoğlu’nun, kendi yetişme dönemleriyle hesaplaştığı bu romanında, Atatürk’ten sonraki nesillerin hangi toplum mirası ile yetiştiklerinin tartışıldığı söylenebilir.

Ölmeye Yatmak kendine özgülüğü ile yazarın sonraki eserlerine ışık olmuştur. Ağaoğlu, Sait Faik Hikâye Ödülünü kazandığı ilk öykü kitabı *Yüksek Gerilim*’i 1975’te, 1976’da da ilk yol romanı olan *Fikrimin İnce Gülü* romanını yazar. 1977 yılında *Kendini Yazan Şarkı/ Evcilik Oyunu* adlı eserleri, 1978’de, ikinci öykü kitabı

⁶⁴ Andaç, *Adalet Ağaoğlu Kitabı*, s.202.

⁶⁵ Ağaoğlu, *Geçerken*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, ss.111-112

⁶⁶ Feridun Andaç, *Adalet Ağaoğlu Kitabı*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2005, s. 202.

Sessizliğin İlk Sesi, 1979’da *Bir Düğün Gecesi*, 1982’de üçüncü öykü kitabı *Hadi Gidelim* yayımlanır. *Üç Beş Kişi* adlı romanı 1984 yılında, deneme serisinin ilk kitabı olan *Geçerken* 1986’da, *Hayır* romanı 1987’de *Romantik Bir Viyana Yazı* 1991 yılında, 1991’de *Ruh Üşümesi* adlı eserleri yayımlanır. Eserlerinin içerik açısından özgünlüğü ona Türk Edebiyatında ayrı bir yer kazandırır. Otobiyografik özellik taşıyan eseri *Gece Hayatım* 1992 yılında yayımlanmıştır. İkinci deneme kitabı olan *Karşılaşmalar* da 1993’te yayımlanır. Yazar, 1994’te Tüyap Onur Yazarı unvanı alır. Mülkiyeliler Birliği Rüştü Koray ödülü ve Kadınca Dergisi tarafından verilen, En başarılı Kadınlar Ödülünü, 1995 yılında da Cumhurbaşkanlığı Kültür ve Sanat Büyük Ödülü’nü alır. Yazarın üçüncü deneme kitabı olan *Başka Karşılaşmalar* 1996’da, son öykü kitabı *Hayatı Savunma Biçimleri* 1997’de yayımlanır. 1998 yılında Anadolu Üniversitesi tarafından *Fahri Doktora* unvanı verilen yazara Amerika Birleşik Devletlerindeki *Ohio State Üniversitesi* tarafından *Fahri Doktora* unvanı verilir. 2002’de deneme kitaplarının dördüncüsü olan *Öyle Kargaşada Böyle Karşılaşmalar* yayımlanır⁶⁷.

1.5. Edebiyatla İlgili Düşünceleri

Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatında roman türünde verdiği özgün eserlerle yer edinmiş olan Ağaoğlu, “yeni romancılar ve yaşlıları arasında, düşünce ağırlığı en fazla dikkat çeken, her roman ve hikâyesini bir fikir etrafında toplayan bir yazardır. Ağaoğlu’nun romanlarında toplumla, dönemiyle yaşadığı bir hesaplaşma söz konusudur. Bu durumu *Karşılaşmalar* adlı eserinde şöyle ifade eder:

*Tanpınar’ı bir oranda da Yakup Kadri’yi ve bir iki yazarımızı dışta tutarsak, bizim romanımızda 70’lerin başlarına kadar hemen hep dış dünyaya bakılmış, hep dışta bir suçlu aranmıştır. Roman kişilerinin kendilerine dönük, kendileriyle dış dünya arasında gidip gelen bir hesaplaşması yok gibidir. Kuşkusuz, insanı ‘o insan’ yapan bir sürü neden arasında dış koşullar, toplumsal etkenler başta gelir; onlara da mutlaka göz gezdirmek gerekir. Ama aydınımız dâhil, bizim insanımız genelde kendine dönüp bakmaz, kendisini pek sorgulamaz. Bu durum romanımızda neredeyse olduğu gibi yansımıştır*⁶⁸.

Yazar, eserlerinin kendi hayatıyla roman kahramanlarının hayatlarını benzerlikler kurularak değerlendirilmesini doğru bulmaz. Çünkü ona göre hiçbir yazar eserinde

⁶⁷ Andaç, *Adalet Ağaoğlu Kitabı*, ss. 204-205-206.

⁶⁸ Adalet Ağaoğlu, *Karşılaşmalar*, İstanbul. İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s. 276.

birebir kendisini anlatmamaktadır. Bunu *Göç Temizliği* adlı eserinde şöyle ifade eder:

Hiçbir yazar kendini yazamaz. Çünkü yukarıda biraz gösterdim. Öncelikle çünkü kendini yazamaz. Çünkü kendini, hep bugünkü kendine yazmaya çalışır. Çünkü kendinde, durmadan, bugünkü kendini doğrulatici ipuçları arar, bulmazsa uydurur. Bu nedenle çünkü olaylar gibi, bu olaylar, o zaman ve o zamanın kişileriyle ilişkideki insan da ortaya kılık değiştirerek çıkar. Nallıhan'da doğduğum eve bundan yedi yıl önce gidip yeniden bakmasaydım. O ev benim kafamda hep cumbaları, cihannümaları, geniş pencereleri, sofaları, güzel bir çatısı olan konak yavrusu gibi kalacaktı.⁶⁹

Ancak Ağaoğlu böyle ifade etse de Aysel karakteri ile benzediğini söylemek mümkündür. Yazarın hatıra kitabında yer alan anılar ve romanlarında seçtiği konular geçmiş yaşantısıyla benzerlik göstermektedir. Konu çeşitliliği yazarın geçmiş yaşantıları ile sağlanmıştır. Özellikle, *Dar Zamanlar Üçlemesinde* kadın, cinsellik, aydın sorunları, Ağaoğlu'nun geçmiş yaşantısıyla paralellik gösterir. Bununla birlikte gerçeğin zamanla değişebileceğini, insanın hatıralarının, esere mutlaka değişerek gireceğini ifade eden yazar, eserlerini yazarken nasıl bir yol izlediğine dair ipuçları da vermektedir. Kurgu ve roman tekniği kendisine has özellikler arz eden yazar için roman sanatı ve yaratım süreci, otobiyografik anlatımının bir başka boyutu olan farklı bir anlatım tekniğini geliştirmesini sağlamıştır. Yazar kendine özgü roman anlayışını şu sözleriyle açıklar:

Bir romancı olarak tek tek kişileri hedef almam. Onları o yapan koşullar ilgi alanım içerisinde. Ancak bu koşulları saptadıktan sonra bireylerin iç dünyalarına uzmanın doğru olacağını düşünüyorum⁷⁰.

Ağaoğlu, alışıldık biçim ve roman çerçevesini bilinçli bir biçimde değiştiren yazarın geleneksel bir aile ortamından gelmesi ve bazı kısıtlamalara maruz kalması, kadın, cinsellik, yalnızlık, ideoloji, yabancılaşma sorunlarını da işlemesinde etkilidir. Gerçeği kendine özgü şekliyle eserlerine yansıtması, eserlerinin çok boyutlu olmasını sağlar. Romanların sonuna müdahale etmeyip okura bırakır. Okurun anlamlandırmasını sağlar. Özellikle *Hayır*'da Aysel'in intihar edip etmediği belli değildir. Ağaoğlu buna şöyle açıklık getirir:

Eskiden romanların sonuna 'Bitti', 'Son' gibi notlar düşülürdü. Bu daha çok, olay aktaran, serüven anlatan romanlar için geçerli. Okur da buna

⁶⁹ Adalet Ağaoğlu, *Göç Temizliği*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, ss. 21-22.

⁷⁰ Adalet Ağaoğlu, *Karşılaşmalar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s.239.

alışmış, romanın sonunda 'Bitti'yi göremeyince son sayfaların kopup yittiği duygusuna kapılmış. Hayat gibi romanın da biten değil, süren bir şey olduğunu anlayan romancı, son sayfasından 'Bitti', 'Son' uyarısını kaldırıyor. Aktarılması gerekli asıl serüven, insan hayatı içinden geçirilen bir yazınsal serüvendir. Yine de okuru büsbütün eski alışkanlıklarından etmemek için, herhalde romancılar çoğu kez o 'Bitti'ler yerine, orkestradaki davul tokmağının son notanın beynine inmesi benzeri bir tümceyle romanın sona erdiğini vurgulamadan edemiyorlar. Doğrusu birazcık ben de böyleyim. Romanı bir yerinde bırakıverdiğimi sandığım zaman bile, bakıyorum o bırakılıveren yere hafif, tül cinsinden de olsa bir perde çekmişim. 'Şimdilik bu kadar' anlamına⁷¹...

Kişilere müdahale etmediğini ve onları kendi idealizmine boyun eğdirmedeğini söyleyen Ağaoğlu, dil ve üslubu ile dikkat çeker. Dili zenginleştirecek kelime arayışının yanı sıra, metinlerde geçen olayların zamanına vurgu yaparak, o dönemin dil anlayışına uygun bir dil kullanır. *Dar Zamanlar Üçlemesi*'nde yer alan karakterler yaşadıkları dönemin atmosferini yansıtmaktadır. Yazarın zaman kavramına olan ilgisi “Dar Zamanlar Üçlemesi” adından anlaşılmaktadır. Eserlerinde “zaman” kavramı karakterler kadar önem arz eden bir etkin rolle ve teknikle şekillendirilmiştir. Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*'taki zaman tekniği anlayışını da şöyle açıklar:

Kaç bin yıllık insan hayatında, o hayatın belli bir dönemini yaşayan insan, ortalama altmış yıl yaşayan insan, çok kısa bir sürenin temsilcisidir. Ama o kısa sürenin bir düni, bir şimdisi vardır. Bir de gerçeği olacaktır. Hayatı böyle algılayınca, roman için dar zaman parçaları seçmem çok doğal geliyor. Zaman açılımlarını bu kısıtlı zaman parçasından harekete geçirmek de⁷².

Ağaoğlu'nun romanlarında zaman, üzerinde en çok çaba harcanan, çok boyutluluğundan dolayı önemli bir öğedir. *Ölmeye Yatmak*'ta anlatı zamanı olan 1 saat 27 dakika, otel odasında geçer. Romanda anlatılanlar 1938-1968 yıllarını kapsamaktadır. Aysel'in çocukluk yıllarını hatırlamasıyla 1938'den öncesine de uzanır. *Ölmeye Yatmak*'ta otuz yıl, *Bir Düğün Gecesi*'nde yaklaşık on yıl gibi verilen hikâye zamanı daha öncelere de gidebilir. *Hayır*'da ise zaman kurmaca ve düşsel olarak iç içedir. Yaşanmış gibi aktarılanların, yaşanıp yaşanmadığı kesin değildir. Düş ve gerçek birbirinin yerine geçer. Bireyin içsel yolculuğunun neden olduğu bu durum yılların birbirine karışmasına neden olur ancak bu yazarın bilinçli bir tercihi olduğunu söylemek mümkündür.

⁷¹ Adalet Ağaoğlu, *Karşılaşmalar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, ss.228-229.

⁷² Ağaoğlu, *Karşılaşmalar*, ss.231-232.

Ağaoğlu genel anlamda sanata ilişkin görüşlerinde sosyalist gerçekçi çizgiye vurgu yapar. İlk eserlerinden itibaren insanı, kendisini kuşatan koşullarla birlikte verir ve kendi sanat anlayışını yansıtırken estetik düzeyini de ihmal etmediğini yazılarında dile getirir. “Devrimci sanat” yapmak isteyen kuşağın, bunu yapmaya çalışırken; ya slogana kaçarak estetik düzeyi ihmal ettiğini ya da estetiğe dayanarak toplumu görmezden geldiklerini söyler. Ona göre sanat eseri “bir düşünce eseridir”. Yalnızca romanın pratiğiyle değil; işin teorik boyutuyla da ilgili olduğunu ifade eder. Romanın, iç dünya ile dış dünyanın sıkı bir ilişkisinin ürünü olduğunu söyleyen yazar, eserin toplumu bütünüyle yansıtabilme özelliğinin yazara; toplumu tanıma ve toplum insanının kültürünü tanıma imkânı verdiğini de ekler. Sanat eserinde yer alan insan ve toplum ilişkisinin hayat içinde işlerlik kazanabilmesini, romanlarla başka disiplinler arasında “kan dolaşımı” sağlanabilmesine bağlar ve romanla bilimsel bilgi arasında bir ilişki kurulması gerektiği önerisinde bulunur⁷³. Romanın hem içerik hem de anlatı düzeyinde kendini yenilemek durumunda olduğunu savunur.

Roman tekniği, işlediği konular ve toplumsal sorunlara karşı duyarlı bir tavır sergilemesiyle farklı bir üslûba sahip olan Ağaoğlu’nun romanlarının hem roman tekniği açısından incelenmesi hem de yazarın hayatı ve fikirleri bağlamında sosyolojik bir okuma ile ele alınması romanların daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

⁷³Türk Dili, “Adalet Ağaoğlu’nun Konuşması”, 280, 1975, s.25.

2. BÖLÜM

ÖLMEME YATMAK, BİR DÜĞÜN GECESİ, HAYIR ROMANLARINDA SİYASÎ VE SOSYAL DURUMLARIN BİREYSEL VE TOPLUMSAL AÇIDAN İNCELENMESİ

Sosyolojik okuma, edebiyatın kendi başına var olmadığı, toplum içinde doğduğu ilkesinden hareket eder. Yazarı, eseri ve okuru sosyal koşulların belirlediğini savunur. Dolayısıyla sosyolojik okumada amaç, belli bir yazarı, eseri ya da türü, yazıldığı yılların ortamını ve koşullarını inceleyerek daha iyi açıklayabilmektir.

Sosyolojik okuma betimleyicidir ve eser hakkında bir değerlendirme yapmak yerine durum tespiti yapar. Bunun örneğini sosyolojik okumayla birçok bakımdan birleşen toplumcu kuram Marksist okumada görmek mümkündür. Marksist okuma, sosyolojik okumada olduğu gibi sanat eserini meydana getiren koşulları araştırır. Ancak bu koşulları sosyolojik okumada olduğu gibi birçok nedene bağlamak yerine, ekonomik koşullar ve toplumdaki sınıf çatışmalarına dayandırır. Marksist okumada özellikle tarihsel diyalektik ve sınıf kavgası göz önünde bulundurulur. Kısacası sanatın ekonomik altyapı ve sınıf çatışmalarıyla ilişkisi üzerinde durulur. Marksist okumanın sosyolojik okumadan ayrıldığı bir nokta da eserin meydana gelmesinde rol oynayan sosyal nedenleri yargılamasıdır. Yine Marksist okumada, eserlerin meydana gelişini açıklamak için kullanılan kavramlar aynı zamanda sanatı değerlendirmede ölçüt teşkil eder. Ancak çoğu yerde Marksçı düşünceden etkilenen edebiyat ürünleri,

toplumsal yaşamı oluşturan koşulları ve onları belirleyen sosyo-ekonomik altyapıyı ortaya koymayı amaçlar⁷⁴.

Bu çalışmada, Adalet Ağaoğlu'nun mesaj değeri yüksek, toplumsal olay ve olguları büyük bir gözlem gücü ile veren *Dar Zamanlar Üçlemesi* “sosyolojik okuma” yöntemiyle incelenmiştir. Toplumsal boyutun ele alındığı bu sosyolojik okuma çalışmasında, romanların düşünsel ve ideolojik yapısı ön plana çıkarılmıştır. Yapıtta “aydın kavramı, ideolojiler, yabancılaşma, tarih, cinsiyet ayrımı, cinsellik” gibi alt başlıklarla tespit edilmiştir. Açık uçlu yapıtlar olan *Dar Zamanlar Üçlemesi*, okuyucunun yorumuyla değişik düzlemlere de taşınabilir. Bu anlamda okuyucuya yaratma aşamasında özgürlük tanıyan metinlerdir. Çalışmada uygulanan sosyolojik okuma yöntemiyle yazarın ve metinlerin niyetini açığa çıkaracak bir okuma çalışması yapılmıştır⁷⁵.

2.1. Dar Zamanlar I-Ölmeye Yatmak

Ölmeye Yatmak, Ağaoğlu'nun 1978 yılında yayımladığı ilk romanıdır. Romanın başkışisi “Aysel” kendisine yüklenen ağır vazife hissi ile bireysel isteklerinin çatışmasıyla kendini sorgulamaya başlar. İdeallerinin ağırlığı altında ezildiğini fark eder. Bir nisan sabahı 07. 22’de otel asansörüyle on altı kat çıkar ve çırılçıplak bir biçimde ölmeye yatar. Modern bir roman özelliği taşıyan romanda tek bir olay vardır: Aysel’in otel odasında gelip yatağa uzanması ve ölmeyi beklemesidir. Romanın konusunu oluşturan “intihar” önemli olmakla birlikte yazarın romandaki amacı; Türk aydını ve dönemin resmî ideolojisini sorgulamasıdır. *Ölmeye Yatmak*’ta belirleyici bir unsur olan hesaplaşma serüvenine Ağaoğlu şöyle açıklık getirir:

Birtakım şeyleri kurtarmaya sıvanırken şimdiki ‘bu biz’ olan biz ne durumdayız? Kendimizi ne kadar kurup çattık? Kurup çattık mı? Ölmeye Yatmak’ı bu ve benzer pek çok soruya kaçamaksız yaklaşmak dürtüsüyle yazmaya başladım. Özellikle 68’de gençlik hareketlerinin çok yükseldiği bir dönemde, bir durakta soğukkanlılıkla durup, eski gençle yeni gencin yüz yüze geldiği şu an’a bakmak benim için bir ihtiyaç oldu⁷⁶.

⁷⁴ Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, ss. 83-98.

⁷⁵ Hilmi Yavuz, *Okuma Biçimleri*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012, ss. 14-18.

⁷⁶ Adalet Ağaoğlu, *Karşılaşmalar*, İstanbul: Türkiye İş bankası Kültür Yayınları, 2008, ss.277–278.

Öğrencisiyle yaşadığı ilişki, romanın ana çekirdeğini oluşturur ve ölmeye yatmasının sebebidir. Yaşanan bu durum onun için farklı anlamlar taşır:

Evet bir kez yattım öğrencimle. Bu yatıştan kısa süren, değişik bir tat aldım. Burası gerçek. Bedenimden çok beynimde kurulan bir imparatorluğun şehvetiydi belki. İnsan kendini tek başına özgürleştiremezse ve tek başına özgürleşme düşü içinde boğulmuşsa, kendinden sonra gelenlerin altına yatmalıdır⁷⁷.

Aysel'in aşkı içermeyen yalnızca özgürlüğünün ispatına yönelik olan bu edimi, ona kadın olmanın, hazzın ve bedeninin varlığını hissettirmez. Kadın sorunsalı ile birebir bağlantı kurulabilecek “ölmeye yatma” olgusu için tek bir neden öne sürmek doğru olmaz. Toplumdaki cinsel bastırılmışlık, kadını ikinci sınıf olarak görme, ölmeye yatışının nedenleri arasındadır. Herhangi bir ilaç vs. almayan Aysel'in otel odasında geçirdiği bir saat yirmi yedi dakikalık zaman; otuz yıllık geçmişi üzerine düşünme ve hesaplaşma girişimidir.⁷⁸

2.2. Aydın Kadın Bunalımı

Ağaoğlu'nun aydın ve kadın bilincinin gelişmesine ilişkin görüşleri yaşadığı dönemle oldukça ilişkilidir. Ona göre Türk aydını, kendisine verilenlerin dışına çıkmaz ve başkaları için yaşar. Dolayısıyla bu tür aydının gözünde “vatan”, “insan”dan daha değerlidir. Bu, devlete koşulsuz bağlı aydınların kendi kendilerini getirdikleri bir durumdur. Yazar, bu aydın bilincinin dışına çıkabilmek ve gerçek aydın kimliğini ortaya koymak için edebiyata yönelmesi gerektiğini savunur. Böylece toplumdan kopuk bir aydın yerine, toplumla iç içe yaşayan entelektüel bir aydın görüntüsü ortaya çıkacaktır. Yazarın *Ölmeye Yatmak*'taki aydın için söyledikleri Türk aydınının geçmişinden bugününe ayna tutar: “Türkiye hâlâ, ölmeye yatmayı denememiş aydınların çoğunlukta olduğu bir toplum. Aydın kişi, çevresinde olup bitenlerden durmadan yakınacağı yerde, bir ânda durarak bakışlarını kendinden yana çevirmeli”⁷⁹!

Romanın başkışisi sosyoloji doçenti aydın bir kadın olan Aysel, bir otel odasında ölmeye yatar. Geçirdiği 1 saat 27 dakikalık süre içerisinde yaptığı geri dönüşlerle çocukluk ve gençlik dönemlerini hatırlar. 1938 yılında Ankara'da küçük

⁷⁷ Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s.41.

⁷⁸ Hayriye Ünal, “Dar Zamanlar Fragmanları”, *Hece Dergisi*, 143, 2008, s.76.

⁷⁹ Adalet Ağaoğlu, *Göç Temizliği*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.214.

bir kasabada doğmuştur. Cumhuriyetin ilk yılları olması dolayısıyla toplumda geleneksel kültür ve modern kültür ikilemi yaşanmaktadır. Aysel'in içinde yaşadığı ortam Ağaoğlu'nun kendi yaşamına benzer. Yazar bu yılları şöyle tasvir eder:

Babalarımız, annelerimiz, Doğulu, mistik, feodal, değerlerle yüklüydüler. Bu değerleri hemen yok saymak, yeni bir hayat biçimini hemen benimsemek, yirmi dört saat içinde Batılı olmak da mümkün değildi. Bizler toplumun tarihiyle bağlı bulunduğu eski değerlerden çok farklı, bu değerlerin tam karşısı değerlerle yetiştirilmek istendik. Batılılaşma hareketi, Cumhuriyet Türkiye'sinde, bütün üst yapısal kurumlarda uygulanan resmî bir ideoloji oldu. İşte ben de son derece birbirine yabancı doğu- batı kültürleri arasında büyüdüm... Evde ayrı, okulda ayrı, toplumsal hayatta apayrı değer ölçüleri⁸⁰.

Bu durum, hem geleneksel kültürde yetişen hem de Cumhuriyet'in ilk yıllarını yaşayan Aysel'in şahsında bir ikilem oluşturur. Modern ve geleneksel ideolojiler arasındaki çelişki, Aysel üzerinden kadın ve aydın olmak arasında tikel bir çelişki olarak yansır. Onun aydın oluşu kendisine bireysel ya da toplumsal düzeyde kurtuluş getirmez. Bununla beraber Aysel, kronolojik olarak izlenebilen yazarın hayat hikâyesine çok şey borçludur. Romanda Aysel'in yaşadığı birçok sorun, hemen hemen çocukluk ve ilk gençlik yıllarında yaşadığı olaylara dayanır. Aysel'in romandaki işlevi, Türkiye'nin bir dönemini anlatmaktır. 1938–1968 yılları arasında yaşanan değişimleri ve “kadın”ın toplumda özgür olmayışını anlatan bu eseri Hilmi Yavuz şöyle değerlendirir:

Adalet Ağaoğlu'nun Ölmeye Yatmak romanı, 1930 yıllarında doğan Türk aydınlarının romanı Batıcı Cumhuriyet ideolojisinin temellendirmeye çalıştığı yıllarda eğitim görmüş, bu ideoloji ile getirilmek istenen dönüşümler karşısında üsluplarını da değiştirmemekte direnmelerinden doğan çelişkileri yaşamış bir kuşağın romanı da denebilir⁸¹.

Ağaoğlu, Batılı Cumhuriyet ideolojisi ile aile düzeyinde ortaya konan geleneksel ideolojiyi karşı karşıya getirir. Aysel, geleneksel ideoloji ile Batı kaynaklı Cumhuriyet ideolojisi arasındaki uyumsuzluğu bütünüyle yaşar. Romanda “Batı kaynaklı Cumhuriyet” rejimini Dündar öğretmen, “geleneksel ideolojiyi” ise Aysel'in babası Sâlim Efendi temsil eder. Aysel'in babası Sâlim Efendi esnaftır. Kızının okumasına karşıdır:

⁸⁰Türk Dili, “Adalet Ağaoğlu'nun Konuşması”, 280, 1975, s.25.

⁸¹ Hilmi Yavuz, *Roman Kavramı ve Türk Romanı*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1977, s.156.

Cumhuriyet'in bir kötülüğünü gördüm diyemem. Şurası kötüdür, desem, diyemem. İnönü'nün jandarmasıydım ben, ta nerden nereye ağdırırken onu. Ama bu Cumhuriyet'in işime gelmeyen bir yanı da var. Şudur, diyemem, kızı okutmak, ilçede yakına-uzaya, kızını şehirlere salıvermiş, dedirtmek⁸²...

Aysel de geleneksel aile yapısına karşıdır ve kendi ayakları üzerinde durmak ister. İlkokulda, Ulu Önder'e layık bir Türk kadını olmak gerektiğini, sınıftaki erkeklerin kardeşleri olduğunu, onlara karşı cins olarak bakılmayacağını fakat onlara yaklaşmanın da yanlış olduğunu öğrenir. Romanda geriye kırılmalarla ilkokul yıllarındaki pek çok ayrıntıyı sunar. İlkokul yıllarında yapılan müsamerede geçen diyaloglar, yaşadığı dönemin kültürel yapısını yansıtmakla beraber, o dönemde yetişen gençliğin yaşadığı ikilemin ipuçlarını vermektedir:

Okulun sıraları yanyana dizilmiş. Bazı öğrencilerin babaları, anaları, hısımlar, akrabaları, fötrlü, kasketli, başörtülü, sıkma başlı; yerlerine oturmuşlardı. Bazıları, erkeklerden bazıları, başlarını açmayı akıl etmişler. Yaşlı kadınlar damalı örtüleriyle yüzlerini kapatıyorlar. İçinden on kez, "Allah'ım sen günah yazma" diye yakarıp dua ederek, üç kere bağırarak tükürüyorlar⁸³.

Cumhuriyet rejimi ile birlikte uygulamaya başlayan devrimler karşısında geleneksel yaşam biçimine sahip halkın tepkisi, eserde açıkça görülmektedir. Bu bağlamda Ağaoğlu'nun, eserinde Cumhuriyet'in eski genciyle yeni gencinin yüz yüze geldiği an'ı kaleme aldığını söylemek mümkündür. Aysel, ilkokulu bitirdikten sonra babası istememesine rağmen, Öğretmen Dünder'in baskısı ile ortaokula gitmek için abisi ile birlikte Ankara'ya teyzesinin yanına gönderilir. Karşılaştığı ortamı başlangıçta yadırgar. Ailesinin istediği şekilde yaşamak zorundadır. Ortaokulu bitirince kız lisesine yazılır. Bu yıllarda edebiyata olan ilgisi artar ve entelektüel anlamda kendini geliştirir. Nâzım Hikmet hayranı olur. İlkokul arkadaşları olan Ali ve Aydın'la buluşur ancak onlarla tam anlamıyla rahat konuşamaz. Çünkü ona öğretilen erkeklere karşı kendini gizleme ve mesafeli olma davranışıdır. Şu sözler bunu doğrulamaktadır:

Konuşacak bir şey kalmamıştı sanki. Suskunluk uzadı. Böyle hiç konuşmamak Aysel'in konuşurken kovaladığı, her türlü baskıyı yeniden üstüne yığıyordu. Sağını, solunu kolağan etmeye başlıyordu. Ali de sallanıyormuş duygusu içindeydi⁸⁴.

⁸² Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s.47.

⁸³ Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s.7.

⁸⁴ Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, İstanbul: Türkiye İş bankası Kültür Yayınları, 2010, s. 306.

Aysel'in arkadaşları Ali ve Aydın ile buluştuğu andaki davranışları, ona benimsetilen geleneksel ideolojinin yasaklarının bir sonucudur. Kadın- erkek ilişkisine yönelik düşünceleri Paris'te tanıştığı Alain adlı arkadaşı sayesinde değişir. Liseden sonra Dil- Tarih'e yazılır. Kazandığı bursla Paris'e gider ve bir yıl kalır. Ülkesindeki hayat tarzını sorgulamaya başlar. Kadın-erkek ilişkisini, cinselliği, baskıcı zihniyeti yeniden gözden geçirir. Paris'teki arkadaşı Alain de onun için bir karşılaştırma sebebidir:

Alain'in böyle büyük bir doğallıkla kendisini yeniden kucaklayıvermesi Aysel'i hiç irkiltmedi. Tek düşünce: Alain'le arkadaş olmak ne güzel! Gözlerini, kollarını, bacaklarını yemiyordu. Alain oysa yirmi yaşında. Neden sanki ötekiler, kendi ülkesinin gençleri de böyle değildi⁸⁵.

Aysel, Alain'in davranışlarını kendi ülkesindeki erkeklerle kıyaslama imkânı bulmuş ve kadın ve erkek ilişkisine dair farklı düşünmeye başlamıştır. Burada Mevlâna'nın "pergel metaforu" yansımasını bulur. Pergel'in sabit ayağı gelenekte sabitlenirken diğeri yetebildiği kadar moderne uzanır. Ya Doğu'ya ya Batı'ya kayıp ortasını bulamayan, kimliğini kaybedenlerin metaforudur. Aysel, pergel'in sabit ayağıdır. Alemdar Yalçın da Aysel'in içinde bulunduğu durumu şöyle değerlendirir:

Özellikle genç kızların, okudukları zaman ahlakının bozulacağı düşüncesi hâkim olduğu için Aysel'in bilinçaltında, okuldaki erkek arkadaşlarını hep kardeş göziyle görme eğilimi vardır. Kadınlığın ve cinsel özgürlüğün gelişmemesinin sebeplerinden biri de belki de bu bastırılmış duygulardır.⁸⁶

Kadınlığını baskı altında tutan Aysel, geleneksel ahlâk kuralları ile çatışan cinsel isteklerini de bastırır. Onun için Paris tecrübesinden sonra sorgulama dönemi başlar. İdealleri netleştir ve zorla kabul ettirilmiş duygulardan vazgeçer. Fransa dönüşünde, üniversitede çalışan Ömer'le evlenir. Romanda evliliğin ayrıntılarından pek bahsedilmez fakat öğrencisi Engin'le yaşadığı birliktelik Aysel tarafından sürekli sorgulanır. Evli olmasına rağmen, Engin'le birlikte olmasını "özgürleşmek" ve tabuları yıkmak olarak değerlendirir: "Özgür kadın olduğumu onunla kanıtladım. Yirmi beş yaşında bir delikanlı ile kanıtladım"⁸⁷. Bu durumu Ağaoğlu şöyle değerlendirir:

⁸⁵ Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s.326.

⁸⁶ Alemdar Yalçın, *Çağdaş Türk Romanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2011, s.479-480.

⁸⁷ Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010, s. 47

İlk adımda, âni yazmadım, ama 1 saat 20 dakikanın romanının da kendisiyle hesaplaşması gerekiyordu. Doç. Aysel'i bir otel odasına kapattım. Onu ölmeye ben yatırdım, ama ölmenin o kadar çabuk gerçekleşmediğini de yazarak buldum. Nitekim bu da çok garip; bundan iki yıl sonra- ben bunları yazıyorum bir taraftan-okuduğum bir kitapta, ölmek o kadar kolay değildir. “Ölmekle savaşmak da gerekir” diye bir cümleye rastladım bunu italikle dizdirdim bir romanıma. Kimin olduğunu bile hatırlamıyorum şimdi. Söylemiştim: Cumhuriyet'in bir ameliyat masasına yatırılışı var burada, bir çeşit “ölüme yatma”⁸⁸.

Ağaoğlu yeni Cumhuriyet'in yetiştirdiği nesli, Aysel'in şahsında sorgular ve O, ölmeye yattığı süre içinde geriye dönüşlerle anlattığı yaşantısıyla bu hesaplaşmayı yaşar. Özgür bir birey olma idealinin peşinde koşan Aysel, eğitim yaşantısında başarı sağlayabilse de özgür bir birey olma idealinde başarısız olmuştur. Bu başarısızlık onu intihara sürükler. Hâluk Sunat, ölmeye yatışı şöyle ifade eder:

Dündar Öğretmen'in İrfan Ordusu'na sonra Ata'nın açtığı tarihi çağına içine, daha sonra altmış ihtilallerine ve giderek toplumcu harekete kendini katmak suretiyle, kendisine erkek dünyasında bir yer açmak, bir başka deyişle, köprülerden geçmek isteyen Aysel, kendini halka halka açılan dalgaların herhangi bir halkasında bile hissedemedi, her işten biraz daha algılanarak çıktı, durmadan en son halkadan da dışarı doğru kaydı, bir otel odasında ölümüne hesaplaşmalara soyundu⁸⁹.

Ölmeye yattığı odada Aysel'in söylediği şu sözleri de bir iş yapamamış aydın kuşağının parçası olmaktan duyduğu sıkıntıyı anlatır: “İnsan kendini tek başına özgürleştiremezse ve tek başına özgürleşme düşü içinde boğulmuşsa, kendinden sonra gelenlerin altına yatmalıdır”⁹⁰. Sonraki kuşaktan Engin'le karşılaşmasıyla harcanmış bir kuşak olduğunun farkına varır. Bu aydınlanma ânına çok geç kalmıştır. Ağaoğlu da bu iki kuşağı neden karşı karşıya getirdiğini şöyle ifade eder.

Neden Aysel'i bir otel odasına gönderip de ona böyle bir hesaplaşma işlevi yükledim? Her ilk roman biraz da otobiyografiktir, derler. Belki bundan, kadın olmamdan dolayı bu seçimi yaptım. Ama benim için asıl seçim Cumhuriyet kuşağının kendinden sonra gelen 68 kuşağının altına düşmüş olmasıydı. Yani gençler özgürlük istiyordu; üniversite rektörleri, üniversite vermiyordu ama aydınlık ve değişimden yana olan öğretim üyeleriyle de el ele kol kolaydı bu gençlik... Tıpkı 27 Mayıs'taki “ordu gençlik el ele” gibi, bu sefer profesör ve öğrenci el eleydi. Aslında hiç de reddedilmemesi gereken bir durum çıktı ortaya. Ama bunu simgesel olarak tam gözünden vuracak biçimde nasıl anlatabilirdim? İşte yazarın boyunduruklarından birini daha kırma noktası. Büyük bir tabuyla baş

⁸⁸ Feridun Andaç, *Adalet Ağaoğlu Kitabı*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2005, s.66.

⁸⁹ Haluk Sunat, “Babalar ve Kızlar”, *Hayata Bakan Edebiyat*, Nüket Esen, Erol Köroğlu, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2003, s.38.

⁹⁰ Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010, s.41.

*edeceğimi bile düşünmeden, tuhaf bir kendiliğindenlikle Doçent Aysel'i öğrencisiyle yatırdım*⁹¹.

Çeşitli söyleşilerinde toplumculuğun en ileri aşamasının insanı “kişi” yapmak olduğunu vurgulayan Ağaoğlu, “kişi” olabilmek için toplumsal baskının altından silkinip kalkmak intiharsa Aysel'in de intihar ettiğini söyler. Bu ilişki de aslında Aysel'in otel odasında ölmeye yatmasından önceki bir intihar sayılır. Öğrencisiyle yaşadığı ilişki, yetişme döneminde kendisine benimsetilen değerlerden kopmasına ve onun yok olmasına sebep olur. Bu nedenle, ölmek için otel odasına kapandığında beklediği ölüm bir türlü gelmez. Zaten o yılların şekillendirdiği Aysel'i öldürmüş olduğu için de yeni bir ölüme gerek kalmamıştır. Tam tersine bu ölmeye yatış aslında yeniden doğuşunu fark edıştır. Ölmeye yattığı anda dahi vazifelerini düşünmeden edemediğini şu sözler açıkça gösterir:

*Mutfak penceresi açık mıydı acaba? Temizlikçi kadın az sonra gelir. Evin bir anahtarı da onda var. İçerde olmadığımı görünce telefonumu bekler. “şunu yap, bunu yap!” diyeceğimi düşünür. Bir telefon etsem mi? Ayrıntıları düşünmekten ölemiyorum. Temizlikçi kadına telefon etmeyi düşünüyorum. Gülünç. Sabah saat dörtte de ölmüş olabilirdim*⁹².

Otel odasında kendisini ölümden uzaklaştıran zihinsel eylemlerin yanı sıra, yatağa yattığında “kusması” da o ânâ kadar içinde biriktirdiği düşüncelerin yeniden gözden geçirilmesine ve sorgulanmasına işaret eder. “Kusma” fiziksel olarak gerçekleşmiş olmasına rağmen, zihinsel anlamı olan bir eylemdir. İçindekileri kusarak rahatlama yoluna gider. Aslında ölmek için ilaç alıp almadığı belirtilmediğinden, bu eylemi onun ölmeyeceğinin de ipucunu vermektedir. Daha sonra gelen terleme ve ağlamalar, ona rahatlık veren diğer faktörler olmuştur⁹³. Bununla birlikte terlemelerin ve ağlamaların onun ve kuşağının yaşadığı sıkıntıları verdikleri mücadeleyi ve geçmişle hesaplaşmayı simgelediğini de söylemek mümkündür.

Kısa süreliğine de olsa Engin'le özgürleştiği hissine kapılan Aysel, aslında karşı çıktığı tabuları, gelenek ve görenekleri sadece kendi mücadelesiyle yıkamayacağını, kadın için “aydın” olmanın ona bireysel ve toplumsal düzeyde özgürlüğünü kazandıracak bir çözüm ya da kurtuluş yolu getirmediğini anlar.

⁹¹ Feridun Andaç, *Adalet Ağaoğlu Kitabı*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2005, s. 65.

⁹² Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010, s.108.

⁹³ Midemde pis bir bulantı başladı. Ya bunları düşünmekten ya ölüm yaklaştığından. Yatağın içine kusmak istemiyorum. Beni burada ölü bulduklarında tertemiz olmalıyım... Bütün gövdemden ince bir sızıyla soğuk bir ter süzülüyor. Sanki büyük bir sancı da birlikte süzülmeğe içimden. Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, ss.104-105.

Bundan sonra geçmişiyle ilgili yargılarını ve gelecekteki kaderini değiştirmekte kararlı olarak otel odasından ayrılır.

Romanda Aysel tipinin, geçmişten gelen sorunlarıyla, dūřünceleriyle, başkaldırısıyla Türk romanında farklı bir tipi temsil ettiğini söylemek mümkündür. Türk toplumunun aile ve eğitim kurumlarının birbirleriyle çatışan iki toplumsal kesit olarak verilmesi tesadüf değildir. *Ölmeye Yatmak*’ta üzerinde durulan aydın ve kadın sorunu, aile ve eğitim kurumları arasındaki çatışmada somutlanır. Bu atışma, Aysel’de bir çelişme olarak verilir. O sadece bireysel değerlerinin değil, bütün bir insanlığın bulmak istediği değerlerin peşindedir. Yaşadığı bireysel bunalımlar, yetiştiği toplumun bilincini yansıtır. Tikel düzeyde “aydın” olmakla “kadın” olmak arasında beliren bu çelişki, tümel düzeyde, “geleneksel ideoloji” ile “batıcı cumhuriyet ideolojisi” arasındaki yapısal ikililiğe bağlı olarak verilir.

2.3. Öğrenim Hakkı

Ölmeye Yatmak’ta Aydın, Semiha, Aysel, Ali, Hasip, Ertürk ve Namık Atatürk’ün öldüğü sene ilkokulu bitirirler. Cumhuriyet’in vatan için faydalı olma idealizmine dayandırılmış bir ülkü ile yetişen bu nesil, zamanla bu argümanın yarattığı baskı ile çelişkiler yaşar. Bu kuşakta “eti senin kemiği benim” anlayışı hâkimdir ve romanda Dünder öğretmen’in idealizmi ile yetişen kuşağın dünyası tasvir edilir.

Okulda ilk defa bir müsamere düzenlenir ve bu törende yeterli malzemenin olmamasına karşın, gösterişli bir ortam yaratılmaya çalışılır. Sınıfta Aydın ve Sevil, kaymakam ve savcı çocuğu olmalarından ötürü diğer öğrencilere göre müsamereye daha uygun giyinmişlerdir. Dolayısıyla diğerlerinden daha ön plandadırlar. Öğretmen Dünder ise daima sert bir tutum içerisindedir. Öğretmenin karşısında öğrenciler ezik ve içine kapanıktır: “Ne dolaşıp duruyorsunuz hâlâ ortalıkta, beni rezil mi edeceksiniz?”⁹⁴ cümleleri Dünder Öğretmenin eğitim anlayışını yansıtır.

İlkokuldan sonra başkentte okuyan Aysel, tarih öğretmeninin ona karşı tutumundan rahatsızdır: “ok sert ve benim çok çirkin giyindiğimi söylüyor.

⁹⁴ Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s.3.

Saçlarını Garplı bir kız gibi kestirmemi, alagarson yaptırmamı istiyor.”⁹⁵ diyerek öğretmenin nasıl bir tutum içerisinde olduğunu açıkça söyler. Bir gün cebir öğretmenine sorduğu denklem sebebiyle öğretmenin: “Yetişmiş dâhileri iyi öğrenelim yeter. Bir de karşımıza dahi çıkma kuzum”⁹⁶ demesiyle Aysel utanır. Bundan sonra öğretmeni onun hiçbir yanlısını hoş görmez, ne zaman küçük bir hata yapsa derslerde ona “Eee usta matematikçi nedir bu iş?”⁹⁷ diyerek okul kitaplarının yazmadığı ve kendisinin çözemediği hiçbir sorunu öğretmenininden sormaması gerektiğini öğretir. Lisede ise Rousseau’nun (1712-1778) *İtirafı*’nı okuduğunu öğrenen coğrafya öğretmeni, okumadığı halde sadece ahlâksız bir kitap olarak duyduğu kitabı elinden alır ve ona “*Ev ve Kadın Dergisi*” adında daha ahlâklı olduğunu düşündüğü bir dergi tavsiye eder⁹⁸.

Ders kitapları dışına çıkmayan bu eğitim anlayışı, bürokrat çocukları karşısında olumlu tutum sergiler. Aydın ve Sevil’in şımarıklıkları buna örnek teşkil eder. Aydın’ın: “Aysel saçlarını örmemiş ama öğretmenim...”⁹⁹ diye sınıfta arkadaşlarını şikayet etmesi teşekkürle ödüllendirilir. Diğer çocuklara ise farklı muamele yapılır. Arkadaşı Erdal’ın mazeretsiz gelmeyeşine ses çıkarılmamasını eleştiren Namık’ın sözleri bu durumu yansıtır niteliktedir: “Mektep başladı. Fakat Erdal bugün gelmedi. İstanbul’a gitmişti. Gezmeden kendini alamamış olacak. Geline ona böyle takılacağım. İbrahim Bey müzakere etti. Dersten çıkınca Nâmık yanıma gelip, ‘biz mazeretsiz mektebe gelmezsek, kıyamet kopar ama...’ dedi. Erdal’ı kastediyor tabii”¹⁰⁰. Dünder öğretmenin yazdığı “Meslekler” adlı temsildeki roller de bu anlayış çerçevesinde sunulur. Sınıfsal ayırım, sahnede de devam eder. Sınıf çatışması, müsamerede netleşir. Tören tamamen göz boyamaya yöneliktir. Batı’yı anlamaktan çok, Batı’nın ne kadar uzağında olunduğunu yansıtan bir tablo meydana çıkar. Böylece Atatürkçülüğün bürokratlar arasına indirgenmiş olması eleştirilir. Seyirciler arasındaki sınıf farkı ise şöyle tasvir edilir:

...Bu kez öncülüğü Kaymakam yaptı; alkışa başladı. Onun alkışını Jandarma Kumandanı’nın, Savcı’nın, Başöğretmen’in ardından tavus kuşu tüylü bayanların ve geride oturanlardan bazılarının alkışları izledi.

⁹⁵ Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s.100.

⁹⁶ Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s.217.

⁹⁷ Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s.217.

⁹⁸ Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s.301.

⁹⁹ Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s.5.

¹⁰⁰ Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s.162.

Başları örtülü birkaç kadın avuçlarını birbirlerine yapıştırdılar fakat ses çıkmadı¹⁰¹.

Böylece görkemli bir atmosferin yansıtılmaya çalışıldığı bu törende, sosyal ayrıma dikkat çekilerek, zıtlık vurgulanır.

Halkın isteği ile gerçekleşmeyen törende, kadınlara ve erkeklere yer ayrılmışsa da halk bürokrasinin gerisine itilmiştir. Bu durum sınıfsal ayrımı bütünüyle gözler önüne serer. Tören, bu yönüyle ana temasını “sınıf ayrımı” olarak yansıtır. Vecizelerin ve ülkücü sloganların olduğu bu temsili anlamakta zorlanan halk müsamereye hazırlıklı değildir. Cılız alkış sesleri bunu kanıtlar niteliktedir¹⁰². Diğer taraftan tören kıyafetlerini hazırlamak için bürokrat eşlerinden fikir alan Dündar Öğretmen, öğrencilerin velilerine ve kendilerine bu konuda düşüncelerini sormayarak, Cumhuriyet’in niteliklerine uygun davranmamıştır. Halk yine geri plana itilmiştir.

Müsamere’nin önemli bir bölümü olan *Çiçekler, Böcekler ve Kelebekler* tablosunda Aysel, sarı, benekli kanatlarıyla böcekler ve çiçekler içinde bir kelebeektir. Böcekler ise hep oğlan çocuklarından ¹⁰³... Hasip ise tabloda kocaman bir bokböceği olarak yer alır. Babası polka ve rontaya izin vermemiş ancak bu rolüne karşı çıkmamıştır. Seyircilerin onu kimin oğlu olduğunu bilmeyecek sanmış ancak bunda da yanılmıştır. Çocuklar kısa zamanda ilçede Hasip’in bu rolünü yaymışlardır¹⁰⁴. Köylü kızı biçiminde saçları ve uyumsuz kıyafetleri içinde Aysel, arı rolünde çiçekleri koklayan Aydın tarafından “cız” diye sokulunca törene babası Sâlim Efendi’nin gelmemiş olmasına sevinir¹⁰⁵. Hasip ise giydiği kara kılıfın içinde utancından ağlamaktadır. Yıllar sonra ölmeye yattığı otel odasında bu tabloyu hatırlayan Aysel’in müsamerede başından geçenleri hatırlaması tesadüf değildir. Bu müsamerenin kendisinin ve diğerlerinin bilincinde derin izler bıraktığının farkına varır. Ağaoğlu’nun geçmişte yaşadığı benzer bir anı da müsamerede yaşananlarla ilgili fikir vermektedir. İlkokuldayken çok utangaç olmasına karşın bir müsamere dolayısıyla çıkarıldığı sahnede yaşadıklarını cehennem azabına benzetir:

¹⁰¹ Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s.11.

¹⁰² Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, ss.10-11.

¹⁰³ Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s.14.

¹⁰⁴ Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s.14.

¹⁰⁵ Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s.15.

İlkokulun sahnesinde, önümdeki cehennem çukuruna doğru kayarken de abim uzaklardaydı. Omuzlarıma melek kanatları gibi, sarı krepon kâğıdından kelebek kanatları takılıydı. Alkışlar, gülüşmeler işitiyordum. “Kelebek Kız, Kelebek Kız!” diye haykırıyordu birkaç ses. Azrail, kemikli elleriyle beni sırtımdan ve yeniden yeniden sahnenin önüne itiyordu: Selâm ver! Selâm ver!¹⁰⁶.

İçine kapanık bir çocuk için anne ve babasının olmadığı bir törende topluluk önüne çıkmak, azap verici bir durumdur. Ağaoğlu, törenin kendisinde bıraktığı derin izleri şöyle tasvir eder:

Ölüm duygusunu tek başına algıladığım zaman, sahnenin önüne selâma çıkarıldığım an yani, küçük bir çocuktum. Ölümü yaşamdan bağımsız bir şey sanıyordum. Oysa içimizdeki asal tellerden biri de o. Bana başkalarınca verilmiş rol. “Kelebek Kız” değildi hayatla barışık, onunla uyumlu tınıyı verecek olan¹⁰⁷.

Ağaoğlu, unutamadığı o âna, daha sonra romanlarında “ölüm olgusu” olarak sık sık yer verecektir. Roman kahramanları ölmeyi daima kurtuluş olarak görecektir.

Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak* romanında, geleneksel aile yapısı içinde özellikle kız çocuklarının belli baskılar yüzünden okula gitmelerinin engellendiğini ortaya koyar. Aysel, aile yaşantısında cinsiyetinden dolayı daima ikinci planda tutulmuştur. Öğrenim yaşına geldiğinde Cumhuriyet rejiminin kendisine tanımış olduğu haklarla okula başlar. İlkokulu bitirdikten sonra ortaokula gitmek ister ama babası zorluk çıkartır. Ancak o vazgeçmez. Hatta intihar teşebbüsünde bile bulunur. Babası Sâlim Efendi kızını bazı sebeplerden dolayı okula göndermek istemez. Ancak çevredekilerin yüreklendirmesiyle ağabeyi İlhan’la birlikte Ankara’ya teyzesinin yanına okula gitmesi için gönderilir. Fakat babası Aysel’i okumaktan vazgeçirmek için elinden geleni yapar. Sık sık kızının umudunu kırar. Ortaokulu bitirdikten sonra onu, kendi istediği olgunlaşma enstitüsüne göndermek istediğini söyler. Aysel sadece babasından değil evdeki diğer aile bireylerinden de baskı görür. Üçüncü kardeş gelince annesinin ev işlerini yapma baskısına maruz kalır. Bu nedenle Aysel ve annesi arasında zaman zaman çatışmalar yaşanır. Bu çatışmalar Aysel tarafından okura şöyle aktarılır:

Okumaya karşı olan deli ve anlaşılmaz tutkusuna Sâlim Efendi teslim olduğu sıra, karşısına annesi çıktı. Sanki kendi okumamışlığının öcünü alıyordu. Aysel’e durmadan ev işleri yaptırıyordu. Kızını her an kitabın

¹⁰⁶ Adalet Ağaoğlu, *Göç Temizliği*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008 s.53.

¹⁰⁷ Ağaoğlu, *Göç Temizliği*, s.54.

başından kaldırmaktan neredeyse gizli bir tat alıyordu. Önüne bebek bezleri oyulgamak işi çıkınca Aysel: “ Kendin yap!” deyip fırlatıverdi bezleri. Annesi önce şaşırıldı. Sonra artık kızının yaşının erdiğini, onu iyi bir baskıya almak gerektiğini düşündü. “ Yarın senin de çocukların olacak. Kim diyecek bezlerini? Eller mi?” diye çıkıştı¹⁰⁸.

Annesi Fitnat Hanım’ın bu türden engellemeleriyle mücadele eden Aysel, diğer taraftan ağabeyi İlhan’la da çatışma yaşamaktadır. İlhan, özellikle babasının olmadığı zamanlarda evde bağırır, çağırır, milliyetçi yanını açığa çıkarır. Kız kardeşini çalışırken rahatsız eder. Aile üyelerine göre Aysel’in evlenme yaşı gelmiştir. Talip de vardır: Sâlim Efendi’nin köylülerinden Emin Efendi’nin oğlu Şakir. Aysel bu durumu engellemek için bir çare düşünür. En sevdiği arkadaşlarından Ali ile buluşur. Ancak bu buluşmada buldukları çareyle değil, Ali ile buluşmalarını gören Emin Efendi’nin yakınlarının çıkardığı söylentiler sonucu evlilik gerçekleşmez. Aysel çok dayak yemesine karşın bu olayla ilgili sır vermez. Bundan sonra da babası Aysel’in evde kaldığını düşündüğü için okumasına engel olmaz. Aysel, üniversiteye kaydını yaptırır, eğitimini tamamlar ve artık “şekil olarak” topluma karşı sorumlulukları olan ve Cumhuriyet döneminin idealize ettiği uygar bir kadın olur¹⁰⁹. Ancak Aysel’in itirazı biraz da bu şekle değil midir? Aysel’in derdi bu kalıpları yıkmaktır.

2.4. Modern-Geleneksel Hayat İkilemi

Kuşaklar arası çatışma, Adalet Ağaoğlu’nun romanlarında “iki ayrı dünyanın insanı” olarak verilir. İlk kuşağın dünyasının sonraki kuşağa cevap veremez hâle gelişi, çatışmanın temel nedenini oluşturur.

Ölmeye Yatmak’ta geleneksel bir yaşantı süren eve, yeni Cumhuriyet’le birlikte batılı değerler girmeye başlar. Çatışma bu iki farklı değerın aynı yerde barınmasından doğar. Roman kahramanı Aysel’in yaşadığı bu ikilem aslında o dönem neslinin bir sancısıdır. Geleneksel değerlerle şekillendirilmiş aileden, batılı değerlere göre yaşamayı amaç edinmiş bir anlayışa geçiş sürecinin sancısıdır. İki kuşağın karşı karşıya geldiği an yazarın roman yazma gerekçesini oluşturur.

Hilmi Yavuz, romanla ilgili değerlendirmesinde Ağaoğlu’nun Batı kaynaklı Cumhuriyet ideolojisi ile geleneksel ideolojiyi karşı karşıya getirdiğini ortaya koyar.

¹⁰⁸ Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s.195.

¹⁰⁹ Yüksel Topaloğlu, *Romancı Yönüyle Adalet Ağaoğlu*, İstanbul: Kesit Yayınları, 2012, ss. 375-381.

Hilmi Yavuz'a göre aile ve eğitimin birbiriyle çelişen iki toplumsal kesit olarak verilmesi bilinçli bir şekilde yapılır. Kadın özgürlüğü bu iki kurum arasındaki çelişkide somutlanır. Aysel, şahsında bu çelişkiyi bütünüyle yaşar. Dünder Öğretmen "Cumhuriyet ideolojisini", Sâlim Efendi ise "geleneksel ideolojiyi" temsil eder. Bu çelişik ideolojinin yarattığı durumun farkında olmayan tiplerin "baba" ve "öğretmen" olarak otoriteyi temsil edenlerden oluşması var olan çelişkiyi net bir şekilde ortaya koyar¹¹⁰.

Sâlim Efendi Cumhuriyet'in getirdikleri karşısında net bir tavır almaz. Kızındaki okuma isteğini görmezden gelir ve İlhan'ın hukuk okuma isteği karşısında yol gösterici olmaz. Kurtuluş Savaşı'nda, yurdu kurtarmak için mücadele vermesine karşın, yeni rejimin kadınlara yüklediği modern görev ve sorumlulukları kabullenememiştir. Bu nedenle çocukluk ve gençlik dönemi boyunca Aysel'e tutucu tavrını pek çok kez hissettirir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında medeni ve eşitlikçi ilişkileri çocukların zihinlerinde pekiştirmek için yapılan ilkökul etkinliklerine karşı çıkmış ve kızının rol aldığı piyesi izlemeye bile gitmemiştir. Ayrıca, Aysel'in okumasına da karşı çıkmıştır: "Elde çanta kırıta kırıta mektebe... İyiymiş! İşten kaçan soluğu mektepte alıyor"¹¹¹ sözlerinden anlaşıldığı gibi kız çocuklarının okumasının, onları kötü yola sevk ettiğini ve aynı zamanda evdeki işlerden kaytarmak amacını taşıdığını çoğu kez dile getirmiştir. Ülkücülük bilincini taşımakta olan ağabeyi İlhan, Aysel'i daima hor görmüş ve ikinci planda tutmuştur ayrıca Aysel'in okumasına karşıdır. İlhan her ne kadar ülkü sahibi bir genç olarak tanınsa da Aysel'in "Ülkünüz neydi ki abi?" sorusu üzerine şaşırarak ve "Sahi neydi ülküleri" diye düşündükten sonra ancak; "Vatan turandır, vatan turandır, vatan turan!"¹¹² cümlesiyle ifade ettiği kadar ülküsünün farkındadır. İlerleyen zamanlarda İlhan da "ülkücülük" idealini bırakarak kendini kurtarmanın yoluna bakar. İlhan romanda, olumsuz, cahil ülkücü, mafya tipler arasında yer alır. Diğer roman kişilerinin devrimciliklerinin yüzeysel olması gibi İlhan da ülkücülüğünde yüzeysel ve sıradan biri olarak verilir. Ağaoğlu, bu türden yarattığı tiplere olumsuz bakışını, açıkça yansıtır. Diğer taraftan İlhan tikelinden Türk toplumuna, bir zamanlar memleketi kurtarmak isteyen sonraları inanç kırılmaları yaşayan ve mücadeleleri

¹¹⁰ Hilmi Yavuz, *Roman Kavramı ve Türk Romanı*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1977, ss.156-157.

¹¹¹ Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s. 207.

¹¹² Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 218.

“pastadan pay kapmaya dönüşen” bireylere göndermelerde bulunur. İlhan tipi ile Türkiye’nin batılılaşma macerasının nasıl bir ikilemle sonuçlandığı gösterilir¹¹³.

Ataerkil anlayışa sahip bir toplumda geleneklerine sıkı sıkıya bağlı bir ailede kız olduğu için daima ikinci planda kalan, Cumhuriyet’in ilânı ile okuma hakkı elde edebilen ve bu hakkı zorlukla kullanabilen Aysel, Cumhuriyet’e ve Kemalizm’e sarılarak yol almaya çalışır.

Yaşadığı toplumunun geleneksel yapısı itibarı ile erkek çocuklara daha çok değer verilmesi ve kız çocuklarının evde yalnızca iş gören ve zamanı gelince de uygun biriyle evlenmesi gereken bir obje olarak görülmesi de Aysel’in kişiliğinde pek çok boşluk ve yaralar açmıştır. İlhan’ın evi terk etmesi ve annesinin Aysel’e söyledikleri bu yaklaşımın en belirgin örneğidir: “Bütün gece bekledi durdu. Ne de olsa tek oğlumuz tek umudumuz”¹¹⁴. Aile içindeki bu tablo, trajik bir durumu da yansıtır. Ağaoğlu, Aysel ve onun gibilerin bu durumuna kendi hayatından bir örnekle açıklık getirir:

Türkiye kadınlarına seçme ve seçilme hakkının, birçok batı ülkesinden çok önce verildiği bir ülke. Buna karşın şaşırtıcı görünebilir. Kadın bilinçlenmesinin çok geç başladığı; yavaş geliştiği, bir süreklilik göstermeyen kadın örgütlenmelerinin aktarmacı biçimde yer aldığı bir ülke. Ama bugün artık hayatın kendisi diyor. Kadın, işçileştiği, iş hayatına katıldığı oranda sorunlarının farkına varıyor. İlk tepkilerimden bu yana, ben kendimi hiç ikinci sınıf olarak görmedim. Ataerkil toplum, beni eksik gördüğü oranda eksiklik duygusundan uzaklaştım. Zaten, sadece (dişi) görüldüğüm için, dişiliğim üstüne ayrıca emek vermem gerekmedi. Tam karşıtı, genç kızlığımda, gereksiz yere dişiliğimi unutmak ve unutturmak eğilimleri gösterdim. Ama bir kişi olabilmek için çok emek verdim, veriyorum¹¹⁵.

Aysel şahsında, kadının geleneksel toplum içindeki konumu, bu konuma özgü sorunları, toplumun dayatmalarından sıyrılarak kimliğini bulma çabası, toplumun kendisine yüklediği tek boyutluluktan yani sadece evinin kadını, çocuğunun anası gibi görülmekten kurtulma çabası işlenir.

¹¹³ Bir zamanlar memleketi kurtarmak istemiş, eğitimi için yurt dışına çıkmış ve yıllar sonra bir akademisyen olarak Türkiye’ye dönen kahramanına ülkenin durumunu hemen her alanda karşılaştığı yakınları, eski dava arkadaşları vesilesiyle gösterdiği yapıt olan *Huzursuz Bacaklar* ve İslâmi camiadaki epistemolojik kırılmayı, arayışları, toplumsal yozlaşmayı anlatan *Ya Tahammül Ya Sefer* adlı eser de İlhan tikelinden Türk toplumu tümeline göndermelerde bulunan, geçmiş Türkiye’den şimdiki döneme ayna tutan eserlere örnek teşkil eder. Mustafa Kutlu, *Huzursuz Bacak*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014, ss. 5-164.

¹¹⁴ Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 215

¹¹⁵ Adalet Ağaoğlu, *Karşılaşmalar*, 2008, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 20.

2.5. Kadın Sorunsalı ve Geç Fark Edilen Kadınlık

Türk edebiyatında kadının farkına varılması ve sorunlarının işlenmeye başlaması Tanzimat'la başlar. Ancak bu konunun yoğun bir şekilde farklı yönleriyle işlenmesi yetmişli yılların sonlarını bulur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında dünyaya gelen ve yeni sistemin sunduğu imkânlardan yararlanarak öğrenim gören kadınların yetmişli yıllarda edebiyat dünyasına girmeye başlamasıyla Türkiye'de “kadın sorunsalı”, farklı açılardan ele alınır ve eserlerde işlenir. Pınar Kür, Füruzan, İnci Aral, Adalet Ağaoğlu ve diğerleri... Toplumsal hayatın hemen her alanında ikinci plana itilen kadının konumunu ve sorununu derinlemesine irdeleyen bu yazarlar, kadını, tek boyutluluktan yani sadece “eş ve anne” rolünden çıkarıp “kişi” olma kimlikleriyle işlerler. Romanları bir bütün olarak ele alındığında, bu döneme mensup olan Adalet Ağaoğlu'nun kadını birey olmaktan çıkaran geleneksel değerlere vurgu yaptığı görülür. Bu vurguyu en çok yaptığı eseri de kuşkusuz *Ölmeye Yatmak*'tır.

Ölmeye Yatmak'ta Aysel'i otel odasına götüren nedenlerin başında bulunan kadın-erkek ilişkileri romanda genişçe yer alır. Geleneksel bir ailede yetişen Aysel'in ne olursa olsun öğrenimini sürdürme kararındaki referansı Nutuk'tur¹¹⁶. Aysel'in dayatmalara karşı okuma mücadelesi romanın çatışma noktasıdır.

Aile ortamında bir tarafta babası diğer tarafta ağabeyi tarafından baskılara maruz kalan Aysel'e söz hakkı verilmez. İlhan'ın babasıyla tartışıp evi terk ettiği gün, annesi ona ağabeyini sorar. O zamana kadar evde yok sayılan Aysel'in ilk kez fikri alınır. Ailesinin nezdinde var olduğunu hisseder. Ancak bu duygu kısa sürer. Annesinin: “Ne olsa tek oğlumuz tek umudumuz.” sözleri üzerine onarılmaz bir kırılganlık duyar¹¹⁷. Yeniden evin kıyıda köşede unutulmuş bir eşyası olduğunu fark eder ve ilk gerçek öfkeyi tanır: “Eline geçen bu ilk fırsatı ne olursa olsun iyi değerlendirmeli kendisinin de bir “kişi” olduğu akıllara yer etmeli”¹¹⁸. Aysel bu türden olumsuz koşullarla mücadele etmeye, kimi zaman anne-baba ve ağabeyi İlhan'la çatışmaya girerek kimi zaman da kendi varlığını unutturarak çalışmıştır. Uzun süren bu boyun eğmeden sonra yeni bir başlangıç için belli bir arayış içerisine girer. Ancak ilerleyen yıllarda aydın bir bilim adamı olmasına karşın yine toplumun

¹¹⁶ Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010, s. 98.

¹¹⁷ Ne olsa tek oğlumuz. Tek umudumuz. Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 215.

¹¹⁸ Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 215.

gözünde “kocasının karısı” olmaktan kurtulamamıştır. Onun şu sözleri bu duruma açıklık getirir:

Bir kez çalıştığım yerle anlaşılamayıp istifa etmişim. Tabii onun istifa etmesi kolay. Arkasında kocası var kendini doyuracak’’ demişlerdi. Bazı dönemlerde ve bazı koşullarda kimseleri kendine inandıramazsın. Daha buralarda çok uğraşılacak. İlle inandırmaya çalışmanın gereği ne peki¹¹⁹?

Aysel yalnızca geleneksel baskılarla değil, sürekli üzerinde hissettiği Aydın’ın bakışlarıyla da baş etmek zorundadır. İlçe kaymakamının oğlu olan ve bu vesileyle Galatasaray Lisesi’nde ortaokul okuyan Aydın, yılsonu için geldiği ilçeyi ve okuduğu okulu küçümser:

Ben eskiden ilçenin, geceleri böyle karanlık olduğunu bilmezmişim. Bu yaz tatiline gittiğimde anladım. Hele bizim ilkokul iyice küçük ve çirkin göründü gözüme, ilkokuldaki kız arkadaşlarım da meğer ne kadar sünepeymişler! Aysel’e sözde geçen sene ezberlediğim Fransızca şarkıları söyleyecektim. Nerdee!.. Değil şarkı söylemek, selamlaşamadım bile. Sanki Ankara’da ortaokula gidiyor. Hep başı örtülü geziyor ve bir erkek arkadaşını görse, yolunu değiştiriyor¹²⁰.

Aydın’ın istediği Aysel’e okulda öğrendiği Fransızca’yı ve İstanbul hayatını anlatmaktır. Aysel’in ne tür zorluklarla başa çıktığını düşünmez. Sürekli Aysel’i izler. Aysel ise onun karşısında kendini daima aciz hisseder. Aydın’ın her fırsatta dile getirdiği “sınıfsal ayrım”, içine kapanık olan Aysel’i daha da utandırır ve arkadaşlarından uzak durmasına sebep olur. Aysel kendisinin “açık fikirli bir meslek kadını” olamayacağını düşünen Aydın’a cevabını verse de onun gözünde kadın olmanın önüne geçememiştir¹²¹.

Romanda cinsiyet sorununu aşmış olarak sunulan kişi Alain’dır. O, Aysel’i bir “kadın olmanın ötesinde” görür ve olgun ve duyarlı tavırlarıyla etkiler. Aysel “bir erkekle hem el ele olunabileceğini hem de bunun unutulabileceğini”, Alain’dan öğrenir¹²². Diğer taraftan Rıza’nın karısı Döndü’nün akşam saatinde kaymakamın kapısını çalmasıyla tepki görmesi, sınıfsal durumu ne olursa olsun üst düzey birinin dahi kadına karşı bakış açısını yansıtmaktadır:

¹¹⁹ Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 225.

¹²⁰ Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 75.

¹²¹ Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 254.

¹²² Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 344.

Kapısının olur olmaz saatlerde vurulması alışılmamış bir şey değil. Ama bir köylü. Hem de kadın! Ne ilçeden, ne çevre köylerden hiçbir kadın tek başına gelip de bir ezan saatinde Kaymakam'ın kapısını çalamaz. Ona bir derdini söyleyemez. Onlar dertlerini memur karılarıyla iletirler en çok¹²³.

Burada geçen “onlar” ifadesinin toplumda bu tür kadınları temsil yeteneği vardır. Bu bağlamda Türk toplumunun kadına bakışına dair sosyolojik bir değerlendirme yapmak mümkündür. Aysel’in öğrencisi Engin’le girdiği ilişki kadınlığını tanımaya yönelik bir edimdir ve aşkı içermemektedir. Kocasının yanında dahi kadınlığını düşünemeyen Aysel, cinselliğini de görev bilinci ile yaşar. Aysel’in çocukluğundan olgunluğuna kadar bastırılan cinsel kimliği, içe kapanık bir birey olmasına sebep olmuştur. Onun şahsında özgür ve bağımsız bir kadın olma sorunları dile getirilir.

Otel odasında Engin’le ilişkisini düşünen Aysel, bedenine ne kadar yabancı olduğunun farkına varır. Annesinin karpuz kabuğu turşusunu canı istediğini ifade ederken, aşerdiğini düşünür¹²⁴. Kırklı yaşlarını geçmiş olmasına rağmen bu duyguyu yaşamamıştır. Bir zamanlar düşük yaptığı sekiz aylık bebeğini yoğun işlerinden dolayı Ömer de Aysel de konu etmemiştir. Kadınlığının bazı aşamalarını yaşayamadığını farkına varan Aysel, idealizmi uğruna bu durumu tercih etmiştir. Aysel’in bir türlü doğuramadığı bu çocuk, özgür bireyin erken dönemde engellenmişliği olarak görülebilir. İdealizmi uğruna aldığı eğitim, onu sınıfsal olarak bir yere taşımış ancak toplumun ona bir kadın gözüyle bakışını değiştirmemiştir. Ölmeye yattığı otel odasında bu durumu şöyle açıklar:

Bütün o pedikürler, manikürler, geceleri yüzümü iyi bir kremle silişim, sabahları yüzüme hafif bir nemlendirici sürüşüm, kollarımın altına, orama burama talk pudraları serpişim, o sabaha değin sanki hep kadınlığımdan kopuk; sağlık rahatlık için yapılmış birer görevdi. Acaba hiç kendim olmuş muydum? Hiç kendimiz olduk mu? Görevlerin birlikte götürülmediği bir yerim oldu mu hiç? Engin’le doldurduğum son on saat görevsiz miydi acaba¹²⁵?

Yattığı odada kendisini merak edebilecek yakınlarıyla birlikte Aydın’dan da bahseder. Romanda Aydın, bir kadın olarak nerede olursa olsun, ona yalnızca “kadın” gözüyle bakan eğitilmiş bir erkektir. Müsameredeki “Erkek Arı” rolünden bu yana “Kelebek Kız” Aysel’in üstüne konma isteği Aysel’in bilinçaltında

¹²³ Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, ss. 240-241.

¹²⁴ Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 40.

¹²⁵ Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 183.

“Aydın’ın kendisiyle ilişkiye girme isteği” olarak yer alır. O, her fırsatta Aydın’ın ima yoluyla dile getirdiği bu isteğe karşılık vermek istemez ve kendisine daima çekidüzen verir. Otel odasında onu arayıp gelmesini istemesine rağmen, beklemeden otelden ayrılarak Aydın’ın isteğine olumsuz yanıt vermiş olur.

Ölmeye Yatmak’ta verilen geleneksel aile yapısında, özellikle kız çocuklarının belli baskılar yüzünden okula gitmelerinin engellendiği açıkça örneklerden görülmektedir. Aysel’in öğrenim hayatını bitirdikten sonra “kendini gerçekleştirememişlik” bağlamında yaşadıklarını anlayabilmek için romanda verilenler ipucu olacaktır.

2.6. Kendini Gerçekleştirememişlik

Her insanın yaşam döngüsü onun kendini gerçekleştirme yolunda attığı adımlardan oluşur. İnsan nasıl yaşıyorsa yaşadığı şekilde kendini ifade ediyor demektir.

Ağaoğlu’nun kişileri, geleneksel toplum içinde içlerinden geldiği gibi davranamazlar. Önlerindeki bireysel, siyasal ve toplumsal engellere sürekli takılırlar. Aysel, Cumhuriyetin ilk kuşağında yetiştiğinden dolayı, yüksek sorumluluk ve görev bilincine sahiptir. Ancak baskıcı aile ortamından uzaklaşmış olmasına rağmen, başkalarının ne düşündüğünü önemsemeden kararlar almakta zorlanır.

Yıllardır bilinçaltına kazınan gerçekleşmesi zor idealler ve görevler Aysel’i yıpratmış, çocukluğunu yaşamasına engel olmuştur. Engin’in “Benim gibi siz de çocukluğunuzu yaşayamamışsınız galiba hocam?”¹²⁶ sorusu Aysel’de farkındalık yaratır. Aysel, bu topluma hizmet karmaşası içinde, kendini ve hayatı da tanıyamamıştır. Ertelelediği kadınlığı ve cinselliği Engin’le keşfeder: “Hangi büyük Engin? Daha kendimi senin yardımınla tanıyorum. Kişi kendini bilmeden neyi bilebilir ki?”¹²⁷ sözleri Engin’le ilişkisinden sonra kadın olarak kendini yeni tanımaya başladığını gösterir. Bir yandan toplumun ona yükledikleri altında ezilmiş bir yandan da hayatı boyunca toplum tarafından üzerine yapıştırılan etikete göre yaşamıştır. Üretken olması beklenen bir aydın olarak, vatan ülküsünü gerçekleştirmede gözle görülür bir sonuca ulaşamamıştır.

¹²⁶ Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 325.

¹²⁷ Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 363.

Ali de Aysel'i sürekli görmek istemesine karşın, İlhan'la karşılaşma endişesiyle bundan vazgeçer. Bununla birlikte köyden kente bir "bey" olmak için göç eden Ali, oteldeki yamaklık işinden öteye gidemez. Altı yıl boyunca yaşadığı başkentte ne annesinin "bey" olma emelini ne de kendi ülküsünü gerçekleştirmiştir: "Bir bay olmadan köye dönmeyi yasaklayan yasa?.. Dönmeyeceğim be! Markopaşa'yımış¹²⁸! Nerde o günler? Ben Markopaşa'yı çıkaran abinin yanına yaklaşacak kadar adam olsam daha ne isterim? İnek! Komünistlikmiş! Sittir ol sende!.."¹²⁹. Yaşadığı bu ikilem Ali'nin zamanla içine kapanmasına neden olur.

Sâlim Efendi ise Cumhuriyet değerlerine karşı net bir tavır almamıştır. Cumhuriyet'e karşı olmadığını söylemekte ancak Cumhuriyet'i temsil edenlerden uzak durmaktadır. Romanda, geleneksel toplum içinde verili değerlerle doğan bireylerin, toplum değiştikçe çelişki yaşadıkları görülmektedir.

2.8. Yabancılaşma

Yabancılaşma, sosyolojiye Durkheim tarafından dâhil edilmiş olup, modernleşmenin toplum üzerinde yarattığı bunalımı ifade eden bir kavramdır¹³⁰. Diğer taraftan toplumsal yabancılaşma, bireyin sosyal kurallara uymaması, bireyin düşünceleri ile toplumsal normların uyum göstermemesi sonucunda, bireyin topluma yabancılaşması olarak tanımlanır.

Ölmeye Yatmak'ta topluma, mekâna ve bireyin kendisine yabancılaşma dikkat çeker. Aysel'in Engin'le olan ilişkisinden sonra kadınlığını keşfetmesiyle bedenine yabancılaştığı, yaşam tarzına uzak yerlerde dolaştırılarak mekâna yabancılaştığı ve Ali'nin sınıf arkadaşları ile arasına mesafe girmesi sonucu topluma ve bireylere yabancılaştığı görülmektedir.

Aysel, aile bireylerinin sindirildiği yalnız, babanın egemen güç olduğu aile ortamında yetişir. Yetişme döneminde gördüğü baskılar sebebiyle güvensiz ve

¹²⁸ Sabahattin Ali, Aziz Nesin, Şerif Hulusi, Rıfat Ilgaz ve Mustafa Mim Uykusuz'un yazarlığını yaptığı 1946 yılında yayın hayatına başlayan Türkiye basın tarihinin en yüksek tirajlı yayınlarından biridir. O dönemlerde âdeta ana muhalefet gibi etki gösteren derginin yazarlarına karşı birçok dava açılmış, kimi sayılar toplatılmış, ismindeki "Paşa" kelimesinden dolayı Milli Şef İsmet Paşa ile alay ediliyor diye dergi kapatılmıştır. Cemal Ümit, "Markopaşa Toplatılmadığı Zamanlar Çıkar", *İnsan Okur*, 2014, www.insanokur.Org, (15.01.2015).

¹²⁹ Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010, s.293.

¹³⁰ Emile Durkheim, *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*, Cenk Saraçoğlu (çev.), İstanbul: 2004, Bordo Siyah Yayınları, ss. 7-10.

korkak bir kişiliğe sahip olur. Baskı ve yalnızlığın içerisinde, kendisini var etmeye uğraşır. Yaptıklarının, yaşadıklarının kendi isteği ile olmadığı farkındadır ve bir ideale sarılır. Bu ideal, varlığını kanıtlamak, var olmak için, Türkiye’yi uygar medeniyetler seviyesine ulaştırmaktır. Kendisini bu idealden uzaklaştıracak her şeye karşı mücadeleye girer. Öğrencisi Engin’le olan gayrimeşru ilişkisinin temelinde de özgürleşmek, bir işe yaramak, anlam kazanmak arzusu yatar. Kendisini özgürleştirdiğini ve hayatına anlam kazandırdığını düşündüğü bu ilişkiden memnundur. Engin’le ilişkisinden sonra bedenini büyük bir hazla yeniden keşfeder:

O sabahtan başlayarak ilk kez gövdemle tutulur, bakılıp görülür somut bir şey olduğunu anladım. Ama o sabah henüz çekingendim. Kolları alınırken bile kendi gözümden hep bir fikir yığını haline gelmiş olan bu başı, bu boynu, bu kolları, bacakları hemen yeniden var saymakta bocaladım. Ellerimi belime, kalçalarımın koydum, giyinirken öylece önden, arkadan seyrettim kendimi. Bir an soyunup aynanın karşısında çıplak durmak istedim. Bu isteğimi aynadaki görüntümü azarlayarak yendim. Yine saçlarıma sığındım. Saçlarıma yeniden ve bir dolu fırçaladım¹³¹.

Aysel, geçmiş yıllarda sormadığı tüm soruları bedenine sorar. Geleneksel hayat ile yeni hayat tarzının beklentileri arasında yaşadığı ikilem ruhunda ezilmişliğe yol açmıştır. Bu ruh hâlleri ve yaşananlar onun yabancılaşmasının sonucudur.

Otel odasına gitmeden önce kentte bir yolculuğa çıkan Aysel, kentin pek çok yerine ne kadar yabancı olduğunu farkına varır. Yalnızca kente değil orada yaşayan insanların yaşam tarzlarına da yabacıdır:

...Geçtiğimiz yerlerdeki durak adlarını bilmiyordum. Bu caddeleri, bu caddelerin adlarını, içlere giren yolları, o yolların ucunda asılı duran çamaşırların kimlere ait olduğunu, o boyalı gaz ve Vita ve Matolin ve Ülfet tenekelerine kimlerin çiçek diktiğini, o ta tepelere çıkan dik yokuşların kıyıcıklarına üst üste kimlerin taşları yığıldığını; duvarlara, tavanlara paslı otomobil karoserlerini kimlerin çaktığını, plastik çayını çeşme başlarında kimlerin yattığını bilmiyordum¹³².

Aysel, bu amaçsız gece yolculuğunda adeta Ankara’yı yeniden keşfeder. Romanda yansıtılan sınıflı toplum yapısı da yabancılaşmanın nedenleri arasında görülür.

Bununla beraber Aysel’in ilkökul arkadaşlarından Ali de Ankara’da yaşamaktadır. İlk defa gittiği bir Halkevi’nde karşılaştığı kürklü bayanlar onun pis

¹³¹ Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010, s. 183.

¹³² Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 66.

koktuğunu söyleyip Ali'yi dışlarlar. Bu durum, insanlar arasında yaşanan sınıf farkını açıkça örneklendirir. Aysel'le Ali'nin karşılaşmasında da yabancılaşma görülür. Karşılaştıkları andaki samimi konuşmaları Ali'nin başlatmasıyla “sizli” konuşmalara döner:

Yer buzlanmış. Kışüstü oturayazdı. Tam Hergele Meydanı'na sapacağı yerde, caddenin üstünde. Alacakaranlıkta Aysel'in yüzünü görmesin mi bir de. Yüreği ağzına geldi. Düşeyazmanın korkusundan mı, Aysel'i gördüğünden mi, yoksa Aysel'in onu bu durumda görmüş olmasından mı? Vay köpoğlu buz? Kim sulamış burayı böyle?

-Aman Ali düşüyorsun sandım!

-Yok canım düşmem.

-Mektepten mi?

-Evet. Siz nereye böyle bu saatte?

Aysel, ne yakın davranmıştı oysa. İşte şimdi birden uzaklaştı yine. Yabancılaştı¹³³.

Ali giderek kendini çeker ve içine kapanır. Ali'nin gelmiş olduğu konum ve çalıştığı otel de gelecek vaat etmez. Bundan dolayı çevresindekilere ve ailesine karşı mahcubiyet duymaktadır. Onun Dünder öğretmen, arkadaşları ve ailesinin gözünde bir beyefendi olamayışı, kendini bu yüzden değersiz görüşü, onu etrafındakilerden uzaklaştırır. Roman kahramanlarında, toplumsal baskı nedeniyle birbirlerine yabancılaşan bireylerin olduğunu söylemek mümkündür.

2.10. Dar Zamanlar II- Bir Düğün Gecesi

Ölmeye Yatmak romanının devamı niteliğinde olan *Bir Düğün Gecesi*'nde Adalet Ağaoğlu, 12 Mart dönemini öncesiyle sonrasıyla, siyasal, toplumsal ve psikolojik yapısıyla gözler önüne serer. Ağaoğlu romanla ilgili olarak, söyleşilerinde Türkiye'de yaşanan 1968 dönemi siyasî olaylarla ve Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda yetişen nesille ilgili önemli tespitlerde bulunur¹³⁴.

¹³³ Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s.96.

¹³⁴ Feridun Andaç, *Adalet Ağaoğlu Kitabı*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2005, ss. 64-65.

“İntihar etmeyeceksek içelim bari”¹³⁵ sözüyle başlayan romanda 12 Mart diye bilinen karmaşık siyasal dönem bir arka plan motifi olarak işlenir ve bu dönemin önce ve sonrasında Türk toplumunu oluşturan çeşitli katmanlardaki insanlar sergilenir. *Dar Zamanlar* serisinin ikinci kitabı olan eserde olaylar 68 kuşağının bir üyesi olan Ayşen’le 12 Mart darbesini gerçekleştiren generallerden birinin oğlu olan Ercan’ın düğün gecesinde başlar ve düğün pastasının kesilip dansın başladığı, bir anda, Ömer ve Tezel’in düğünü terk edişiyle biter. Olay örgüsü *Ölmeye Yatmak* romanında olduğu gibi geriye dönüşlerle sağlanır. Kurgunun oluşmasında, düğünde yer alan birçok kişinin katkısı söz konusudur. Çok geniş yelpazeli, birbirine geçmiş öyküler zincirinden oluşan eseri Fethi Naci şöyle değerlendirir:

Adalet Ağaoğlu, nicedir romanımızda görmeyi özlediğim bir şeyi büyük bir ustalıklarla gerçekleştirmiş: Roman kişileri hem yaşayan kişiler, hem toplumsal anlamı, toplumsal temsil niteliği olan kişiler: Tezel, Ömer, Tuncer, İlhan Dereli, Ayşen, Ali Usta... “Özel”le “genel”in böylesine uyumlu bir bileşimini çok az romanımızda bulabiliriz. Ve özelle genelin bu uyumlu bileşimi gerçekleştirilemezse ortaya konan eser “doğalcı bir betimleme” olmaktan öteye geçemez, “gerçekçi roman” olamaz¹³⁶.

Roman kişileri Ömer, Tezel, Tuncer, İlhan Dereli, Ayşen, Ali Usta pek çok ortak noktayla bir araya getirilmiştir. Eserde, birbirleriyle ilgilenmek mecburiyetinde kalan bu kişilerin birbirleriyle ilgili önsezileri dikkate değerdir.

Romandaki tüm gelişmeler düğünde ve karakterlerin iç dünyalarındaki hesaplaşmalarla sunulur. Eserde, kendisini dinleyen, karşısındakilerle çatışan insanlarla karşılaşılır. Ayşen’in bohem bir yaşantı süren ressam halası Tezel, diğer halası Aysel, eşi Ömer, babaannesi Fitnat Hanım, Ayşen’in eşi Ercan, Ercan’ın Kore kahramanı dayısı, Ertürk Bey, yengesi Gönül Hanım, yine Ercan’ın annesi Nuriş Hanımefendi, dayısı kızı Yıldız’ın eşi Tuncer, kayınbabası İlhan Bey, içlerinde fırtına kopan ve bir iç hesaplaşma içerisinde bu düğünde, duygularını çoğu zaman iç monolog yöntemiyle anlatan şahıslar olarak dikkate sunulur. Düğün mutsuz bir izdivaca sahne olur. Bu sahneye İstanbul’dan Tezel katılır. Tümgeneral Hayrettin Özkan’ın oğlu Ercan, iş adamı İlhan Bey’in solcu çizgiye yönelip hapse girecek kadar ileri giden kızı Ayşen ile evlilik aşamasındadır. Bu evlilik menfaate dayalı ve aile büyüklerinin karar verdiği bir evliliktir. Ayşen mutlu değildir. Tezel de mutsuzdur. İki kocadan ayrılmanın sıkıntısı ile boğuşmaktadır. Ömer kendini yalnız

¹³⁵ Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010, s. 1.

¹³⁶ Fethi Naci, *Yüz Yılın Yüz Türk Romanı*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013, s.422.

ve mutsuz hissetmektedir. Aysel, öğrencisi Engin’le yaşadığı ilişkinin acısını çekmektedir. Ömer, Aysel’den ayrı olarak düğüne gelmiştir. İlhan Bey kızının düğün sevincini yaşamak yerine, içten içe bu duruma kızmakta ve yaşananların sorumlusu olarak eşi Müjgân’ı suçlamaktadır. Damadın babası Hayrettin Paşa’nın eşi Nuriş Hanımefendi ise oğlu Hakan’ın akıbetini düşünmekte, oğlunun sol ideoloji ile başının derde gireceği endişesini taşımaktadır. Hakan da ağabeyi Ercan’ı düğün gecesi vuracağını söylemekte Ayşen’i kendisine uygun görmektedir.

Romanda olay örgüsündeki çatışmayı hazırlayan faktörler; mutsuzluk, güvensizlik, yoksulluk, iletişimsizlik, nankörlüktür. Mutlu görünen veya görünmeye çalışan insanların iç dünyaları son derece karışık ve farklıdır. Karakterlerin geçmişte yaşadıkları siyasî olayları, evlilikleri ve eğitimleri sürekli bir biçimde iç dünyalarında sorgularlar. Düğün, insanların bu karmaşasını yansıtan bir aynadır.

2.11. 12 Mart Bağlamında Bir Düğün Gecesi

12 Mart 1971 askerî müdahalenin öncesi ve sonrasında yaşananları ele alarak 1970’ler Türkiye’sinin bilinmeyen yanlarına edebî bir bakış açısıyla ayna tutan romanlar “12 Mart Romanları” olarak adlandırılır. 1968 yılında Avrupa’da ortaya çıkan öğrenci hareketleri Türkiye’de de yayılarak bu dönemden yaşanan olaylara zemin hazırlamıştı. Olaylar neticesinde ülke zor günler geçirmiş, karışık görüşlü üniversite gençliği arasında taşlı, sopalı, hatta silahlı bir savaş başlamıştır. Yaşananlar hapse atılmalara, işkencelere, sorgulamalara sebep olmuştur. Bu olaylar Türk romanına yansımış, politik romanın doğmasına etki etmiştir.

Romanlar daha çok sol kanattan beslenir ve devrimci gençlerin yaşadıkları olayları konu edinir. Bu çerçevede pek çok romanın ana karakterlerinin görüşü ile yazarın görüşleri çoğu zaman örtüşür. Dolayısıyla eserler, bu yönüyle eleştirilmiştir. Eserlerde, olayların daha çok Ankara, İstanbul, İzmir gibi şehirlerde geçmesi dikkat çekicidir. Romanları kaleme alan birçok yazarın aslında, o döneme doğrudan dâhil olan kişiler olması da diğer dikkat çeken bir noktadır. Berna Moran bu dönem romanını karşılaştırmalı bir yaklaşımla değerlendirir. “12 Mart Romanı” ile Anadolu Romanının temelde aynı sorunu paylaştıklarını ve Anadolu romanında haksız düzene isyan yansıtılırken, bu romanlarda hareketlerin, başkaldırıların

kendileri değil, yenilgiden sonraki aşamasının yansıtıldığını dile getirir¹³⁷. Başka bir değerlendirmeyi de Ahmet Oktay romanların gerçeği ne kadar yansıttığını sorarak yapar.¹³⁸ Yapılan değerlendirmelerde, bu tarz romanın özelliklerini bulmak mümkündür. Bu tür eserler üreten yazarlar doğrudan o dönemi yaşamış, şahit olmuş, birtakım baskılara maruz kalmışlardır. Kahramanlar, olaylara yön veren kişiler olarak görülürken, bu romanlarda olaylara yön veren kişiler, başkişisinin mücadele ettiği karşı güçlerdir. “12 Mart romanları”nda devrimci genç, edilgin durumdadır. Söz gelimi Çetin Altan’ın *Bir Avuç Gökyüzü* adlı eserinde, ceza evinden yeni çıkmış bir solcu, polisler tarafından sürekli izlenmektedir. Amaç, onu yurt dışına kaçmaya zorlamak ve kaçarken yakalamaktır. Karşı güçlerin başkişiyeye yaptıkları ön plandadır. Başkişinin eylemciliğinden bahsedilmez¹³⁹. Romanlar ele aldıkları dönemde yaşananları farklı bir politik bakış açısı ile yorumlamaktadırlar. Aynı zamanda aydın olmakla, toplumsal baskının yarattığı psikolojik travmalar, cinsellikle ve bunun gibi farklı alanlarla ilgili tartışmalar geliştirirler.

Aysel ve Tezel, darbeden sonra gelen yeni anayasayı sevinçle karşılamışlar, aynı zamanda özel mülkiyete karşı olduklarını göstermek için de kendilerine miras kalan iki daireyi orduya bağışlamışlardır. Ancak bu sevinç kısa sürer. Bununla birlikte Hakan’ın düğüne gelip olay çıkaracağı endişesi ve 12 Mart siyasî olaylarının yarattığı kuşku, düğünün polis ve asker koruması altında gerçekleşmesine sebep olur. 12 Mart atmosferi Tezel’in dilinden şöyle aktarılır:

Ama şuramda bir bulantı. Gitmiyor. Geçmiyor. İnsanlar arasında durmadan mikrop gibi yayılan bir hastalığın bulantısı bu. Kuşku ve güvensizlik. Bunları böyle böyle düşünmek zorunda kalışım... Yoklaya yoklaya yaklaşmak herkese. Şu anlamda ya da bu anlamda... Adımları hesaplı atmak. Adımları hesaplı atmak. Yüreklere hesaplı açmak. Açık olmamak. Her gün biraz daha kapanmak. Her gün biraz daha köstebekleşmek, tilkileşmek, böcekleşmek¹⁴⁰...

Kuşku, sol harekete mensup olanları adeta esir alır. Roman kişilerinin özel hayatlarında dahi parçalanmalara neden olur. Dönemin politik ortamından kendini uzakta tutanlar da eleştirilir. Konken masalarından kalkmayan Müjgân, disko

¹³⁷ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, ss.11–17.

¹³⁸ Ahmet Oktay, *Türkiye’de Popüler Kültür*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1993, s.38.

¹³⁹ Çetin Altan, *Bir Avuç Gökyüzü*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2000, ss.1-230.

¹⁴⁰ Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s.74.

kültürüyle yetişen Ercan, para kazanmaktan başka amacı olmayan İlhan Bey'in gündemi çok farklıdır. Ailesinin duyarsızlığına isyan eden Ayşen şu sözleri söyler:

Ülke kaynıyor. Siz hâlâ oturunca, “Anne arayamadık sizi... Evin eşyaları değişecekti...” diyorsunuz. Anne, canımız burnumuzdan geldi. Bizim Gaziosmanpaşa'daki arsaya gecekondular yerleşmiş, uğraş da uğraş...” diyorsunuz. Ben şurda bir gencin vurulduğunu, burada bir arkadaşımın tutuklandığını söylüyorum. Hiç duymuyorsunuz sanki, “Kavunlar ne tatsız çıkıyor bu yıl” diyorsunuz. Başınıza o kavunlardan birini fırlatmak istiyorum. Konkende ne konuşuyorsun o kadınlarla ha, ne? “Sen saçını kime boyatıyorsun”? Ben yirmi bir yaşındayım anne, otuz bir yaşında değil, anlasana¹⁴¹!

Diğer taraftan romanda toplumun her kesiminde görülen bireysel çatışmalar ve krizler söz konusudur. Aysel ve Ömer arasında yaşanan aile krizi, Ayşen'in arkadaş çevresinin kendisini anlamaması ve ailesi ile yaşadığı çatışmalar, Aysel ve Tezel'in kardeş olmalarına rağmen aralarındaki bağın zayıflaması dönemin çalkantılı atmosferinin bireye, aileye ve topluma yansımaları olarak verilir.

İşkence olayları, doğrudan yaşayanların aktardıklarıyla değil, roman kahramanlarının duyduklarıyla sınırlıdır. Romanda yalnızca Ömer'in gözaltı sırasında yaşadıkları somut bir gerçeklik olarak verilmektedir: “Kafasının bir er tarafından duvara sürtülmesi ve tuvaletlerin temizlettirilmesi”¹⁴² gibi işkence olayları Ömer'in doğrudan aktardıklarıdır.

Bir Düşün Gecesi'nin 12 Mart dönemi romanları kategorisinde olduğu açıktır. Ağaoğlu, üçlemenin ilk romanı *Ölmeye Yatmak*'ta yeni Cumhuriyet'in bireylere ve topluma yansımalarını irdelemiştir. *Bir Düşün Gecesi*'nde ise roman kişilerinin geçmişten gelen yaşantılarıyla bu dönem siyasî ortamı içerisinde yaşadıkları irdelenmiştir. Fethi Naci: İlk kez 12 Mart'ı tarihsel yerine oturtan bir roman okuyoruz, işkence hikâyelerinden kurtulmuş, “devrimci” dalkavukluğundan kurtulmuş bir roman”¹⁴³ cümleleriyle romanın siyasî dönemine vurgu yapar. Ancak Ağaoğlu, romanın bu kategori içerisinde yer almasına karşı çıkar:

Dar Zamanlar'ın ikinci halkasını oluşturan Bir Düşün Gecesi sık sık “12 Mart” kategorisine sokuldu. Yayınlanış tarihi 12 Mart sonrasına düşüyor, ama yazılışı, yazmaya başlanması Ölmeye Yatmak'tan hemen

¹⁴¹ Adalet Ağaoğlu, *Bir Düşün Gecesi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s.264.

¹⁴² Adalet Ağaoğlu, *Bir Düşün Gecesi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s.328.

¹⁴³ Fethi Naci, *Yüz Yılın Yüz Türk Romanı*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007, s.423.

sonra, 1974-75'ler falan. Bu açıdan, çarçabuk 12 Mart sonrası ve 12 Mart için yazılmışlarla bir tutulması biraz canımı sıktı¹⁴⁴.

Berna Moran da Ağaoğlu'nun bu düşüncelerine, eserin geçiş romanı özelliği taşıdığını söyleyerek katılır. Moran, romanın dönemin toplumsal gerçekliği işlediğini, aynı zamanda yeni anlatı yöntemlerini de kullandığını belirtir ve bir yönüyle 12 Mart romanı, diğer yönüyle de 1980'li yılların romanı olduğuna değinir¹⁴⁵. Romanda bahsi geçen düğün, bu bağlamda değerlendirmeler yapılması açısından ipuçları vermektedir.

Bir Düğün Gecesi'nde çeşitli kesimlerden insanların, bir araya gelmesinin sebebi, Ömer ve Tezel'dir. Ömer, devrimci öğrencileri tarafından yeterince devrimci olmamakla suçlanmaktadır. Darbe sonrası gözaltına alınmış olmasına rağmen erken salıverilmesi sebebiyle kendi çevresi tarafından dışlanmıştır. Öğrencilik yıllarında devrimci harekete katılan Tezel, daha sonra ünlü, solcu bir ressam olur. Ancak sol harekete ve hayata dair tüm inancını kaybetmiştir. Devrimci gençlerin, sergisini basarak, devrimi yeterince iyi resmedemediğini söylemeleri ve Tezel'in suratına tokat atıp, sonra tükürmeleri, devrime olan inancını yitirmesindeki başlıca etkindir. Aydınların yaşadığı bunalımların sebeplerinden ilki işçi ile sağlanan fikir birliğinin pratikte sağlanamaması, halkın da aydın kesimin kendilerini desteklemediği düşüncesinde olmalarıdır. Aydın kesim, toplumun diğer kesimleriyle yaşadığı sorunların dışında, kendi çevresinde de sorun yaşamaktadır.

Ömer, muhtıra sonrası gözaltına alınır ve bir süre sonra salıverilir. Bu durum sonrasında atıldığı üniversiteye geri döner ama arkadaş çevresi salıverildiği için ona şüpheyile yaklaşır. Üniversite çevresinde karşı güçlerle işbirliği yaptığı dedikodusu yayılır ve hatta eşi Aysel tarafından dışlanır. Tüm bunlar sebebiyle hayal kırıklığı yaşar, sol harekete olan inancını yitirir, yalnızlaşır ve ideallerini kaybeder¹⁴⁶. Aydınların, darbe sonrasında, inandıkları ideallerin, gerçekleşmeyeceğini anlamaları ve ideallerini kaybetmeleri de yaşanan aydın bunalımının bir diğer sebebidir.

Sonuç olarak, 1960 anayasasının getirdiği özgürlük ortamı içinde gelişen sol hareketi bastırma görevini yerine getiren 12 Mart 1971 muhtırası, hareketi

¹⁴⁴ Adalet Ağaoğlu, *Başka Karşılaşmalar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s.174.

¹⁴⁵ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, ss.11-17.

¹⁴⁶ Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s.328.

destekleyen aydınlarda da büyük bir değişim ve bunalıma sebep olmuştur. Aydınların bu dönemde halkla arasındaki bağların tamamen koptuğunu, kendi çevresindeki insanlardan şüphe duyduğunu amaçsız, idealsiz bir tutum içerisinde olduğunu söylemek mümkündür.

2.12.Devrimci Solun Eleştirisi

Bir Düşün Gecesi'nin temel teması, devrimci solun 12 Mart dönemine özgü sorunlarıdır. Akademisyen, öğrenci ve aydın kesiminden oluşan devrimci çevrenin hataları romanda dile getirilir. Sınıf değiştirme, içkiye sığınma, hapishanelere düşme, işten atılma, çevresine karşı itibar kaybetme gibi sorunlar eserde yer alır. Romanda devrimci öğrencilerin tutumları sert biçimde eleştirilir. Öğrencilerin nasıl ve neden hata yaptıkları gösterilir. Eleştirilerin bir kısmı da sevgisizlik ve yalnızlıkla ilintilidir.

Öğrenciler arasındaki hoşgörüsüzlük, sevgi ve güven eksikliği Ayşen kişisi üzerinden verilir. Bilim ve bilim adamı karşısındaki yanlış tutumlar Ömer, sanat ve sosyalizme karşı tutumlar da Tezel şahısları üzerinden verilir. Bu üç şahısla devrimci solun sevgi, güven ve toplumsal değerler karşısındaki düşüncelerine ve solun belli bir kesimine vurgu yapılır.

Romanda Tuncer ve arkadaş çevresi öğrencilik yıllarında eleştirilir. Onlara göre “devrimcilik” üniversiteyi bitirmekten daha önemli bir meseledir. Hatta Tuncer ve arkadaşları, öğrencilik yıllarında Ömer’i derslerinde protesto etmiş ve ona tepkilerini dile getirmiştir:

Ders yok arkadaşlar! Çıkın dışarı! Bu düzenin üniversitesini bitirip bu düzenin bir yerinde bir şey olmak istemiyoruz! Boşaltın burasını!.. Halkımız emperyalizmin kaskacı arasında zulmün yumruğu altında inim inim iniyor. Bunlarsa bize hâlâ yok “Özel Kalkınma Mantığı”, yok bilmem ne diye nutuk çekiyorlar... Hocam yine de size saygımız var, biliyorsunuz. Siz öteki satılmışlardan değilsiniz. Ama artık lütfen bize katılın, dışarı çıkın!..¹⁴⁷

Anlatma zamanında ise Tuncer Ömer’in karşısına, Remzi Tarakçı’nın kızıyla evli ve Lozan’da doktorasını bitirmekte olarak çıkmıştır. Geçmişte Ömer’i en çok eleştirenlerden biri olan Tuncer, Ömer’le karşılaştığında bu durumdan oldukça

¹⁴⁷ Ağaoğlu, *Bir Düşün Gecesi*, s.151.

utanır: “Şimdi nerdesin Tuncer?” Tuncer’in alnından ince bir ter çıksıyor. “Şimdi şeydeyim ben hocam... Lozan’dayız... Doktoramı hazırlıyorum.”¹⁴⁸.

Devrimcilerin bazı kesiminde aşka yer yoktur. Öğrenci grubunun lideri Tuncer için de öyledir. Tuncer, milletvekili kızı Yıldız’la tanışmadan önce, hayatında aşka yer olmadığına inanmıştır ve böyle bir şey yapana karşı da affedici davranamayacağını dile getirmiştir:

Devrimci arkadaşlarımdan biri, o günler bir kıza benim gibi delice sevdalansa, o kıızı her yere peşinden taşısa ve her yere o kızın peşinden gitseydi, inan olsun sayın hocam, bu arkadaşın pestilini çıkarırdım. Elini, yüzünü morartmadan, dişlerini dökmeden koyvermezdim onu. O da bütün bunların ardından başını dimdik tutarak, “Seviyorum. İşte bu kadar!” dese, bunu satılmışlıktan öte bir şey sayardım.¹⁴⁹

Devrimci öğrenciler arasında görülen bir diğer açmaz da düşman oldukları kapitalistlerden yeri geldiğinde yararlanmalarıdır. Tezel’in Almanya’ya kaçan bir arkadaşı, ondan okul için bir burs aramasını istemektedir. Ayşen’in arkadaşları da onu para bulmak için babasına gönderirler. Tuncer de arkadaşlarıyla birlikte Remzi Tarakçı’nın lüks evinde kalır. Yurt dışında oldukları süre içinde de, onun parasıyla, arkadaşlarını besler. Bu kesimde, karşı olduğu sistemin nimetlerinden yararlananlar açıkça eleştirilir.

Ayşen de aile ve arkadaş arasında bocalamaktadır. Kendini arkadaş grubuna kabul ettirmek için bir Amerikalı’nın arabasını yakması, onu, arkadaşları arasında alay konusu yapmaktan kurtaramamıştır: “O anadan babadan devrimci kız mı çıkarmış?”¹⁵⁰ diyerek Ayşen’in devrimciliğine inanmazlar ve onu dışlarlar. Babası kirli işlerle uğraşan Yıldız ise Tuncer’in yanında olmasından dolayı hiç eleştirilmez. Ayşen ise ailesinden dolayı daima alay konusu edilir. Ayşen’in şu sözleri bu durumu açıkça ifade eder: “Yıldız sessiz, dokunulmazlığı olan bir kraliçe gibiydi Tuncer abinin yanında”¹⁵¹ tüm bu olanlar karşısında Ayşen hâyâl kırıklığı yaşamaktadır. Diğer taraftan bu kesimde “hapishaneye girmek”, kahramanlık göstergesi sayılır. Ayşen’in “düğün yerinde olmak yerine Gül’ün yerine hapishanede olmayı istemesi”

¹⁴⁸ Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s.150.

¹⁴⁹ Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s.158.

¹⁵⁰ Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s.260.

¹⁵¹ Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s. 284.

bu durumu kanıtlar niteliktedir. Tezel'in bir general vurarak kahraman olacağını ifade ettiği şu cümleleri o dönemin devrimcilik anlayışını yansıtır:

Ben bir general vurabilirdim vurmasına da, bunların kahraman kesilmesinden daha kahraman oluveririm diye korktum. Üstelik, bir generali vuracıtıysam da, onlar istedi diye vurmazdım. Ben aslında bütün generalleri, CIA'nın oyununa gelmiş masum generalleri temizlemek isterdim, çünkü Amerikan pazarından sürme aşırırken yakalanıp da, kurtuluşu "Pis kapitalistler!" diye bağırı bağırıvermekte bulan Sevil Hanım gibileri de devrimci kadromuzun içine ithal etmelerini önlemenin tek yolu bu¹⁵².

Devrimci kesimde kişisel çıkarlarına "kılıf bulma" durumu da açıkça görülmektedir. Tezel'in kocası için söylediği sözler ile örneklenir:

O arabayla bir işbirlikçiyi, bir bankacıyı ya da Silâhlı Kuvvetler komutanını -daha sonraları başbakanı da -kaçırmayı düşler dururdu ya, görünüşe göre bir türlü beceremedi bu işi. Bekledi ki onlar İstanbul'a teşrif etsinler. Evinin önüne. Kuzguncuk'ta kendisine tahsis buyurulmuş o güzel, şirin evimize, -evine yani- o evin önüne teşrif etsinler. Ya da en iyisi şöyle, bütün arkadaşlarının daha ayan beyan görebilecekleri bir yere¹⁵³...

Bununla beraber Tezel'in resim sergisinde "fabrika, işçi" görüntülerini bulamadıkları için onu "tokatlayan, suratına tüküren¹⁵⁴" iki devrimci kızdaki birinin daha sonra "bilmem ne kokularının reklamında" boy göstermesi de bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

Bir Düşün Gecesi'nde anlatılan kuşağı saran şüphe, insanların arasındaki bağı zayıflatmış ve bazı değerlerini yitirmelerine sebep olmuştur. Ayşen gibi olanlar, ne ailesinde ne arkadaş çevresinde huzur bulmuştur. Ömer gibiler, sağduyulu olmalarına karşın bulundukları çevre tarafından itibar kaybına uğratılmıştır. Tezel gibiler de etrafından yediği tokatlarla inancını yitirip içkiye ve sonunda Nihilizm'e sığınmıştır. Bu kesim, darbenin etkisiyle uğruna kavga verdiği değerleri unutup kendisi ile boğuşmaya başlamış ve bu noktadan sonra çözülme süreci başlamıştır¹⁵⁵.

¹⁵² Ağaoğlu, *Bir Düşün Gecesi*, s. 40.

¹⁵³ Ağaoğlu, *Bir Düşün Gecesi*, s.53.

¹⁵⁴ Tezel'e devrimcilik adına atılan tokat, solun belli bir kesiminde bir zamanlar kabul gören Jodnovcu (sanatta sosyalist gerçeklik) sanat yorumunun eleştirilmesini tabii kılar. Bu olaydan sonra Tezel, devrimciliğe olan inancını yitirir, Nihilizme sığınır.

¹⁵⁵ Seyit Battal Uğurlu, "Adalet Ağaoğlu'nun Hayatı, Roman ve Hikâyeleri Üzerine Bir Araştırma", (Yayımlanmamış doktora tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003), ss. 570-580.

2.13. Sanatçı ve Aydının Zor Koşullara Direnişi

Bir Düşün Gecesi'nin temel özelliklerinden biri “aydın” sorununu ele almasıdır. Roman bu konu bağlamında Ömer ve Tezel etrafında şekillenir. Ömer, bir bilim adamı; Tezel, sanatçıdır. 12 Mart dönemini sıkıntılı geçirirler. Siyasal ve toplumsal baskıların yanında, ideolojik olarak aynı düşüncedeki çevrelerinin de baskısı ile karşılaşır. Bu baskılar karşısında, ideolojilerine duydukları inançlarını yitirirler. 12 Mart döneminde aydınların yaşadığı tükenmişlik hissini romanda bu şahıslar çerçevesinde görmek mümkündür. *Ölmeye Yatmak* romanında kısmen tanıtilen Tezel, ablasının desteğiyle, güzel sanatlar eğitimi alır. Sosyalizme inanmıştır. 12 Mart öncesinde sol kesimde yer almış, ancak çevresinin yıkıcı davranışlarından ümitsizliğe kapılarak, kurtuluşu içkide aramıştır. Eserlerini de sıkıntılı dönemlerde, davasına inandığını gösterir nitelikte, yüksek sanat değerine sahip bir şekilde üretir. Eserlerini sergilediği yere gelen iki devrimci genç, tablolarını dava dışı bulur. Gençlerden biri ona tokat atar, diğeri de tükürür. İçinde bulunduğu durum şu sözleriyle tasvir edilir:

*O küçük, dağınık, pis evime atsam kendimi. Bir boşansam... Bir ağlasam hüngür hüngür... Yok, ağlamasam... Yok, ağlamasam... Çok da ağlamak geliyor içimden. Ne yapsam peki? Kime gitsem? Gidecek kimse yok. Herkes görev başında baksana. Herkes işi gücü bırakmış, başkalarına neyi, nasıl yapacağını öğretme peşinde...*¹⁵⁶

Tezel, hayatın ikiyüzlülüğü ve sahteliği karşısında ya anlamsız yaşamaya devam edecek ya da ablası Aysel gibi “hayatı tanımadığını” kabul edecektir. Onaylamadığı hayatı yaşamak zorunda oluşunu “İntihar etmeyeceksek içelim bari” sözüyle yansıtır. Yaşadığı dünyadan içkiyle uzaklaşır ve kendi dünyasında yer almayanları şu sözleriyle eleştirir:

Allah belalarını versin! Allah kahretsin! Konyak şişelerinin teneke ağzı da hep yalama çıkar oldu. Döndür döndür, kırılıp açılmaz. Ne yakınıyorsun? Devlet mi istiyorsun sen de? Konyak şişelerinin kapağını çevirdin mi, şıp diye açılabilmesini sağlayacak güçlü bir hükümetin olmasını mı istiyorsun yoksa? Hiçbir şey olmasın. Kimse bir şey yapmasın. Çünkü ben kimseye bir şey yapmayacağım. Anamın gönlünü hoş etmek de son olsun! Yalnız, bizi korumaya andıçmışlar, hazır

¹⁵⁶ Ağaoğlu, *Bir Düşün Gecesi*, s.50.

*üstümüze kanat germekleyen, süngülerinin ucuyla şu şişenin de ağzını açıverseler, başka ne isterim?*¹⁵⁷.

Sanatçı Tezel'in geçirdiği bu değişimi Ömer de yaşar. *Ölmeye Yatmak*'ta kendisini bilime adanmış bir insan olarak yer alan Ömer, *Bir Düşün Gecesi*'nde farklı yönleriyle yer alır. Aysel ile ilişkisi kopma aşamasındadır ve geleceğe dair ümitlerini de yitirmeye başlamıştır.

12 Mart sürecinden, yılgın ve ümitsiz olarak bu günlere gelen Ömer, Aysel'in düşün gecesinde kendisiyle hesaplaşır. Sol harekete mensup olanlar tarafından, çekinmeden dile getirdiği düşünceleri sebebiyle "korkaklıkla" suçlanır. Gerekçesi belirtilmeden üniversiteden uzaklaştırılır. Fakat bir süre sonra, umulmadık bir şekilde üniversitesine geri döner. Bu durum birtakım söylentilere sebep olur. Dönemin etkili güçleri tarafından hapisneden çıkartıldığı ve eski işine döndürüldüğü şaibeleri yayılır. Çevresinden gelen dedikodular sonrasında ideolojisine olan direncini ve inancını yitirir. Düşün sürecinde yaşadığı hesaplaşma, hangi noktaya geldiğini açıkça sunar:

*Şimdi ne yapıyorum? İşte sizinle Anadolu Kulübü'n'de viski içiyorum. Biraz içkiye alışırım belki. Belki bundan böyle ömrümün geri kalan yıllarını Aysel'e şaşmakla geçiririm. İlerici bilim adamlığımdan emekliye ayrılmış bulunuyorum anlayacağınız. Şimdi gericilerin sırtık bakışlarıyla dışarıda arta kalmış birkaç ilericinin kuşkulu, uzak bakışları arasında, geçmişini yalnız kendi gözünde bir değer taşıyan züğürt baronlar gibi, derslerime gülünç bir kasımayla girip çıkmaktayım.*¹⁵⁸.

Onun böyle düşünmesinde, 12 Mart süreci atmosferinde yaşadığı olumsuz olayların etkisi büyüktür. *Bir Düşün Gecesi*'nde yalnız ve özgüven sorunu olan biridir. Bu özellikleriyle o, Aysel'in başkaldırdığı noktaları aştığını zanneden ancak bunu başaramayan bir aydındır. Düşün gecesi hesaplaşmaları, toplum kabulleri dışına çıkamadığını gösterir. Aysel'in öğrencisi Engin'le yaşadığı ilişkiyi öğrenmesine ve anlayışla karşılamasına rağmen kabullenememiştir. Onun bu olayı içine sindirmesi Engin'den gelen aşk mektubuna Aysel'in sevinçle tepki göstermesine kadar sürer. Aysel'in sevinci karşısında Ömer'in bu ilişkiyle ilgili gerçek duyguları ortaya çıkar:

Aysel, "Engin'den mektup var, cezaevinden", der demez, hırçın bir Ömer yakaladım içimde. Bu ne sevinç! Aysel'e yanıtım bu oldu. Kendi gözümde düştüğüm o an, o an mıydı? Aysel, şaşkın ve yıkın: Demek ki

¹⁵⁷ Ağaoğlu, *Bir Düşün Gecesi*, s.22.

¹⁵⁸ Ağaoğlu, *Bir Düşün Gecesi*, s.88.

*bu adamcağızın aşkınlık, diye geveleyip durduğu şey, içinde dört yıldır
sinsi sinsi bekleyip büyüttüğü kocaman bir düşmanlık, uçsuz bucaksız bir
kinmiş¹⁵⁹.*

Aslında Ömer, aydın biri olmasına karşın toplum değerlerinin dışına çıkmayı başaramamıştır. İçine düştüğü bunalım ânına kadar, kendi iç dünyasına yönelerek karşılaştığı sorunlarla gerçek anlamda yüzleşmez. Aysel’e göre de o mevcut sorunlarla mücadele ederek sonuca ulaşmış değildir. Aysel’in bu bağlamda mücadelecı yapısı onu şaşırtır. Onun “Bu direnci nereden buluyor? Bu çökmezliği nasıl besleyebiliyor?”¹⁶⁰ sözleri karısının karşısında acizliğini ifade eder¹⁶¹.

2.14. Bir Düşün Gecesi’nde “Militarizm”

Değerler, inançlar, itaat, ölme, öldürme, disiplin kavramlarını içeren “militarizm¹⁶²” erken Cumhuriyet döneminin dışavurumu olarak, *Bir Düşün Gecesi*’nde yansımaları bulur. Romanda yer alan darbeler, ordu-burjuvazi ilişkisi, ordunun kurum ve mensupları özelinde kurduğu ilişki, subayların politik eğilimleri çok yönlü değişimleri açıklamak, romanda yansımaları bulan militarizmi daha anlaşılır kılacaktır.

Romanda askere yöneltilen eleştiriler “ordunun eleştirilmezliği” tabusu üzerinedir. Aynı zamanda düşünün iş dünyası ile asker anlaşması üzerine kurulmuş olması bilinçli bir şekilde sunulur.

Ertürk ve Hayrettin karakterlerinin, iç dünyaları yüzeysel, sıradan ve olumsuz olarak verilir, diğer taraftan imajlarının tam tersi bir imaja sahip olduklarına alaylı bir dille vurgu yapılır. Bununla beraber Tümgeneral Hayrettin Bey, düğünde tüm rütbelerini takmış olarak ve konuşmalar esnasındaki geçirmeleriyle tasvir edilir: “Henüz dokunulmamış on bir zeytinyağlı biber dolması, üçünü Tümgeneralin geçirdiği”¹⁶³. İlhan’ın kızını gözaltından kurtarıp oğluna eş seçerek karşılıklı bir anlaşma yapmıştır. Normal bir evlenme töreni gibi görülen bu düğün, Özkan ve Dereli ailelerinin karşılıklı menfaatlerine dayanır. Dereli’nin orduya satışını yaptığı motorlar, istemedikleri halde kurdukları bu akrabalık, devrimci kesim tarafından dile

¹⁵⁹ Ağaoğlu, *Bir Düşün Gecesi*, s.99.

¹⁶⁰ Ağaoğlu, *Bir Düşün Gecesi*, s.269.

¹⁶¹ Yüksel Topaloğlu, *Anka Kuşunun Gördükleri*, İstanbul: Kesit Yayınları, 2012, ss. 346-363.

¹⁶² Güven Gürkan Öztan, *Türkiye’de Militarizm*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014, ss. 7-12.

¹⁶³ Adalet Ağaoğlu, *Bir Düşün Gecesi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010. s.319.

getirilir ve ordu mensuplarının kapitalistlerle yaptığı işbirliğine dikkat çekilir. Diğer taraftan askerin baskıcı zihniyeti; sorgusuz, gerekçesiz gözaltına alınanlara karşı uyguladığı işkence ve baskılarına vurgu yapılır.

Düğün salonunda davetlilere verilen içkilerin tümü aynı kalitede değildir. Ertürk, bu konuda kişiye göre muamele yapar. Hatta bu durumun farkında olan Ömer, Ertürk'ün Kore Savaşı sonrasında komuta ettiği askerlerine yaptığı muameleyi, bu olayla ilintili olarak hayalinde şöyle canlandırır:

Yemeği beğenmiyormuşsunuz ha? Nesi var hayvanlar? Ne kusuru var size verilen bu mercimeğin? Buldunuz da bunuyor musunuz? Ulan züppeler, sizlerin dedeleriniz, babalarınız neler yemek zorunda kaldılar, unuttunuz mu? Balkan Savaşı'nda Bulgarlar'ın esir aldıkları Türk askerlerine ot yedirdiklerini nasıl unutursunuz? Onlar Sarayıçi'nde ağaç kabukları kemirdiler, inekler gibi çayırlarda otlanmak mecburiyetinde bırakıldılar. Hadi, hadi!.. Bu acı hakikatleri göz önünde tutarak önünüzdeki yemeklere bin şükredin ¹⁶⁴.

Diğer taraftan 12 Mart'ta tekrar bir darbenin söz konusu olması, toplum üzerinde sıkıntılı bir atmosfer yaratır. Düğün boyunca içkiyi elinden düşürmeyen Tezel, darbeyi ve hükümeti sık sık eleştirir¹⁶⁵. Düğüne Korgeneral'in gelişi esnasında, yapılan telaş ve orkestranın silah sesini andıran müziği, asker karşısında insanların nasıl paniğe kapıldığını gösterir.

Romanda, yöneltilen eleştirilerle silâh gücüne dayalı bir egemenliğin ve elde edilen kazanımların gerçek bir kazanım olmadığına vurgu yapılır¹⁶⁶.

2.15. Aşk

Bir Düğün Gecesi'nde Ayşen'in üniversiteye başladığı sıralarda Ömer'e karşı duyduğu hayranlık aşka dönüşür. Ömer de bu aşkı içten içe sezmekte ve ona karşılık

¹⁶⁴ Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010. ss.231-232.

¹⁶⁵ Allah belalarını versin! Allah kahretsin! Konyak şişelerinin teneke ağzı da hep yalama çıkar oldu. Döndür döndür, kırılıp açılmaz. Ne yakınıyorsun? Devlet mi istiyorsun sen de? Konyak şişelerinin kapağını çevirdin mi, şırp diye açılabilmesini sağlayacak güçlü bir hükümetin olmasını mı istiyorsun yoksa? Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s.22.

¹⁶⁶ Seyit Battal Uğurlu, ‘‘Adalet Ağaoğlu’nun Hayatı, Roman ve Hikâyeleri Üzerine Bir Araştırma’’, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003), s. 566.

vermektedir. Ancak yaş farkının çok olması ve Ayşen'in Aysel'in yeğeni oluşu bu aşkı etrafındakilerden gizlemelerine sebep olur.

Aysel ve Ömer'in aralarında üç aydır süren soğukluk, beraberinde Aysel'in düğüne gelmeyişi, Ömer ve Ayşen'in birbirlerine olan aşkı itiraf etmelerine zemin hazırlar. Ayşen'in davetiyeyi bıraktığı gün bu aşk dile getirilir: “Size hayranım Ömer Abi ama bu hayranlıktan öte bir şey duyuyorum size karşı.”¹⁶⁷ Ömer, daha önce öğrencilerinin bu tür duygularına şahit olmuşsa da, Ayşen'in duygularına karşılık verir hatta düğüne bile Ayşen'e duyduğu sevgiden dolayı gitmiştir. Ayşen'in Ömer'i düğünde görmek isteyişini Ömer şöyle ifade eder:

*Ayşen herkesin yerlerine yerleştiği sırada, bana bakıyor. Kırmızı örtülü, şimdiden solmuş, kaba karanfillerle bezeli masanın önüne, olduğu gibi, olduğu biçimde çöktüverirken bana bakıyor Ayşen. Yüzü soluyor, Aysel'in gözlerinin renginde, ama onunkilerden daha iri gözleri, bir yakarıyla dolup taşıyor. Bir gün, birkaç gün ya da yüz yıl önce bana söylediği sözlerden birini bin kez daha damıtmış olarak yineliyor gözleri: Orada, o düğünde sevebileceğim tek şey bulunsun diye, ne olur düğüne gelin Ömer Abi! Beni yalnız koymayın*¹⁶⁸.

O, genç bir kızın kendisine olan hayranlığından dolayı içten içe sevinmektedir:

*...Dengeli bir bilim adamı oluşum, yirmi iki yaşında güzel bir kızın bana tutkunluğunu sezmekten gizli bir sevinç duymama da engel değil. Değilmiş işte. Aysel'le tartışmayı kısa kesmemin nedeni bu sevinci kendimden bile gizlemem miydi acaba*¹⁶⁹?

Düğünde, Ayşen'i dansa kaldırmak ve göğsüne bastırmak isteğine ise “serinkanlılığı” engel olur. Her ikisi de birbirlerine duydukları derin sevgiyi açığa vuramamanın sancısı içindedirler. Ayşen bunu düğünde yoğun bir şekilde hissettirir. Ömer de aile ve arkadaş çevresinde yaşadığı sarsıntıların üzerine sevdiği kızın başkası ile evleniyor olmasına içerleyerek uzun süreden beri ilk kez çok içer.

Devrimci ideolojide aşka yer olmadığını bilen Tuncer, beklemediği bir anda iş adamı ve milletvekili Remzi Tarakçı'nın kızı Yıldız'dan mektup alır. Tuncer bu mektuptan etkilenmiş fakat huzursuz da olmuştur. O an'a dek tatmadığı duygular içerisinde kalır. Yıldız'la tanışıp arkadaşlık kurmasına rağmen kendisinin sol

¹⁶⁷ Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s.201.

¹⁶⁸ Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s.8.

¹⁶⁹ Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s.8.

harekete mensup bir birey, Yıldız'ın babasının ise kapitalist düzene ait biri olması, inandığı ideolojide aşka yer olmaması sebebiyle bu arkadaşlığı/aşkı içine sindiremez:

Yıldız'ın elini avucumda saatlerce gezdirdim. Bir yüreğin sevgiyle vuruşunu saatler boyu dinledim. Bunu olabileceği denli yakından algıladım. Yine de bir kuşku şuramda. Yıldız da sıyrılmak için o kuşku çatısı altına sığınmaya çalışıyorum. Buna özen gösteriyorum. Bir sevgiyi anlamak ve yaşatmaktan çok, buna. O sevgiyi güvensizliğe, kuşkuyla bulamaya... Bu kız kim? Neden sevsin seni? Eylemlerimizde birlikte olmak istiyorsa, bunun iznini senden alacak değil ya? Yok, bu güzel yüz, bu apaçık bakışlar yalan. Bunu senin üstüne saldılar. Elini ayağına dolandırmak için saldılar... Derlen toparlan. Unut bu kıztı¹⁷⁰!

Sevgisizliğin hüküm sürdüğü bir anlayışta olan kişiler daima bu ikilemi yaşar. Bu durum Tuncer'in şahsında görünür kılınır. Geçmişte Aysel'e âşık olan ve kendisi gibi devrimci olan Ali Usta ile konuşarak bu durumu aşmaya çalışır. Yıllarını devrime adanmış Ali Usta onu şu sözleriyle rahatlatır:

Bu sevdanın geçilmez, aşılmaz bir sevda olduğunu hemen şimdiden nasıl bilebilirsin be Tuncer? Seni böyle sıkışıkta koyan, bir ilişkiyi insanca yaşamayı engelleyen Yıldız'ın Yıldız oluşu, onun Remzi Tarakçı'nın kızı oluşu değil bana kalırsa. Bu gündeme gelirse, sonradan gelecek. Bana kalırsa, sen şimdi daha çok içine sevda kurdu düştü diye kıvranmadasın. Bak sana bir şey söyleyeyim mi? Sen ne bu fakülteyi bitirmeyi bir yana koy, ne haklarınızı istemeyi, ne başkalarının da haklarını istemeleri için kendin kadar bir ses olmayı, ne de sevdalanmayı. Adamsan hepsini, adına haysiyet denilen kanaldan pırıl pırıl akıtsın¹⁷¹?

Tuncer'in içine düştüğü bireysel problemin yanında sol ideolojinin anlayışsızlığına da vurgu yapılır. Dönemin hastalıklı düşüncesinden kendisini kurtarmış olan Ali Usta'nın böyle bir ilişkinin yanlış olmadığını söylemesi, Tuncer gibi çelişkiler yaşayan devrimci gençlere örnek teşkil eder. Bu arada Ali Usta'nın bir zamanlar Aysel'e olan aşkından güç alarak söylediği şu sözler, sol düşüncenin bir kısmının güvensiz ve hoşgörüsüz ortamına vurgu yapar:

Şimdi bu kimse, İlhan'ın kız kardeşidir diye, sırt mı döneceğiz ona? Bunca yıl iğneyle kuyu kaza kaza edinilmiş bir kişiliği yok mu sayacağız? Bu tür çabaları küçümsersen, kendi çabalarını da küçümsemen gerekir, çünkü seni de küçümseyecekler çıkar gelir günün birinde¹⁷².

¹⁷⁰ Ağaoğlu, *Bir Düşün Gecesi*, s.176.

¹⁷¹ Ağaoğlu, *Bir Düşün Gecesi*, s.176.

¹⁷² Ağaoğlu, *Bir Düşün Gecesi*, s.177.

Ali Usta Tuncer’le olan konuşmaları boyunca, sorunun içeride aranması gerektiğine yani “hastalıklı sol”’a işaret eder. Ağaoğlu, Tuncer tipi ile solun problemine “birey” bağlamında görmekte ve buna göre eleştirilerini yöneltmektedir¹⁷³.

2.16. Yabancılaşmanın Arka Planında Ayşen

12 Mart romanlarında, burjuva ailelere mensup kişilerin dönemin baskıcı ve dayatmacı sosyo- politik gelişmeleri karşısında içinde bulundukları topluma ve ailelerine yabancılaştıkları görülür. Mücadele ettikleri şeylerden uzaklaştıklarının farkına varmaları, yabancılaşma duygusunu daha da perçinleyerek, kendileriyle çelişkiye düşmelerine sebep olur. *Bir Düşün Gecesi*’nde de hem devrimci hem burjuva kimliği ile ortaya çıkan Ayşen’in ailesi ve çevresiyle yaşadığı olumsuzluklar onu yalnızlaşmaya ve yabancılaşmaya sürükler.

Roman, 12 Mart 1971 askerî müdahale sonrasında yazılmış olup, burjuva bir ailenin kızı olan Ayşen ile gücü ve iktidarı temsil eden Tümgeneral Hayrettin Paşa’nın oğlu Ercan’ın 26 Kasım 1972 tarihli birkaç saatlik düşünününü zaman alarak işler. Eser, ordu ve sermayenin işbirliğini sembolize etmesi açısından önemlidir. Geriye dönüşlerle 1970 ve öncesi de aktarılır. Yabancılaşma olgusu, yalnızca belli başlı karakterlerde değil, askerî müdahaleden olumsuz etkilenen ve mücadele etmekte olan insanların geneline hâkimdir. Romanın başkişilerinden biri olan Ayşen’in toplumun bir kısmı tarafından dışlanmasının sebebi; kişiliği, fiziksel ya da psikolojik durumu değil, daha çok ailesinin ve arkadaş grubunun toplum içindeki yeridir. Bununla birlikte zayıf kişiliği de yabancılaşma sürecini hızlandırmıştır. Okulda mücadele verdiği ideoloji ile annesi Müjgân ve babası İlhan’ın yaşam tarzı sebebiyle arkadaş çevresine kendini kabul ettirememesi, onu iki arada bırakır. Üniversite yıllarında, 68 öğrenci hareketine katılması, ailesi ile arasını açar. Bir taraftan kapitalizme karşı çıkar, diğer taraftan burjuva bir aileye mensup olduğunu unutturmaya çalışır. Fakat arkadaşları onun aile yapısını unutmazlar ve devrimciliğini aşağılarlar: “O anadan, o babadan devrimci kız mı çıkarmış?”¹⁷⁴ cümlelerinde olduğu gibi arkadaşlarına kendini kabul ettirme konusunda başarısız olur. Diğer taraftan anne Müjgân, kızının anarşist takımıyla, babasının inşaatına bomba koyanlarla, arkadaşlık etmesini yadırgamaktadır. Kızını görmezlikten ve

¹⁷³ Yüksel Topaloğlu, *Anka Kuşunun Gördükleri*, İstanbul: Kesit Yayınları, 2012, ss.302-308.

¹⁷⁴ Ağaoğlu, *Bir Düşün Gecesi*, s. 253.

duymazlıktan gelerek bir anlamda onunla mücadeleye girer. Bu mücadele, kızını ailesinden daha da koparır ve onu yalnızlığa sürükler. Ayşen, Uğur'un gözaltına götürüldüğünü duyduğunda, üzüntüsünü annesi ile paylaşmak ister. Ancak, annesi konken masasının başından kafasını bile kaldırmaz. “Bize birer martini hazırlasana diyerek duyarsızlığını sergiler”¹⁷⁵. Arkadaşlarının onu dışlamasının yanında, annesinin de onunla ilgilenmemesi, onu yabancılaştırır. Arkadaşlarına kendisini kabul ettirmek için bir Amerikalı'nın arabasını yakar ve gözaltına alınır. Babasının, orduyla ticaret yapması ve Hayrettin Paşa ile ilişkisi sebebiyle serbest bırakılır fakat arkadaşları tarafından hainlik ile suçlanır. Babasının ilişkileri sayesinde serbest bırakılmasını, “yirmi günlük özgürlüğün sonu” olarak ifade eder¹⁷⁶. Gözaltına alındığı sırada tanıştığı Gül'ün hayatından çok etkilenir ve onun yerinde olmayı çok ister. Gül'ün ailesinin ona olan sevgisi onu çok etkiler. Sevgilisi Uğur da kendisi gibi gözaltına alınır. Ayşen arkadaşları tarafından sürekli dışlanmasına rağmen Uğur, onun yanında yer almış ve onu desteklemiştir. Uğur, onun devrimci gençlerle bir arada olmasını sağlayan en önemli kişidir. Ancak Ayşen'in serbest bırakılmasından sonra o da onu terk etmiştir. Son mektubunda ona: “ Hadi kızım hadi, bizim işimiz bize, senin işin sana” diyerek aralarındaki bağı koparmıştır¹⁷⁷. Onun yalnızlığı, sevgisizliği onu Ercan'la evlenmeye mecbur bırakır. Bu evliliği yaparak arkadaşlarından ve ailesinden öç almak ister. Ercan'ın: “Kendi evin olsa, çevreni, dostlarını kendin seçebilirdin en azından. Anneni, babanı daha az görür, arkadaşlarınla da sınırlarını kendinin belirleyeceği bir ilişki içinde olabilirdin.”¹⁷⁸ sözleriyle mutsuz olacağını bile bile evliliği kabul eder. Ailesinin ve arkadaşlarının dışlamasıyla yalnızlaşan ve sevgisiz kalan Ayşen, istemediği bir evliliğe sürüklenir.

2.17. Dışlayan Sol

Solun dışlayıcı tutumu, romanın başkışilerinden Ayşen'in şahsında görünür kılınır. Ayşen'in istemediği halde Tümgeneral Hayrettin Paşa'nın oğlu Ercan'la evlenmesinde ailesinin ve arkadaş çevresinin dışlayıcı ve sevgisiz tutumu etkili olmuştur. Ayşen sol hareketle tanışmadan önce, kapitalist bir düzenin parçası olan İlhan Dereli ile taşralı Müjgân'ın kolejde okuyan, şımarık kızıdır. Üniversiteye

¹⁷⁵ Ağaoğlu, *Bir Düşün Gecesi*, s. 258.

¹⁷⁶ Ağaoğlu, *Bir Düşün Gecesi*, s. 264.

¹⁷⁷ Ağaoğlu, *Bir Düşün Gecesi*, s.253.

¹⁷⁸ Ağaoğlu, *Bir Düşün Gecesi*, s.278.

başladıktan sonra düşünceleri değişir ve Marksist öğretileri benimser. Bu noktadan sonra ailesini daha iyi tanır ve yargılar. Sol hareketin öğretilerine samimiyetle inanır. Ancak, solcu arkadaşları onu burjuva bir aileye mensup olmasından dolayı dışlamıştır. Fakat Uğur ve Gül sayesinde, dışlanmışlık duygusunu bir süreliğine aşar. Sol hareket içinde yer almaya devam eder. Bu dönemde halasının kocası Ömer'den destek görür. Ömer, Uğur ve Gül'ün varlığı, onun dirençli olmasını ve bu hareket içerisinde varlığını sürdürebilmesini sağlar.

Ayşen kendini destekleyen, gözeten, devrimci arkadaşlarının yıkıcı davranışlarından koruyan Uğur'un gözaltına alınmasıyla tekrar yalnız kalır. Sonrasında Gül'ün davranışlarının değişmesi de onu yalnızlaşma ve dışlanma sürecini ilerletir. Gözaltına alınıp serbest bırakıldıktan sonra bir yandan arkadaşlarının dışlamaları ve olumsuz tavırları diğer yandan ailesinin baskıcı tutumu sebebiyle iyice bunalır. Çıkış yolu aramaya başlar. Bu noktada Ercan'la evlenme kararı alır. Düğün gecesi düşüncelerini şöyle aktarır:

Fakülteye uğradım. Arkadaşlarımın kimi daha içerde kiminin nerde olduğu belli değil. Dışardakiler, yanlarına yaklaştım mı, bir hain, bir casus girmiş gibi aralarına, benden uzaklaşıyorlar. Gözaltından çıkarıldığımdan bu yana böyle. Ben istemedim. Benim haberim yok. İstemedim ben! Kaç kez kendimi ihbar ettim. Gülünç. Ama yaptım. Ama beni koruyorlar. Beni Hayrettin Paşa koruyor, beni babam koruyor¹⁷⁹.

Bu dışlanmışlığı; etrafındaki kişileri arayarak, iletişim kurmaya çalışarak gidermeye çalışır. Gül'ün babasına gitmeye karar verir. Ancak ondan ilgi ve alaka göremez. Babaannesine gitmeyi düşünür ancak ona kendisini yakın hissetmediğini fark eder ve vazgeçer. Daha sonra halası Tezel'i aramak ister ancak onun da kendisine yardım edemeyeceğini düşünür. Aysel ve Ömer'e sığınmak ister. Ancak kapılarına kadar gidip vazgeçer. Geçmişte halasına karşı takındığı tavır ve Ömer'e içten içe duyduğu aşk, onu çelişkiye düşürür. Bu duygudan kurtulmak için çözüm yolları arar. Yüksel Topaloğlu, bu durumu, onun özgüven eksikliğine ve kişi olma bilincinden yoksun olmasına bağlar.¹⁸⁰ Dışlanmaların ve yalnızlaşmanın ardından birilerine sığınma ihtiyacı duyan Ayşen, sorunlarıyla gerçek anlamda yüzleşmek yerine onlardan kaçarak kurtulmayı tercih eder.

¹⁷⁹ Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s.260.

¹⁸⁰ Yüksel Topaloğlu, *Anka Kuşunun Gördükleri*, İstanbul: Kesit Yayınları, 2012, s.314.

2.18. Dar Zamanlar III- Hayır

Hayır, serinin diğer romanları gibi dar bir zamanı esas alır. Modern insanın irdelendiği ve “geleceğin insanı”nın arandığı bu esere *Hayır* ismi bilinçli bir şekilde verilir. Bu ismin tercih edilmesiyle, insanın bütün çözümsüzlüklerine dur denileceğinin, “kişi olma” mücadelesinin verileceğinin sinyali verilir.

Roman, Sosyal Bilimler onur plaketine lâyık görülen Aysel Dereli’nin sabah uyanması ve yatağından kalkıp ödül törenine gitmek için hazırlanmasıyla başlar. 1978 yılında yazılan *Hayır, Ölmeye Yatmak*’taki başkişi Aysel’in hayatından bir kesit özelliği taşır. *Bir Düğün Gecesi*’nde birden fazla kişinin zihin akışının yönlendirmeleri ile anlatım sağlanırken, *Hayır*’da yalnızca Aysel’in zihninden geçenler aktarılır. Olay, Aysel için düzenlenen ödül töreninde geçmektedir. *Bir Düğün Gecesi*’nde Ömer’in bittiğini kabul ettiği evlilik boşanma ile sonuçlanmıştır. Aysel, “Aydın İntiharları ve Geleceğin Başkaldırısı” adını verdiği bir araştırma yapmaktadır. Yazar, roman kahramanları üzerinden yaptığı bu araştırmalarla, aydın intiharlarını anlık bir bunalıma değil, bir sürece ve bu süreçte yaşanan olumsuzluklara bağlar.

Hayır, serideki diğer romanlarla paralel bir çizgide sürer. Hikâye zamanı bir gündür. Sonu önceden tahmin edilemeyen bir özelliktedir. Aysel burada yaşlanmış ve değişime uğramış biçimde okur karşısına çıkar. Kamuran Eronat onun bu değişimini şöyle yorumlar:

Aydın Türk kadını simgeleyen Aysel, Atatürk’ün öncülüğünde, kadın olma savaşını vermiş, bunalım ve tükenişin ardından yeniden doğmuştur. Ama bu doğum sancılı olmuştur. Medeni olma yolunda küreselleşen dünyada ve ülkemizde evrensel değerlerin oluşumunda henüz bazı taşlar yerine oturmamıştır. Bilim adamı duyarlılığı ile başta yakın çevresini, sonra da dünyadaki gelişmeleri sorgulayan Aysel, eserde değerler karmaşasının sebep olduğu ve toplumlararası ilişkileri etkileyen kaosların nedenleri ve niçinleri ile mücadeleye girer¹⁸¹.

Bir kadın olarak Cumhuriyet’in ilk yıllarını yaşaması ve o yıllarda almış olduğu eğitim Aysel’i eski ve yeni rejimin parçası yapmış ve bu bağlamda onu bir aydın olarak daha anlamlı kılmıştır. Olaylara bakış açısı farklıdır. Önce kocasını daha sonra sevgilisini kaybettiği için düştüğü boşluğu çeşitli çalışmalar yaparak

¹⁸¹ Kâmuran Eronat, *İnsan ve Eser*, Ankara: Maya Akademi Yayınları, 2010, s.109.

doldurmaya çalışır. Bunlar: “Yeni Gençliğin Sorunları, Nükleer Çağın Değerleri, İnsanlarda ve Topumlarda Boş Alanların Kullanımı, Aydın İntiharları ve Geleceğin Başkaldırısı” adlı incelemelerdir.

Bilim kadını olarak hem kendisiyle hem toplumla mücadele içinde olan Aysel, kendisini yaşlı ve yorgun hissetmesine rağmen, genç ve dinamik görünmeye çalışır. Yalnızlığı, artarak devam etmektedir. Ömer Aysel’in genç yeğeni Ayşen’le evlenir. Sevgilisi Engin ise, yabancı bir ülkeye sığınmıştır. Yaşlılık sendromu yaşayan Aysel, kendisini genç gösterecek kıyafetler giyer. Bu arada çalışmaları için Engin’den destek ister. Engin’in siyasal ve sosyal durumu üzerine düşünür. Fakat Engin, hayatının geri kalanını garanti altına almak için onu hayatından çıkarmıştır. Kendisi gibi yurt dışında olan, Cemal’le tanışıp arkadaşlık kurmuştur. Tüm bunları düşünüp sorgularken hâyâlinde Yenins ve Layana adlı iki kişi ile ilişki kurar. Layana, yalnız ve eşi tarafından terk edilmiş, içe dönük bir kişiliktir. Yenins ise, ümit doludur. Bu iki hayalî kişilik aslında onun farklı yönlerinin yansımasıdır. Yenins, onun yıllanmış ve yıpranmış görüntüsüne karşılık, onun daha dinamik ve dinç olması için bir destektir. Layana ise tam tersi, intiharı hatırlatır. Daima ikisi arasında çatışma yaşar. Bu hayalî kişileriyle, o ana kadar kimseyle kuramadığı bağı kurmaya çalışır.

Düşüncesinden ve davranışlarından dolayı, bir zamanlar soruşturmaya uğrayan ve işinden uzaklaştırılan Aysel, bunları yapan kişiler tarafından ödüle lâyık görülünce, ödüle “Hayır” der ve törene gitmez. Kendisine ödül verilecek olması onun için ikiyüzlü bir yaklaşımdır. Ödül törenine Ayşen’in eski kocası Ercan, Doç. Zehra ve İhsan Türközü gelir. Ödülü reddeder ve ortadan kaybolur. Endişeli öğrencileri ve kendisine âşık bir yazar hayranı onu evinde arar. Evinde bulunan yazı makinesinde büyük puntolarla yazılmış şu cümleler *Dar Zamanlar Üçlemesi*’nin genel niyetini ortaya koyar: “Her durumda özgür kimliğimizi koruyabilmek ancak edimle söylenebilecek şu iki sözcüğe bağlı cümlelerle karşılaşılır: Yinelemeye Hayır. Aynılaşmaya Hayır. Aynılığa Hayır.”¹⁸²

Onun intihar edip etmediğini araştıran eski öğrencisi Doç. Üner, kendisini pencereden boşluğa bırakır. Üner’in beklenmeyen bir davranışta bulunması, Aysel’in vermek istediği mesajın etkili olduğunu gösterir. Aysel ise siste bir sandalda

¹⁸² Ağaoğlu, *Hayır*, s.248.

“yarının insanı” Yenins ile beraberdir. Sonsuz özgürlüğe giden yolda: “Yeni bir incelemeye başlamalıyım. Yeni insanın yüzünü görmeye çalışmalıyım. Senin gerçek yüzünü” ifadesini Yenins’e ilettikten sonra sandalda, enginde kaybolur.

2.19. İntihar

İntihar, verili olana karşı gelme ya da yenilme olarak tanımlanabilir. İntihar eden birey, ne içinde olduğu topluma bağlıdır ne de kendi bilincine. Bireyin, parçası olduğu toplumla bağları kopmaya yüz tuttuğunda, topluma yabancılaştığında intihar bir çözüm olarak görülür.

Romanda, Aysel’in “Aydın İntiharları ve Geleceğin Başkaldırısı” adlı araştırması tümel bir önem kazanır. Araştırmasının amacı, intiharın nedenlerini bulmaktır. İnsanda aydınlanma ve bilinçlilik arttıkça intihara yönelme durumunun artması araştırmanın bulguları arasındadır. Aysel’in “Hayatı Savunma Biçimleri ve Hayatı Savunma Bilinci” adlı çalışması da bilinç üzerine yaptığı incelemeyi içerir. Türk aydınının sorgulaması da bu araştırma çerçevesinde yapılır. Ağaoğlu, Aysel’e yaptırdığı bilimsel çalışmayı yarım bırakırken, okuru da düşündürmek ister. “Son” ları okura bırakarak okuyucuyu özgür bırakır. İntihar eylemini bilinçli olarak işler:

Aşk, ölüm, özgürlük, cinsellik, düşmanlık, kardeşlik, kalleşlik, vb. üstüne düşündüğüm kadar intihar üstüne de düşünmüşümdür. Bu nedenle elbette intihar bende olan bir şey. Böyle olmasaydı, kuşkusuz yazamazdım. Zaten yazamazdım. Hiçbir izlek tepeden zembille inmez. Bir birikimin sonucudur¹⁸³.

Aysel’i bu çalışmalara yönelten şey ise ülkedeki aydınların otoriteyi sorgulamaksızın kabullenmeleri olmuştur. İncelemelerin sonucunda teknolojik değer üretiminde önemli katkıları olmayan, kendi bulgularını ve düşünsel eylemini yükseltmemiş aydınların hayatta kalma bahanesinin olmadığı ve intiharı seçeceği varsayımını ortaya koyar¹⁸⁴. Sunat’a göre ise Ağaoğlu, *Dar Zamanlar*’ın ilk adımına eğretileme ölümü, ikincisinde ölümcül yalnızlığı üçüncüsünde de kendi eliyle kendi canına kıymayı; “intihar”ı yerleştirir. Sunat bu durumun Ağaoğlu’nun nesnel zaman içindeki bireysel durumuyla ilişkili olduğunu ifade eder¹⁸⁵. Ağaoğlu toplumsal

¹⁸³ Adalet Ağaoğlu, *Karşılaşmalar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s.273.

¹⁸⁴ Adalet Ağaoğlu, *Hayır*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s.16.

¹⁸⁵ Halûk Sunat, *Hayal, Hakikat, Yaratı*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2010, s.197.

gerçeklik olgusunu hayalle yoğurarak kurar ve *Hayır* dedirtirken kendi iç yaşantısı ile ilgili ipuçları verir.

Romanda gerçekte iki kişi intihar eder: Layana ve Doç Üner. Layana Aysel'e bazı anlarda görünen düşsel bir varlıktır. Üner'in intiharı ise yazarın bakış açısıyla okuyucuya sunulur. Aysel ise roman sonunda bilinmeyene doğru yola çıkar.

Doç. Üner'in anlık intiharı ise romanda sürpriz olarak yer alır. “Aysel’e ne oldu?” sorusu sorulurken Üner'in bu eylemi şaşkınlık yaratır. Üner'in öğrencisi olması ve onun sorgulamalarına şahit olduğu düşünülürse, bu eylemi gerçekleştirmiş olması olağan görülebilir. Doç. Üner, kendini boşluğa bırakırken söylediği “hayatın yakasını koyuvermek” ifadesi tesadüf değildir¹⁸⁶. Üner'in bu eyleminin nedeni okura anlatılmayarak okurun yorumuna sunulur. İntiharın ikinci boyutu, yazarın bu intiharı bilinçli bir şekilde önceden kurgulamış olmasıdır. Romanda birçok intihar senaryosu kurgulayan yazar, Doç. Üner'in bu intiharını da bu senaryolardan birine uyarlamıştır. “Üner'i pencereden iten ben değil miyim sanki?” sözleri bu durumu destekler¹⁸⁷.

Aysel'in zihninde intihar düşüncesi, süreç içinde belirginleşir. Bu düşünce onun bireysel problemlerinden dolayı değil, toplumsal değerlere karşı olan aydın tutumundan kaynaklıdır. Toplumdaki yozlaşmalara, “kendisini yok ederek” duyarlılık oluşturmak ister. Onun istediği, sorunsuz bir dünyadır. Yazar da bir aydının başkaldırısının “intihar” olması gerektiği görüşündedir¹⁸⁸.

2.20. Başkaldırı

Hayır'da “başkaldırı” diğer temalarla ilgili olup ana tema olarak yer alır. Aysel, içinde yaşadığı toplumun olumsuz koşullarından dolayı “başkaldırı” içindedir. Başkaldırı düşüncesini tetikleyen etmenlerin başında darbe ortamında insanların uğradığı kayıplar gelir. Ağaoğlu *Karşılaşmalar*'da bu durumu şöyle açıklar:

...Ülkemiz aydını da ardı ardına üç asker darbesi ve hızla değişen değerler karşısında, belki hayatında hiç olmadığı kadar, direniş, başkaldırı üstüne düşündüğü, bunu nasıl gerçekleştirebileceği konusunda sıkıntıya düştüğü bir zamanı yaşadı. Adımını attığı, başını kaldırdığı her

¹⁸⁶ Adalet Ağaoğlu, *Hayır*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s.268.

¹⁸⁷ Ağaoğlu, *Hayır*, s.271.

¹⁸⁸ Adalet Ağaoğlu, *Karşılaşmalar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s.273.

an'da çeşitli duvarlara çarptı. Bütün bunlar ona, “Başkaldırının bir de şu yolu var” dedirtmiş olabilir¹⁸⁹.

Romanın başkışisi, bilimsel araştırmaları ile başkaldırısını uygulamaya koyarken, diğer yandan içselleştirerek, zihinsel olarak da eylemini sürdürür.

Aysel, üniversitede araştırma raporlarını kaçırmaya, öğrencileriyle uygunsuz ilişki içinde olma şeklinde suçlamalamalarıyla mahkemeye verilir. Bu sarsıntıların beraberinde, evlilik hayatı da sona erer. O, tüm bu olanlardan sonra “Hukuk olmayan yerde yargı, aşk olmayan yerde çocuk, hayat olmayan yerde de ölüm”¹⁹⁰ sözlerini sarf ederek başkaldırısını açıkça dile getirir. “Devlete, hükümete, hakaret ve halkı isyana teşvik” gerekçesiyle yargılandığı mahkemede savunmasına “Bir varmış bir yokmuş”... şeklinde masal diliyle bir başlangıç yapar¹⁹¹. Savunmasında, askerî darbe sonucunda birçok insanın haksız nedenlerle cezaevlerine tıkıldığını, insanların işkencelere uğratıldığını, hukuksuzluğun ve Türkiye’nin zorbalığın hâkim olduğu bir ülke olduğunu söyler¹⁹². Mahkemeye şu sözleri söyleyerek yargılanmasına karşı çıkar:

İyi ama şimdi ben burada neye göre yargılanıyorum? Dağıtımı bile yapılmamış, üstelik de adıma gölge düşürerek beni içine tıktıkları hücreden ötürü yapılamamış bir yazı nedeniyle... Başkalarına mal olması çok baştan engellenmiş görüşler için. Bu görüşler salt el yazısıyla, henüz düşünce bile olmayan bir taslak¹⁹³...

Diğer taraftan “İnsanlarda ve Toplumlarda Boş Alanların Kullanımı” adlı incelemesini, sosyoloji bölümü raporlarını gizlice alarak hazırladığı gerekçesiyle sahtekâr ilan edilir. Bu davada da suçsuz olduğu kanıtlanmasına karşın, kamuoyunun gözünde aklanmamıştır. Bir aydın olarak, bu koşullar sonucunda “yenilgiyi” bilinçli bir şekilde kabullenerek “kendini ortadan kaldırma” yolunu tercih eder. Tüm bu olanlara karşı onun “yepyeni şeker pembesi terlikleri, mercan küpeleri, kırmızı pijamaları, pembe tırnak cilası”, “yeni insan”dan güç alan duruşunu simgeler. Onun maruz kaldığı durumlar, romanın yüzeysel anlamında yer alırken, başkaldırı eyleminin içsel boyutuna da inmek mümkündür. Yazarın asıl anlatmak istediği de burada gizlidir.

¹⁸⁹ Adalet Ağaoğlu, *Karşılaşmalar*, s.273.

¹⁹⁰ Ağaoğlu, *Hayır*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s.135.

¹⁹¹ Ağaoğlu, *Hayır*, s.46.

¹⁹² Ağaoğlu, *Hayır*, s.46.

¹⁹³ Ağaoğlu, *Hayır*, s.50.

Aysel'in başkaldırı eylemleri olan “pembe tırnak cilası, kırmızı pijama, pembe terlikler” gibi unsurlar, onu hayata bağlayan ve meydan okuyan anlamlar içerir. İntihar *Hayır*'da bir varoluş sorunu olarak yer alırken, başkaldırı zihinsel bir eylemdir. Onun şu sözlerinden de bu anlamı çıkarmak mümkündür: “Her durumda özgür kimliğimizi koruyabilmek ancak edimle söylenebilecek şu tek ve son söze bağlı: “Hayır”¹⁹⁴... Bu cümlede, başkaldırı edimine yüklediği anlamın ipuçlarını da verir. Ona göre bilinçlilik durumu geliştikçe var oluşu sorgulama, kimliklere, saldırıya karşı başkaldırma ve sonsuz özgürlüğü seçme oranı da yükselecektir.¹⁹⁵

Aysel, araştırmalarında ateizmle ilgili söylemlerde bulunur¹⁹⁶. Başkaldırı temasının başka bir boyutu olan “din”, mücadele edilmesi gereken bir durum olarak verilir. Çalışmasının ilerleyen aşamalarında onaylanmayan bir hayatı değiştirme çabasını “Tanrılara inanılan bir zamanın öğretisi” olarak ifade eder¹⁹⁷. Aysel'in söylemlerinde ilahî varlığa olan inancın yok edilmek istendiği açıktır.

Ağaoğlu ve Aysel, toplumsal koşullar çerçevesinde bakıldığında yaşadıkları darbelerin etkisiyle maddî ve manevî kayıplara uğramışlardır. Üçlemenin ilk iki romanında karşı çıkışlar ve tepkiler sonuçsuz kalınca, *Hayır*'da birey, kendini yok etmeyi bir başkaldırı biçimi olarak seçer ve bu eylemi zihinsel olarak gerçekleştirir. Romanın sonunda Aysel'in intihar edip etmediğinin somutlaştırılmaması, başkaldırının “zihinsel” bir edim olmasından ötürü olduğunu söylemek mümkündür. Yeni insan anlamına gelen “Yenins” ile yaşama bağlılığı da “ordulara, silahlara, cinsellik ve cinsel ayrılık değerlerine, inanca” yer olmayan bir dünya sunar¹⁹⁸.

¹⁹⁴ Ağaoğlu, *Hayır*, s.254.

¹⁹⁵ Ağaoğlu, *Hayır*, ss.15-16.

¹⁹⁶ Tanrı'ya değil, akla inanan, Tanrı'nın değil, aklın yolunda giden insan, ölümden yeni bir Tanrı yaratmaz. Tanrısı olmayan hayatın ölümü de yoktur. Ağaoğlu, *Hayır*, s.42.

¹⁹⁷ Onaylamadığın bir hayatı değiştirmek, sonsuza dek buna çalışmak mı? Ama bu... Bu Sisypheos/Prometheus öğretisi. Tanrılara inanılan bir zamanın öğretisi. Yineletmeyi dayatan. Yinelemelerde direniş adı altında bir yücelik bulan bu anlayış. Ağaoğlu, *Hayır*, s.42.

¹⁹⁸ Semih Gümüş, *Başkaldırı Ve Roman*, İstanbul: Can Yayınları, 2008, ss. 23-49.

2.19. “Hayır”da Militarizm

Militarizm, *Hayır*’da evrensel boyutta ele alınır. Ordu baskısının tüm toplumda giderek artması, Türkiye’de gerçekleşen darbelerin tüm olumsuz koşullarını yaşayan Aysel’e, kendisi adına düzenlenen tören dolayısıyla hazırladığı konuşmada şu sözleri söyler:

Yarın politikanın fırtına makineleri yeniden tozu dumana kattığında, madalyalarımızla birlikte yine yerlere çalınmayacağımızı kim söyleyebilir? Kalk-yat! Kalk-yat! İrfan ordumuzun tarihi, talime çıkarılmış eratin yazılamamış tarihine benzetilmiştir. Kışlaya girmeyenlerse zaten asker kaçağı, vatanın hainleri! Neyse ki, yat-kalkla soluğu kesilmeyenler de hep onlar, hep onlar¹⁹⁹ ...

Dayatmacı asker zihniyetine karşı olduğunu açıkça dile getirir. Bu söylemden Ağaoğlu’nun, gerçek aydının dayatmacı zihniye karşı olması gerektiği görüşünde olduğunu çıkarmak mümkündür. Diğer taraftan “İrfan ordumuz” ifadesi ile de *Ölmeye Yatmak*’ta genç Cumhuriyet’in yeni yetişen kuşağına göndermede bulunulur.

Aysel’in “İnsanlarda ve Toplumlarda Boş Alanların Kullanımı” adlı çalışmasının “Asker Ocağı” bölümünde insanın varoluşundan dolayı anlam veremediği boşluk hissini asker ocağında nasıl doldurulduğunu somut bir şekilde örnekler. Savaşa ve silâhlanmaya karşı olduğunu, savunmanın silâhlanarak değil, silâhı ve savaşmayı redderek daha iyi olacağını, özgürce yaşayabilmek için nükleer çağ insanının bu anlayışa sahip olması gerektiğini savunur ve şu sözleri sarfeder:

Manevî yüklemenin hem çok açık hem çok üstü örtülü bir örneğini oluşturan bu kurum, hemen belirtmeliyim ki burada, ordular şöyle olursa iyidir, böyle yaparsa kötüdür gibi militer bir anlayış içinde değil, bütünüyle militarizmin dışında bir bakışla ele alınacaktır. Eğer yiğitlik, vatanseverlik, şan, şeref, ulusun ve ülkenin kurtarıcılığı, tek koruyuculuk gibi manevî yüklemeler, savaşma bilincinin ayakta tutulması, giderek de savaş ticareti için birer kullanma aracı olmasa, kuşkusuz bu incelemenin dışında kalırdı²⁰⁰.

İnsanları başkaldırıya davet ederken, diğer taraftan militarist zihniyete karşı tavrını açıkça ifade eder²⁰¹.

¹⁹⁹ Ağaoğlu, *Hayır*, s.4.

²⁰⁰ Ağaoğlu, *Hayır*, s.58.

²⁰¹ Seyit Battal Uğurlu, “Adalet Ağaoğlu’nun Hayatı, Roman ve Hikâyeleri Üzerine Bir Araştırma”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003), s. 566.

2.20. Ötekileşme

Ötekileşme, toplumdaki görüş, çağcıl düşünceler ve akımlar, modernleşme algısı, özellikle laiklik, dünya görüşü gibi birçok konuyla ilişkilidir. Ağaoğlu, bir yazar olarak döneminde yaşanan değişimlerin aydın bir yüzüdür. Ona göre insanın kendi değerleri ile çatışması, “öteki” oluşun bir görüntüsüdür. *Hayır*’da bireyin değişen ile maddeleşen dünya karşısında, topluma nasıl yabancılaştığını ve ötekileştiğini anlatır. Eserde, değişen ve metalaşan dünyanın insanların dengesini bozmasına bir tavır alış vardır. Yazar, bu bağlamda, insan ve topluma bakışıyla varoluşçu yazarlarla aynı çizgide yer alır. O, insanın yalnızlığını, güvensizliğini, umutsuzluğunu belirtmekle kalmaz kişinin kendini tanımasını, baskıdan kurtulmasını da ister. Bu nedenle romanlarında yer alan karakterler, iç ve dış dünyaları arasında çatışmalar yaşar, ötekileşerek “kimlik” bulma savaşına girer ve metalaşan dünya ile hep bir hesaplaşma içinde olur.

Toplumdaki birçok insanın kabul ettiği “şey”lerden farklı bir “şey”i seçmek “öteki” olmak için yeterlidir. Belli kavramlar üzerinde dururken Ağaoğlu bireyi içinde bulunduğu durumdan ve toplumdan koparmaz ve bireysel bunalımları, toplumsal yapıdan kaynaklı sorunları irdeleyerek veriyor. *Hayır*’da bireyin ve toplumun çatışması sonucu “ötekileşme” temi ortaya çıkar. Değişen eğitim sistemi ve dünya görüşleri ötekileşme sorunsalının başlamasına imkân verir. Romanda ötekileşmeyi en çok hissettiren kişi Tezel diğeri de yabancı bir ülkeye sığınan Engin’dir. Tezel kız kardeşi Aysel’e yazdığı ve anne-babasını anlattığı mektupta ötekileşmeyi göstermektedir:

Annemi ömrüm boyunca hiç düşünmediğim kadar çok düşünüyorum. Kadınlık tarihinin çok özel bir bölümü gömüldü sanki. Fitnat Hanım’lar bir daha hiç, ama hiç olmayacak. Biz, onları anlamaya gerek bile duymayacak kerte kökünden kopmuş, kendini beğenmiş bir nesiliz. Önceden bildikleri geçersiz ilân edilmiş, bir günde bilmedikleri gerekenlerle henüz tanıştırılmış bu insanlar, Sâlim Bey’ler, Fitnat Hanım’lar, babalarımız, analarımız yani, Meşrutiyet ile Cumhuriyet arasına sıkışıp ufalandılar²⁰².

Tezel, yozlaşan ve değişen dünyada kendini kaybetmiş bir bireydir. Anne ve babası ve onlar gibiler, onu ötekileşen kimliğinden sıyrarak öz benine dönmesini sağlayan metafordur. Bu mektuplarda yaptığı yolculuklar, aslında kendi bilinçaltına, benine

²⁰² Ağaoğlu, *Hayır*, s.39.

yaptığı yolculuklardır. Onun kendi *benine* yabancı olduğunu fark edişin bir işaretidir. *Ötekiden bene* çekilme ya da *benden ötekine* çekilme bireyin insanî değerlerle ve etrafındaki varlıklarla çatışması olarak yorumlanabilir. Özünde bu çekilme, çatışmayı içerir. Birey, genellikle bu çatışmayı yalnız kaldığında fark eder. Bu durumun ortaya çıkması, felsefik ve psikolojik bir durumdur. Dolayısıyla her yalnızlık, *ötekinden bene* ve *benden ötekine* çekilişi çağırıştırır. Bu durumda birey, kendi kendisiyle kavgaya tutuşur. Kavga, iç hesaplaşma, bireyin değişip dönüşmesini sağlar. *Ötekileşen* değerler dünyasından kurtulmak için *benini* bulmaya yönelir. Buradaki ifadeler, tıpkı Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* romanındaki Turgut Özben'i hatırlatmaktadır. O, tıpkı Tezel gibi *ötekileşmenin* pençesinde debelenmektedir. Romanda, Selim Işık'ın intiharı, *ötekileştiğini* fark ediş ânidir. İntihar burada, Aysel de olduğu gibi arınma ve yeniden doğuşu simgeler²⁰³.

Ötekileşme, yabancı ülkeye sığınmacı olarak giden Engin'de de hissedilir. Kendisi ile sadece hoşlandığı için yatağını paylaşan Petra'yı yadırgar. Onun böyle bir anlayışa sahip olmasını kabullenmek istemez. Onun gibi sığınmacı olarak yurt dışına kaçan, kendince uç bir grupta olduğunu düşündüğü ve sürekli dışladığı Cemal'i bile daha yakın görür.²⁰⁴ Petra'nın ve Engin'in sözleri “*ötekileşme*” teminin oluşumuna yol açan iç çatışmayı yansıtmaktadır:

Petra: “Seninle bir tarih bağım yok. Onun için, tensel heyecan dışında, belli bir duygu heyecanı yok. Gövdenden, sana dokunmaktan hoşlanıyorum”.

... Engin: Fakat Aysel tektir Petra. En azından benim için öyle. Onunla bir tarih bağım var. İnsanın dostları olur, akrabaları olur. Hatta yoldaşları. Ama zamana dayanan tek ilişki, bir an için, bir gecelik bile olsa, hepsini birden kapsayan ilişki. Yanımdan geçip gittiğim, tanıdığım an'da sırtımı döndüğüm Cemal bile... Onu anlıyorum. Seni hiç anlamıyorum Petra²⁰⁵.

Engin'in kendi *benine* çekilişi, olumsuz *öteki* ve değerlerden bir kaçıştır. Her kaçış sonunda, bir yuvaya sığınma ihtiyacı hissedilir. Bu kaçış, yabancıнын, *ötekinin* eşliğinde gerçekleşir. Olumsuz *öteki*, ileri boyutta *ötekileşmiş* değerler bütünüdür. Bu karşıt yönlü değerler, yozlaşmayla kendini aktif hâlde tutar.

²⁰³ Oğuz Atay, *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, ss. 9-714.

²⁰⁴ Ağaoğlu, *Hayır*, s.170.

²⁰⁵ Ağaoğlu, *Hayır*, ss.188-189.

Sonuç olarak birey, *ben* ile *öteki* arasında olumlu veya olumsuz iletişimde bulunur. Ağaoğlu'nun romanlarında *benden ötekine, ötekiden bene* çekiliş, kişinin kendi değerlerine dönmesini sağladığı gibi, bireyin düşünce dünyasında parçalanmışlıklara yol açarak birey ve toplumun kendi öz değerlerine *öteki* olarak bakılmasına neden olur.

2.21. Yalnızlık, Sevgisizlik ve Umutsuzluk

Hayır romanında yer alan kişilerin sevgi, dostluk, arkadaşlık, umut gibi duygulardan mahrum oluşları onların sonlarını belirlemiştir. Eserde herkes yalnızdır. Bohem hayatı yaşayanlar, hayalî kişiler, aydınlar bu duygudadır. Sevgisizlik ve ilgisizlik, yalnızlık unsurunun güçlenmesine sebep olur. Özellikle Aysel, sosyal ve evrensel konularla ilgilenerek, bu eksikliğini bertaraf etmek ister. Yalnızlık olgusunu derin yaşayanlardan biri de Aysel'in eski öğrencisi Doç. Üner'dir. Sevdği kişiyle evlenememiş olmanın üzüntüsünü yaşar ve yalnızlığını: "...Gerçekte yalnızlığı yaşamayı bildiğini, biliyor. Bilgileri içinde kendine güvenini pekiştiren tek bilgi de bu"²⁰⁶ cümleleriyle ifade eder. Aysel'in hayalî kahramanı Layana'nın yalnızlığı: "Yalnız yaşamayı nasıl başarıyorsunuz, ne olur bana da öğretin"²⁰⁷ cümleleriyle aktarılır.

Eserde eksikliği hissedilen diğer bir duygu da sevgidir. Sevgi, kolay rastlanmayan ve çabuk yitirilen bir duygu olarak sunulur. Gerçek sevgilerin yaşanmadığı toplumda, Engin, Aysel sayesinde yaşar. Ancak bir süre sonra Aysel'i sahiplenecek cesaretinin olmadığını anlar. Yaş farkının da sorun olması, duyduğu sevginin önüne geçer. Yine de bu tamamen bitiremediği bu duyguyu şu cümleleriyle ifade eder:

*Hem ana, hem sevgili, hem dost, hem hoca; hepsini hep birden öptü öptü; birlikte yaşanmış güzel günler sayısınca, birlikte yaşanmış kötü günler sayısınca, gelecekte yaşanacak çok daha güzel, az daha acı günler sayısınca öptü: Biz hiçbir zaman ayrılmadık. Hiç ayrı kalmadık. Kalmayacağız da..."*²⁰⁸

Hayır'da karamsar temaların fazla olması, sevgisizliğin sonucu olarak aktarılır. Sevgi olgusunun toplumda yeterli olmadığı düşüncesi verilir.

²⁰⁶ Ağaoğlu, *Hayır*, s.233.

²⁰⁷ Ağaoğlu, *Hayır*, s.24.

²⁰⁸ Ağaoğlu, *Hayır*, s.152.

Umutsuzluk unsuru, siyasî oluşumun düzelmesini bekleyenler, yalnızlıklarını hayat arkadaşıyla gidermek isteyen, toplumun modern ve gelişmişlik düzeyinin artmasını bekleyenlerde görülür. Toplumda bireyler bilinçlendikçe güvensizleşir ve umutlarını yitirir. Gelecekle ilgili beklentilerin gerçekleşmemesi özellikle aydınlar arasında bu olgunun güçlenmesine sebep olur. Buradan hareketle eserde, insanı, insan yapan temel niteliklerin sorgulaması ve yüksek eğitim almış kişilerin temel problemleri mercek altına alınır²⁰⁹.

2.22. *Hayır*'daki Otobiyografik Yansımalar

İnsan hayatının en önemli devresi olan çocukluk ve gençlik dönemini oluşturan şartlar hem kişilik üzerindeki etkileri hem de yazarlar için edebî metinlere bir kaynak olmaları bakımından önem taşır.

Roman bir kurmacadır ve romandaki gerçeklik de kurmaca bir gerçekliktir. Bir romancı için hayatı ve yaşadıkları son derece doğal ve vazgeçilmez bir kaynaktır. İster gerçeklik duygusu yaratmak için yazılmış olsun, ister gerçekten yaşamış olduğu için, bir yazar romanlarında anılarından yararlanabilir. Bunlar, hayat-eser bağlamında bir kaynak olma özelliği gösterir. Bir yazarın anılarının, özellikle de çocukluk ve gençlik anılarının onun eserlerine nasıl kaynaklık ettiği, başlı başına ayrı bir araştırmanın konusu olabilir. Bu konuda, Ağaoğlu'nun *Dar Zamanlar Üçlemesi* örnek teşkil etmektedir. Yazarın Cumhuriyet dönemi anılarında yer alan çocukluk ve gençlik yaşantısına bakıldığında, yaşadığı şartlara bağlı olarak yazmaya başladığını ve edebiyata yöneldiğini söylemek mümkündür. Cumhuriyet döneminin siyasî, sosyal, tarihî hadiselerinin yazarın çocukluk ve gençlik yaşantısını etkileyerek eserlerine malzeme olması, o koşulların incelenmeye değer olduğunu örneklemektedir. Bahsi geçen romanlarda da anlatıcı yazarlar, Ağaoğlu'nun kendi fikirlerinin taşıyıcısı işlevini görürler. Kurgusal bir metinde otobiyografik yönün kaçınılmazlığını dile getiren Ağaoğlu, bu bakımından romanlardaki anlatıcılar hakkında ipucu vermiş olur. Ona göre yaşadığını yazmak, otobiyografik olanın aşılarak anlatılması anlamına gelir. Seyit Battal Uğurlu yazarın bu konu hakkındaki görüşlerini şöyle değerlendirir:

²⁰⁹ Kamuran Eronat, *İnsan ve Eser*, Ankara: Maya Akademi Yayınları, 2010, ss. 127-131.

Ağaoğlu her romancının bütün romanlarında değişmeyen demirbaş bir kişisi olduğunu ve bunun da yazarın kendisi olduğunu söyler. Ona göre bu durum, romancının o romanları yazan kimse, şu ya da bu biçim altında anlatıcı oluşundan kaynaklanmaz. Roman kişilerinin yazarlarına göre var olması gibi, yazarların da kişilere göre var olmasından kaynaklanır. Bunun bir sonucu olarak roman yazarı da eseri içinde bir figür olarak yer edinebilir, romanda kendisine yeni bir iç yaşam bulabilir²¹⁰.

Ağaoğlu *Dar Zamanlar Serisi*'nde Aysel'i kendi kişiliğinin farklı görüntüsü olarak kurgular. Serinin son romanı *Hayır*'da Aysel'in yakın dostu olduğu ifade edilen yazar dost, Ağaoğlu'nun roman ve kurmacaya ilişkin görüşlerini yansıtır. Yazar dostun iç konuşmalarında bu görüşler yer almaktadır. Romanda Ağaoğlu, belirginleşmeyen ama hissedilen sesiyle bir üst-anlatıcı olarak yer alır: “Düşündüğüm romanı hâlâ yazamadım Aysel. Yazsaydın bitmiş olurdu... Her şey... Tek bir ân'ın, o en kısa sürenin romanını yazmak isterdim yine de”²¹¹... Yazar dostunun bu sözleri, onun roman sanatına olan görüşlerini yansıtır. *Hayır*'da yazar anlatıcı ile Ağaoğlu birçok yönden benzetilmektedir. Onun Aysel'in “Aydın İntiharları ve Geleceğin Başkaldırısı” incelemesine romanda nasıl yer vereceğini bulduğunda yaşadığı sevinç, *Hayır*'da anlatıcı yazarın tasarlamakta olduğu roman için yaşadığı sevinçle aktarılır:

Üstüne çalıştığı romanlarda, bir bölümü, dilediğine yakın biçimde yazamadığı zaman, makinesinin üstüne kapanıp ağladığını, artık tek satır yazamayacağı korkularına kapıldığını, yazdığından çok hoşnut kaldığı zamanlar ise masanın başından fırlayıp şıkır şıkır oynamaya başladığını kim biliyor? Kim biliyor artık Aysel'den başka kimseye yakınlık duymadığını, onca umutlu şeyler yazarken bile ölümü düşlediğini²¹²?

Otobiyografik göndermelerle donatılan roman Ağaoğlu'nun yazar kimliğine ayna tutar. Yazar anlatıcının Aysel'in daktilosunda yarım kalmış bir yazıyla karşılaşınca ortak fikirlere sahip olduklarına hem şaşırması hem de sevinmesi, otobiyografik göndermelere diğer bir örnektir: “Yeni romanını tasarlarken Aysel'in bu incelemesinden haberi yoktu. Tıpkı Aysel'in de roman tasarısından haberi bulunmayışı gibi. Akıllarını aynı zaman parçasında kurcalamış aynı düşünce, ikisini de hem sevindirmiş, hem de açıkçası ürkütmüştü”²¹³. Diğer taraftan Ağaoğlu'nun *Hayır* romanını belirgin bir sonla tamamlamaması, romanın sonunda Aysel'e ne

²¹⁰ Seyit Battal Uğurlu, “Adalet Ağaoğlu'nun Roman ve Hikâyeleri Üzerine Bir Araştırma”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003), s. 112-113.

²¹¹ Adalet Ağaoğlu, *Hayır*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007, s. 243.

²¹² Ağaoğlu, *Hayır*, s. 216.

²¹³ Ağaoğlu, *Hayır*, s. 255.

olduğunun bilinmemesi, arayış içindeki yazarın romanı ile Aysel'in intihar ve başkaldırı üzerine çalışmasının sonlandırılmamış olması, bu üç anlatıcının farklı adlar altında görünerek okunmasına imkân tanır.

SONUÇ

İnsan ve toplumu anlatması açısından edebiyat eserleri, gerçek hayatı yansıttığı ve toplumsal konulara değindiği için sosyolojik okumalara ihtiyaç duymuştur. Roman eleştirilerinde, sosyolojik unsurların dikkate alınması gerektiği düşüncesi, birçok eleştirmen tarafından vurgulanmış ve roman incelemelerinde, edebiyat sosyolojisi disiplini ve sosyolojik eleştiri yöntemleri içinde değerlendirilmiştir.

Edebiyat sosyolojisi ve sosyolojik okuma yöntemi açısından oldukça zengin bir metin olan Adalet Ağaoğlu'nun *Dar Zamanlar Üçlemesi* romanları incelenmiştir. *Dar Zamanlar Üçlemesi*'nin yazıldığı dönemin sosyal ve kültürel koşulları dikkate alınarak sosyolojik okuma yöntemiyle toplumsal gerçekliği yansıtmaları açısından taşıdığı değer gösterilmeye çalışılmıştır. Romanlar bütün olarak açıklanarak bir içerik analizi yapılmıştır aynı zamanda, eserlerin ortaya çıktığı dönemin toplumsal koşulları belirtilerek toplumla kurduğu ilişkisi ele alınmıştır. Eser-sanatçı bağlamından hareketle kültürel, sosyal ve düşünce boyutu yorumlanmaya ve romandaki sosyolojik olguların hayata yansıyan yönleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Edebiyatla ilgili sosyolojik yaklaşımlar; edebiyatın tek başına var olmadığı düşüncesiyle edebî esere yaklaşır. Edebiyat eserlerinin, sanatçının sosyal bir varlık olarak yaşadığı sosyal çevrenin içinde doğduğu ilkesinden hareket eder. Bu ilkeden hareket eden edebiyat sosyolojisi de edebiyat eserini yazıldığı çevre, içinde var olduğu sosyal ortam ve şartlarla birlikte anlamaya ve açıklamaya çalışır. Edebiyat ve toplum etkileşimi, edebiyat sosyolojisinin toplumla ve toplumsal olgularla ilişkisini belirlemektedir. Sosyolojik eleştiri yönteminde ise eser, toplumsal hayatın yansıtıcısı durumundadır. Sanatçının sosyal hayatın içinden geldiği düşünüldüğünde eserlerin sosyolojik boyutu önem arz eder. Yazarların iç dünyalarını saran her şey, toplumla ve sosyal hayattan akseden durumlarla anlam kazanır. İçinde yaşadıkları toplumun

özelliklerini, sosyal çevre içindeki duyularını ve bir kültüre ait olduklarını eserleri aracılığıyla dile getirirler. İnsan ve topluma dair meseleler üzerinde yoğunlaşırlar.

Cumhuriyet dönemi yazarı Adalet Ağaoğlu, Türk edebiyatında roman, hikâye, tiyatro ve deneme türleriyle ün kazanmıştır. Eserlerindeki şahıs kadrosu, tematik özellikler ve kurgudaki özgünlükle Türk edebiyatına katkı sağlamıştır. Söylemek istediklerini eserleri vasıtasıyla dile getiren yazar, ideoloji, yabancılaşma, kadın ve aydın sorunları, cinsiyet ayrımı gibi birçok konuyu ele alarak toplumsal gerçekçi bir anlayışla sosyal meselelere eğilmiştir. *Dar Zamanlar Üçlemesi*, 1930’lu yıllardan başlayarak Cumhuriyet’in dayatmacı “aydınlanma” projesinin eleştirisidir. Bu süreç aydın bir akademisyen Aysel Dereli karakteri merkeze alınarak aktarılır. Eserlerde, Cumhuriyet rejimine geçen toplumun beklentilere cevap veremeyen idareci kitlesine, Cumhuriyet’in sunduğu özgürlük anlayışını hazmetmekte zorlanan aydın-yarı aydın zümrenin içinde sıkışıp kaldığı bir kısır döngüyle ayna tutmaktadır. Ağaoğlu, Türk toplumunun aksayan yönlerini objektif bir şekilde okuyucunun dikkatine sunmuştur. Bu bilgiler ışığında, toplum sorunlarına eğilen bir yazar olarak Ağaoğlu’nun ve *Dar Zamanlar Üçlemesi*’nin sosyolojik okuma için iyi bir örnek teşkil ettiği söylenebilir. Edebî metinlerin oluştuğu ve yazıldığı dönemin birer temsilcisi olduğu düşüncesinden yola çıkıldığında *Dar Zamanlar Üçlemesi*’ni yazıldığı dönemin şartları üzerinden değerlendirmenin bahsi geçen eserlerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı açıktır. Sosyal hayatla ilişkisi olan eserlerin, insana ve topluma yönelik bir mesaj verdiğini de söylemek mümkündür. Öncelikle yazarın hayatı, dünya görüşü, yaşam tarzı, tecrübeleri üzerinde yoğunlaşmak metinlerin içeriklerinin çözümlenmesinde etkili olacaktır. Eserlerin yazarıyla ilişkilendirilmesi, sosyolojik okumaya zenginlik katan bir özelliktir. Böylece eserler, yalnızca kendi gerçekliği içinde değil, diğer gerçekliklerle ilişkilendirilerek ele alınır ve farklı anlamlara bürünür. Bu yönüyle, edebiyat eserinin sanatçı, okur, toplumla ilişkisi ve etkileşimi sosyolojik okumalar için önemli değerlendirme yolu olacaktır. Sosyolojik okumalarda değerlendirme yaparken edebî eserleri içinde bulundukları toplumsal koşullarla ilişkilendirilmesi yerinde olacaktır. Diğer bir ifadeyle edebî metinlerin dış unsurlarını okumaya dâhil etmek eserlerin yazarıyla, okuruyla, çevresiyle, toplumla kurduğu tüm bağların incelenmesini sağlayacaktır.

Dar Zamanlar Üçlemesi'nin ilk kitabı olan *Ölmeye Yatmak*'ta Aysel, intihar etmeye karar vermiş ve kendisini bir otel odasına kapatmıştır. Romanda, Aysel'in otel odasında geçirdiği sınırlı bir zaman dilimi anlatılıyor gibi görünse de roman boyunca yaşanan geriye kırılmalarla bütün bir ömür kısacık bir anda hatırlanır. Yaşadığı iç hesaplaşmalar, Cumhuriyet'in kuruluşundan sonraki otuz-kırk yıllık bir sürenin değerlendirilmesini sağlar. İkinci roman olan *Bir Düşün Gecesi*, Aysel'in yeğeni Ayşen'in evlendiği geceyi merkeze alır. Bu romanda olaylar, Ömer ve Tezel'in bakış açılarından anlatılır. Anlatıcı olarak yer almasa da roman Aysel'i merkeze alır. Son roman *Hayır*'da Aysel, bilimsel bir çalışması sebebiyle ödüle layık görülmüştür ve onun ödülünü almaya gideceği günün sabahında yaşananlardan yola çıkılarak on yıllara yayılan bir dönem anlatılır. Yazar yarattığı karakterlerin sürekli düşünen ve hesaplaşma içinde olan zihinlerini aktarabilmek için farklı anlatım biçimleri kullanır. Bilinç akışı, çoklu anlatıcı, ilâhi bakış açısı, mektup, makale ve kimi notların metne dâhil edilmesi gibi farklı yöntemler üç roman boyunca kullanılır. Yazar, küçük burjuva aydınlarına, iş adamlarına, askerlere, toplum mühendisliğine soyunmuş bürokratlara, öğrencilere, işçilere ve köylülere kadar toplumun her kesimine eleştiriler yöneltir. Bununla birlikte romanlarda otobiyografik bir yapının ağırlıklı olarak hissettirildiğini söylemek mümkündür. Metin çözümlemelerinde Aysel'in dramına ışık tuttuğu oranda Adalet Ağaoğlu'nun hayatı da kullanılmıştır. Bu bağlamda sosyolojik okumada otobiyografik yön olduğunu vurgulamak gerekir. Yazarın diğer eserleri de bu açıdan çalışma konusu olabilir.

Diğer taraftan romanlarda, esere başlık olarak seçilen isimlerin ve karakter isimlerinin içerikle örtüşen bir ilişkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Ağaoğlu bazı yazılarında, Türk romanında Aysel adının, belli bir dönemde, bazı özentilerin etkisiyle kullanıldığını dile getirmiştir. Bu isim, mahalle kızı, kötü kadın, yaşlı kadın ismi olarak kullanılmasına karşın *Ölmeye Yatmak*'ta bir doçente verilir. Yazar bu ismin 1930'lu ve 1940'lı yıllar arasında kentli, güzel kızlara verildiğini 1970 yıllarda basit, mahalle kızı çağrışımı uyandıran bir isim olarak kullanıldığını dile getirir. Romanlarda, eski-yeni çatışmasını ele aldığından baş kişinin ve diğer kişilerin isimlerini bilinçli seçtiği açıktır. *Geçerken* adlı eserinde, “romanlardaki çatışmalar bireylerde yansımaları bulurken kişilerin isimleri de vurgulanmalıydı” ifadesini kullanır. Bir doçentin iç hesaplaşma içerisinde ölmeye yatması ve romana adını vermiş olması bu düşünceden ileri gelmektedir. Ölmeye yatmak düşüncesinin

bilinçaltında tükenme, kaçış, günahlardan arınma gibi birtakım duyguların olduğu da söylenebilir. Eserler, isim-içerik ilişkisi açısından farklı yorumlamalara elverişli metinlerdir. Ağaoğlu'nun diğer eserleri de bu açıdan incelenebilir.

Ölmeye Yatmak'ta özellikle batı kaynaklı Cumhuriyet ideolojisi ile geleneksel ideoloji arasındaki çatışmayı tek yanlı olarak algılayan tiplerin otoriteyi temsil eden “baba” ve “öğretmen” olarak belirlenmesi rastlantısal değildir. Romanda karşılaşılan tipler, başkalarında da bulunan ortak özellikleri temsil eden, toplumda yansımaları bulan şahıs ve şahıslar grubudur. Bu tipler, sosyolojik okuma kavramının iletmediği anlama damgasını basarak sosyolojik temsil niteliği göstermektedirler. Çalışmada her ne kadar aile ve eğitim kurumlarını temsil eden bu iki tipin çatışmasına yer verilmiş olsa da her şeyi kabul eden “anne” tipi, baskıcı “ağabey” tipi, çağdaş “bilim adamı” tipi de ayrıca çalışma konusu olabilir. Bununla beraber, *Dar Zamanlar Serisi*'nin uzun bir aradan sonra çıkan son kitabı *Dert Dinleme Uzmanı*, bu çalışmanın devamı niteliğinde incelenebilir. Bugün de Ayseller var mı? Modern dünyanın Ayselleri ne durumda? Hangi kültürün baskısı altında? Kadın hangi yönleriyle kuşatılmış halde ve kadın bu kuşatılmışlığın ne kadar farkında? Ağaoğlu'nun her dert dökümünün simgesel anlam ve çağrışımları olduğunun altını çizerek toplumsal ahlâkın bozulması, yozlaşması ve sonunda bireyin kendisinin bile farkına varamadığı değişim ve dönüşümünü anlatan bu romanı, sosyolojik açıdan zengin bir içerik sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adorno, Theodor W.; *Edebiyat Yazıları*, İstanbul: Metis Eleştiri Yayınları, 2008.
- Ağaoğlu, Adalet; *Geçerken*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996.
- _____; *Göç Temizliği*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2012.
- _____; *Karşılaşmalar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008.
- _____; *Ölmeye Yatmak*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010.
- _____; *Bir Düğün Gecesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- _____; *Hayır*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Akça C., Nesîme; *Edebiyat Sosyolojisi Açısından 12 Eylül Şiiri*, Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları, 2013.
- Akkıyal, Berna; “Dar Zamanlar Üçlemesinde Kimlik Sorunsalı”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005).
- Althusser, Louis; *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Yusuf Alp, Mahmut Özışık(çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 1989.
- Altan, Çetin; *Bir Avuç Gökyüzü*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2000.
- Altun, Fahrettin; “Kemalist Bir Modernleşme Yorumu Olarak Yön Dergisi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2004, 2, 1, ss. 439-474, <http://ttk.gov.tr>, (10.01.2015).
- Alver, Köksal; *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*, Ankara: Hece Yayınları, 2004.
- _____; “Üç İstanbul Romanı Üzerine Sosyolojik Okuma Denemesi”, *İlmî Araştırmalar Dergisi*, 2002, 15, 1, ss. 19-28, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr>, (10.01.2015).
- Alver, Köksal; *Edebiyat Sosyolojisi*, Ankara: Hece Yayınları, 2009.
- Andaç, Feridun; *Adalet Ağaoğlu Kitabı*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2005.

- Apaydın, Mustafa; “*Adalet Ağaoğlu’nun Dar Zamanlar Üçlemesinde Zaman Kurgusu Üzerinde Bazı Değerlendirmeler*”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2006, 15, 2, ss. 17-38, <http://Türkoloji.cü.net>, (10.01.2015).
- Atay, Oğuz; *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Atlı, Ferda; “Siyasî Düşünceler Bakımından Adalet Ağaoğlu Romanları”,(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011).
- Belge, Murat; “Bir Edebiyat Malzemesi Olarak 12 Mart Yaşantısı”, *Birikim Dergisi*, 14, 1976, ss. 14-22.
- Belge, Murat; *Edebiyat Üstüne Yazılar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.
- Boynukara, Hasan; *Modern Eleştiri Terimleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1997
- Burdurlu, İbrahim Zeki; “Ölmeye Yatmak”, *Türk Dili Dergisi*, 2, 1976, ss. 33-37.
- Cem, İsmail; *Tarih Açısından 12 Mart*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1993.
- Coşkun, Sezai; “Sezai Karakoç’un Şiirleri Üzerinde Edebiyat”, *Turkish Studies*, 5, 2010, ss.846-851.
- Cuma, Ahmet; “Edebiyat Sosyolojisi ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi- Sanat ve Sınır Ötesi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 2009, ss.82- 94.
- Çeri, Bahriye; *Türk Romanında Kadın*, İstanbul: Simurg Yayınları, 1996.
- Doğan, Mehmet; “Nâzım Hikmet ve Şiiri”, *Hece*, 121, 2007, ss.174-185.
- Durkheim, Emile; *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*, Cenk Saraçoğlu (çev), İstanbul: Bordo Siyah Yayınları, 2004.
- Eagleton, Terry; *Edebiyat Eleştirisi Üzerine*, Handan Gönenç (çev.), İstanbul, Eleştiri Yayınevi, 1990.
- Escarpit, Robert; *Edebiyat Sosyolojisi*, Ali Türkay Yazıcı (çev.), İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993.
- Eronat, Kâmuran; *İnsan ve Eser*, Ankara: Maya Akademi Yayınları, 2010.
- Goldman, Lucien; *Roman Sosyolojisi*, Ankara: Birleşik Yayınları, 2005.
- Göktürk, Akşit; *Okuma Uğraşı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997.
- Gümüş, Semih; *Adalet Ağaoğlu’nun Romancılığı*, İstanbul: Adam Yayınları, 2000.

_____; *Başkaldırı ve Roman*, İstanbul: Can Yayınları, 2008.

Gülendam, Ramazan; *Türk Romanında Kadın Kimliği*, Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları, 2006.

Günay, Çimen; “*Osmanlı Türk Romanından Çağdaş Türk Romanına Kadınlık: Değişim ve Dönüşüm*”, *Türkiyat Mecmuası*, 2009, 21, ss. 147-176, <http://asosindeks.com>, (21.02.2014).

Hale, William; *1789’dan Günümüze Türkiye’de Ordu ve Siyaset*, Ahmet Fethi(çev.), İstanbul: Hil Yayınları, 1996.

İleri, Selim; *Çağdaşlık Sorunları*, İstanbul: Günebakan Yayınları, 1978.

Kabaklı, Ahmet; *Türk Edebiyatı*, 4 cilt, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2008.

Karpat, Kemal; *Osmanlı’dan Günümüze Edebiyat ve Toplum*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.

Kefeli, Emel; *Edebiyat Coğrafyasında Akdeniz*, İstanbul: 3F Yayınevi,

Kongar, Emre; *21. YY’da Türkiye*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2002.

_____; *Tarihimizle Yüzleşmek*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006.

_____; *Kültür Üzerine*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2008.

Köprülü, Fuat; *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2009.

Kurdakul, Şükrân; *Çağdaş Türk Edebiyatı*, İstanbul: Evrensel Basım Yayım, 2000.

_____; *Ya tahammül Ya sefer*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1992.

Kutlu, Mustafa; *Huzursuz Bacak*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.

Korkmaz, Ramazan; *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayıncılık, 2007.

Maktav, Hilmi; “Türk Sinemasında 68’liler ve 12 Mart”, *Birikim Dergisi*, 132, 2000, ss. 86-92.

Mardin, Şerif; *İdeoloji*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

Michaud, Guy; “Bir Disiplin Olarak Edebiyat Sosyolojisinin Kurulması”, *Edebiyat Sosyolojisi*, Köksal Alver (der.), Ankara: Hece Yayınları, 2006, ss. 53-54.

Moran, Berna; *Türk Romanına Eleştirel Bakış 3*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1993.

_____; *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

Naci, Fethi; *Yüz Yılın Yüz Türk Romanı*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.

Narlı, Mehmet; *Roman ne Anlatır?*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2012.

Oktay, Ahmet; *Türkiye’de Popüler Kültür*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1993.

Özdemir, Emin; *Eleştirel Okuma*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2007.

Özel, Saruhan; *Türkiye’de Enflasyon, Devailasyon ve Faiz*, İstanbul: Alkım Yayınevi, 2001.

Öztan, Güven Gürkan; *Türkiye’de Militarizm*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014.

Parla, Jale; “Kadın Eleştirisi Neyi Gerçekleştirdi?”, *Kadınlar Dile Düşünce*, Jale Parla, Sibel Irzık (drl.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss. 15-35.

_____; *Don Kişot’tan Bugüne Roman*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

Redeker, Horst; *Edebiyatın Estetiği*, Aziz Çalışlar (çev.), Ankara: Kuzey Yayınları, 1986.

Rousseu, Jean Jack; *Toplum Sözleşmesi*, İstanbul: Say Yayınları, 2012.

Sağlık, Şaban; “Popüler Romanlar ve Edebiyat Sosyolojisi”, *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*, Köksal Alver (drl.), Ankara: Hece Yayınları, 2004, ss. 181-219.

Sartre, Jean Paul; *Edebiyat Nedir?*, Bertan Onaran (çev.), İstanbul: Can Yayınları, 2011.

Sayar, Elif; “Adalet Ağaoğlu’nun “Savun Sevdam Sen Savun” Adlı Öyküsünü Çoğul Okuma Denemesi”, *Turkish Studies*, 2014, 9, ss. 1245-1255, <http://turkishstudies.net>, (10.01.2015).

Sezer, Baykan; *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, İstanbul: Sümer Kitabevi, 1985.

Sunat, Hâluk; “Babalar ve Kızlar”, *Hayata Bakan Edebiyat*, Nüket Esen, Erol Köroğlu (drl.), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2003, ss. 5-32.

_____; *Hayâl, Hakikat, Yaratı*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2010.

Şenol, Turan; “Adalet Ağaoğlu’nun Dar Zamanları’nda Yabancılaşan Birey”, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009).

Tanpınar, Ahmet Hamdi; *Huzur*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.

- Topaloğlu, Yüksel; *Anka Kuşunun Gördükleri*, İstanbul: Kesit Yayınları, 2012.
- Topaloğlu, Yüksel; “Adalet Ağaoğlu’nun İlk Romanları”, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999).
- Türkeş, A. Ömer; “Romanda 12 Mart Sûretleri ve 68 Kuşağı”, *Birikim Dergisi*, 132, 2000, ss. 80-86.
- Uğurlu, Seyit Battal; “Adalet Ağaoğlu’nun Hayatı, Roman ve Hikayeleri Üzerine bir Araştırma”, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003).
- Uysal, Zeynep; *Edebiyatın Omzundaki Melek*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Ünal, Hayriye; *Dar Zamanlar Fragmanları*, Hece Dergisi, 143, 2008, ss. 76-83.
- Yalçın, Alemdar; *Çağdaş Türk Romanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2011.
- Yavuz, Hilmi; *Roman Kavramı ve Türk Romanı*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1977.
- _____; *Okuma Biçimleri*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.

ÖZGEÇMİŞ

Menekşe Uçar 07.09.1986 tarihinde Zonguldak'ta doğdu. Çaycuma Anadolu Lisesi'ni bitirdikten sonra Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nden 2008 yılında mezun oldu. 2009 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tezsiz Yüksek Lisans programını bitirdi. Sosyolojik okuma çalışmalarını sürdürmektedir.

İletişim bilgileri

E mail : menekse_zonguldak@hotmail.com

İletişim Bilgileri: 0545 599 78 00

.